

2011

HEFTET RINGERIKE

RUNE

Agnes Vibe - 30

Hftet Ringerike 2011

Redaksjonelle adresser:

Astrid Haug

E-post: tridhaug@gmail.com
Tlf: 94 40 98 91 / 32 12 30 51

Sigurd Huseby

Forretningsfører

E-post: sigurd.huseby@statkart.no
Tlf/faks: 97 70 80 20 / 32 13 52 46

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@statkart.no
Tlf: 91 58 20 52 / 32 11 81 01

Ragnvald Lien

E-post: ragnvald.lien@bfk.no
Tlf: 90 56 86 94 / 32 10 99 22 / 32 11 08 24

Torbjørn Paule

Redaktør

E-post: topaule@online.no
Tlf: 92 85 61 50 / 32 11 03 52

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no
Tlf: 97 59 55 20 / 32 13 18 01

Redaksjonens postadresse:

Hftet Ringerike
v/T. Paule
Valhallveien 5 A
3518 Hønefoss

Hftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Heftet Ringerike 2011

hefte nr. 83

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Torbjørn Paule

ISBN 978-82-93113-01-0

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 4 400 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Illustrasjon av Torbjørn Paule

Årets hefte

Årets hefte er nr. 83 i rekken.

Heftet Ringerike ble første gang utgitt i 1922. Bortsett fra årene 1935 og 1937, krigsårene 1941–1944 og året 1952 har heftet utkommet hvert år. Det er altså en lang og stolt tradisjon som videreføres med årets hefte.

Heftet Ringerike 2011 inneholder 18 artikler med utgangspunkt i fargerike personer, vår mangeartede og interessante kulturarv og vår rike og praktfulle natur.

Etter de tragiske massemyrderiene på Utøya 22. juli er det naturlig at vi vier øya og aktivitetene der tilbørlig oppmerksomhet. En artikkel om dette temaet har fått plass først i heftet.

Den siste artikkelen omhandler plantelivet på Ringerike, som er svært variert og interessant. Mellom disse bidragene er det 16 artikler med stor tema- og tidsmessig spennvidde. Jeg benytter anledningen til å rette en stor takk til våre interesserte og dyktige bidragsytere!

På vegne av redaksjonen, håper jeg at samtlige som kjøper Heftet Ringerike 2011 finner rikelig med stoff av interesse.

Jeg ønsker alle våre lesere god fornøyelse!

Redaktøren

Innhold

Torbjørn Paule	Utøya – fra paradiset til helvete.....	3
Per H. Stubbraaten	Speiding i hundre år.....	6
Ingar Svensrud	Tømmer og toddi i Vassfaret i 1891.....	12
Else Marie Abelgård	Elling M. Solheims korrespondanse.....	17
Grete Borgersrud	Dampskipet Bægna og kaptein Johan Petter Christensen.....	20
Anders Skrataas	Norderhov Sogneselskap – 200 år i distriktets tjeneste.....	26
Ukjent	En ferietur i Nordmarken.....	29
Arve Frydenlund	Kjerraten i Åsa og rekonstruksjon av hjulhus nr. 5.....	33
Ragnhild Eidsgård	Vinterroa.....	37
Preben L. Johannessen	Hans Ødegaard – kunstmaler og ikonsamler fra Sokna.....	41
Gudmund Bakke	Skogfinnene nord i Nordmarka.....	42
Einar Throne-Holst	”Kastegrana” på Byermoen.....	47
Sten Høyendahl	Da Anne Gliseter gikk i trolldomslære.....	49
Bjørn Ragnvald Pettersen	Fra Ask til hovedstaden for å observere solformørkelse for 160 år siden.....	53
Olav Norheim	Da Haugsbygda mista a-en i enden.....	58
Viggo Ree	Flomdamområdet på Sandseter - en ødelagt naturtypelokalitet.....	61
Sigurd Huseby	Jordskjelvskaide på Ringerike?.....	65
Olav Skard	Mofiffel og hundepungar - vegetasjon i Ringeriksregionen.....	67

Foto: lasse@mapaid.com. Fotografert 21.07.2011.

Utøya – fra paradys til helvete

Utøya ligger øst i Tyrifjorden i Buskerud 45 minutter fra Oslo. Siden 1950 har øya tilhørt Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon (AUF). Øya er mest kjent for sin årlige politiske sommerleir. Den 22. juli 2011 ble sommerleiren rammet av etterkrigstidens verste terrorhandling i Norge med mange drepte og skadede.

Torbjørn Paule

Vi finner Utøya i Tyrifjorden ca. 2 kilometer sør for Storøya og 600 meter vest for fastlandet. Øya er hjerteformet og har et areal på 120 dekar. Med bil tar reisen fra Oslo til øya bare 45 minutter. Forleddet Ut- betyr at øya ligger avsides, i en utkant. Sett nordfra ligger øya lengst ut i Tyrifjorden.

Utøyas historie

Ifølge lokalhistorikeren Gudmund Bakke er det usikkert om Utøya var bosatt i middelalderen. I 1577 kan det dokumenteres at øya var krongods, dvs. tilhørte Kongen. Den ble brukt av gårder på Røyse langt opp mot vår egen tid. I 1618 er Per Udøen nevnt og i 1624 Ola Udøen. Ola Udøen var trolig den Ola som samme år var

bygselmann i Utvika. I 1666 ble det solgt noen krongods på Ringerike, deriblant Utøya.

Utover på 1600-, 1700- og 1800-tallet er mange av eierne og brukerne av øya identifisert. Det vises i denne sammenheng til Hole Bygdebok, bind V, skrevet av Gudmund Bakke og utgitt av Hole kommune.

I 1898 kjøpte Jens Kristian Meinich Bratlie (1856–1939) øya for å bruke den som feriested. Bratlie var født i Nordre Land og utdannet jurist og offiser. Han var fra 1889 ekspedisjonssekretær, tilsvarende dagens ekspedisjonssjef, i Forsvarsdepartementet. I 1898 ble han utnevnt til generalkrigskommissær, en stilling han bekledd til 1929. Bratlie

satset på en karriere i rikspolitikken. Han ble valgt inn som stortingsrepresentant i 1900 og representerte Høyre fram til 1912. Han var statsminister i 1912 og 1913. I perioden 1906–1909 var han odelstingspresident og fra 1910 til 1912 stortingspresident. Han ble igjen stortingsrepresentant fra 1916 til 1918. Bratlie var formann i Høyre fra 1911 til 1919. Han var ugift i hele sitt liv.

16. desember 1932 solgte Bratlie Utøya til Oslo og omegns samorganisasjon for 28 000 kroner. Samorg i Oslo ville ha øya som feriekoloni for arbeiderbarn fra hovedstaden. Et stort flertall i Hole herredsstyre var i 1933 imot at kjøperen skulle få konsesjon. Den offisielle begrunnelsen var at kommunen

ville ta vare på alle de skattepengene man kunne få. Kommunestyret ga likevel etter da Landbruksdepartementet samme år ga Samorg konsepsjon. Feriekolonivirksomheten kom i drift fra 1938. Under 2. verdenskrig kontrollerte nazistene øya. I 1950 fikk AUF øya i gave fra Oslo og Akershus faglige samorganisasjon.

AUFs historie

AUF er Norges største politiske ungdomsorganisasjon og hadde 9608 medlemmer per 31. desember 2010. Organisasjonen regner sin grunnleggelse til 1903, da Arbeiderpartiets første ungdomsorganisasjon ble dannet. Kristiania socialdemokratiske Ungdomslag (Kristianialaget) ble stiftet 28. januar 1900. Tre og et halvt år senere, 20. juni 1903, samlet 15 unge menn seg til møte i Gimle i Drammen for å danne Norges socialdemokratiske Ungdomsforbund (NSU) som en landsdekkende organisasjon. Initiativet var tatt av Jacob Laurentius Vidnes. Slagordet denne dagen var «i enighed og tro til kapitalisttyranniet falder». I de første årene var NSU, og spesielt Kristianialaget preget av ungsosialismen.

I 1909 brøt de mer anarkistisk og syndikalistisk orienterte ungsosialistene ut og dannet Norges Ungsosialistiske Forbund (NUF). De partitro hadde først brutt ut og grunnlagt Arbeiderpartiets Ungdomsforbund. Sistnevnte gikk kort tid etter NUFs uttreden inn i NSU igjen.

I partistridene rundt og etter den første verdenskrig sto NSU på venstreposisjoner. NSU skiftet i 1921 navn

til Norges Kommunistiske Ungdomsforbund (NKU) trass i at flertallet av denne ved partisplittelsen i 1923 fulgte Norges Kommunistiske Parti. Arbeiderpartiet dannet da en ny ungdomsorganisasjon som ble hetende Venstre-kommunistisk Ungdomsfylking.

AUF oppsto i sin nåværende form i 1927, da Venstre-kommunistisk Ungdomsfylking ble slått sammen med Norges sosialistiske ungdomsforbund. Dette hang sammen med at moderpartiene slo seg sammen. Den nye organisasjonen fikk navnet **Arbeidernes Ungdomsfylking** (AUF).

Fra tidlig på 1900-tallet og fram til i dag har spennet i politiske saker vært stort; fra antimilitarisme og generalstreik til motstand mot NATO, EF/EU og vekstsamfunnet. AUF er en organisasjon med store svingninger hva angår institusjonelle avskallinger, medlems-tall og lokale variasjoner. Splittelsene har vært mange, spesielt mot venstre.

I forbindelse med hundreårsjubileet i 2003 ble det gitt ut en bok om AUFs historie med Terje Halvorsen som redaktør. Boken har tittelen *Partiets salt*, et uttrykk som er blitt brukt om AUF ved mange anledninger siden ungdomsorganisasjonen representerer et viktig korrektiv til Arbeiderpartiet. AUF blir trukket frem som den mest innflytelsesrike politiske ungdomsorganisasjonen i Norge og som en viktig del av venstresiden i Arbeiderpartiet. AUF er betydelig mer radikalt enn moderpartiet. Flere Arbeiderpartitopper har vært ledere i AUF (se ramme).

AUF er medlem av Nordic Labour Youth Movement (FNSU), Young European Socialists (ECOSY) og International Union of Socialist Youth (IUSY).

AUFs sommerleire

Siden AUF i 1950 fikk Utøya med bygninger i gave, har det vært arrangert årlige sommerleire her for medlemmene hvor de fleste deltakerne har overnattet i telt. En nordisk leir i 1959 hadde 2500 deltakere. Etter 1991 har det på det meste vært 1200 deltakere.

Sommerleiren varer i fire dager og samler i dag ca. 800 våkne og politisk bevisste ungdommer. Sommerleirene er fora for informasjon, kommunikasjon, sosialt samvær og politisk debatt. Under sommerleiren får AUF-erne alltid besøk av de politiske lederne i moderpartiet. For mange AUFere er disse sommerleirene et viktig springbrett til en senere politisk karriere. Tusener av AUF-ere og andre har gode minner fra Utøya.

AUFs årlige sommerleir er selvsagt det viktigste arrangementet på Utøya, men øyas flotte beliggenhet, gode møte-fasiliteter inklusive sanitæranlegg og soveplass til 100 personer har ført til at den mer og mer er blitt leid ut til andre organisasjoner. For eksempel skulle Sosialistisk Ungdom og Rød Ungdom hatt sommerleir i 2011 etter AUFs sommerleir.

Terroraksjoner i 2011

Fredag 22. juli 2011 ble AUFs sommerleir på Utøya åsted for en terroraksjon. Fra å bli oppfattet som et nærmest paradisiske sted, en sosialdemokratiets perle, ble øya forvandlet til et helvete. En mann, som siden erklærte seg som fiende av Arbeiderpartiet, skjøt 69 ungdommer og såret mange, til dels svært alvorlig. Det skulle visstnok ha vært mellom 560 og 700 ungdommer på øya da massakrene begynte. Tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland hadde holdt tale på Utøya bare noen timer før terroranslaget. Gjerningsmannen hadde planer om å skyte henne, som han kalte landsmo(r)deren. Statsminister Jens Stoltenberg skulle holde tale der dagen etter.

Tidligere 22. juli sprengte gjerningsmannen en bombe i regjeringskvartalet i Oslo, som ødela store deler av

regjeringsbygningene. Her ble åtte mennesker drept og mange skadet. Med udådene i Oslo og på Utøya føyde gjerningsmannen et nytt kapittel til bestialitetens omfattende historie.

Gjerningsmannen for udådene, den 32 år gamle Anders Behring Breivik, tok seg fra Oslo til Utøya per bil, men ble ifølge ham selv forsinket på grunn av dårlig flyt i trafikken. Da han gikk i land på Utøya, var han, for å vilde ungdommene slik at de ble lettere å skyte, iført politiuniform og skuddsikker vest. Han var solid utstyrt med skytevåpen, blant annet automatvåpen, og hadde rikelig med ammunisjon. Den daglige lederen på Utøya siden 1991, Monica Elisabeth Bøsei (f. 1966), bosatt i Hole, var blant de første som ble myrdet. Etter drapene på Utøya overga Breivik seg til politiet.

Sluttord

Terroraksjonene i Oslo og på Utøya vakte oppsikt og bestyrtelse over hele verden. For Norge betyr massakrene et samfunnsmessig vendepunkt og tidsmessig skille. Man kan snakke om Norge før og etter 22. juli 2011. I ettertid har vi fått solid dokumentert fordømmelsen av udådene, den brede støtten til AUF og Arbeiderpartiet, samholdet og fellesskapet i nasjonen og omsorgen for ofrene og de pårørende. Og ett er sikkert; AUF vil ta Utøya tilbake som et godt og viktig sted å være, og bygge videre på våre demokratiske prinsipper og tradisjoner.

Foto: Arbeidernes Ungdomsråking

AUF's leder fra 2010, Eskil Pedersen

AUFs ledere fra 1927 til 2011

Hjalmar Dyrendahl	1927–1931	Hans Raastad	1969–1971
Kåre Hansen	1931–1934	Bjørn Tore Godal,	1971–1973
Gunnar Sand	1934–1945	Rune Gerhardsen	1973–1975
<i>(delvis i eksil)</i>		Sissel Rønbeck	1975–1977
Trygve Bratteli	1945–1946	Thorbjørn Jagland	1977–1981
<i>(fungerende)</i>		Egil Knudsen	1981–1985
Rolf Åkervik	1946–1949	Jens Stoltenberg	1985–1989
Frank Andersen	1949–1952	Turid Birkeland	1989–1992
Ivar Mathisen	1952–1955	Trond Giske	1992–1996
Reidar Hirsti	1955–1958	Anniken Huitfeldt	1996–2000
Bjartmar Gjerde	1958–1961	Eva Kristin Hansen	2000–2002
Reiulf Steen	1961–1964	Gry Larsen	2002–2006
Ola Teigen,	1964–1969	Martin Henriksen	2006–2010
		Eskil Pedersen	2010–d.d.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aschehoug og Gyldendal. 1981: Store Norske leksikon, bind 1, s. 366. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Bakke, G. 2009: Bygdebok for Hole kommune, bind V, Bygda og folket, Østsida av fjorden og Krokskogen. Hole kommune.
- Halvorsen, Terje (red.). 2003: Partiets salt: AUFs historie. Pax, Oslo.
- www.hole.no/bygdebok
- www.wikipedia.no
- www.auf.no/politikk

FORFATTEROMTALE

Torbjørn Paule (f. 1939) er sivilingeniør fra NTH, Bygningsingeniøravdelingen. Han har hatt en rekke ledende stillinger i Norges geografiske oppmåling/Statens kartverk. Han har vært generalsekretær i Norges Naturvernforbund og daglig leder i den landsomfattende profesjonsorganisasjonen GeoForum. Han har vært formann i Ringerike Historielag og Hringarikis Venner. Paule har skrevet bok om den økonomiske kartleggingens historie i Norge og vært bidragsyter i flere bøker og tidsskrifter. Han har vært redaktør av tidsskriftet Posisjon. Paule har vært medlem av Hefte Ringerikes redaksjon siden 2005 og er for tiden redaktør av heftet.

United States Library of Congress's Prints and Photographs division

Stifteren av speiderbevegelsen, Robert Baden-Powell.

Speiding i hundre år

Norges speiderguttforbund ble stiftet 1921. Artikkelen skisserer utviklingen gjennom hundre år med speiding med hovedvekt på guttespeidingen i Hønefoss. I 1978 ble Norsk Speiderforbund (NSF) dannet ved sammenslutningen av Norsk Speiderguttforbund og Norsk Speiderpikeforbund, stiftet i 1921. Artikkelen beskriver videre det felles speiderarbeidet i Hønefoss fram til i dag.

Per H. Stubbraaten

Starten på speiderbevegelsen settes til 1. august 1907. Da hadde den engelske offiseren Robert Baden-Powell samlet 21 unge gutter fra ulike sosiale lag til leir på Brownsea Island på sørkysten av England. Han ville teste ut hvordan små grupper, patruljer, kunne greie seg alene i naturen. Samlingen svarte til hans forventninger, og hans ideer om speiding ble nå nedfelt i boka *Scouting*

for Boys, som seinere har vært grunnlaget for all speiding i verden.

Baden Powell hadde nasjonal heltestatus i England etter Boerkrigen, og den raske utbredelsen av speidingen skyldtes mye hans iherdige arbeid. Den første verdensspeiderleir, kalt jamboree, ble holdt i London i 1920. Som verdensspeidersjef ble Baden-Powell adlet i 1929 og siden titulert

som Lord Baden Powell of Gilwell. Speiderbevegelsens sterke vekst i mellomkrigstiden kan skyldes at mange sluttet opp om speideridealene i en økonomisk vanskelig tid hvor totalitære og udemokratiske strømninger var på frammarsj.

Speideridéene

Det var klare paralleller mellom grunnleggerens yrkesmessige erfaringer og mange av de ideer som speider-

bevegelsen ble fundert på. Mest slående er ytre trekk som oppbygging i patruljer, tropper, grupper, kretser og forbund, men også speiderhilsen og speiderdrakt har sine paralleller til det militære. Tross den hierarkiske oppbyggingen var ledelsesfilosofien demokratisk. Gjennom brorskaps-tanken hadde alle et felles ansvar for hverandre.

Speiderbevegelsen bygger på et kristent grunnlag, og før man blir opptatt som speider, må man avlegge et speiderløfte. I dag er speiderløftet formulert slik hos Norges speiderforbund: *Jeg lover etter beste evne å være åpen for Gud, hjelpe andre og leve etter Speiderloven.* Med andre ord settes det ikke krav til å være personlig troende for å bli opptatt som speider, og de menneskelige og samfunns-messige verdiene betones like sterkt som de kristne. I speiderloven understrekes ærlighet, hjelpsomhet, vennskap og selvstendighet, og som samfunnsaktør skal en speider verne om naturen og ”arbeide for fred og forståelse mellom mennesker”.

Helt fra speidingens barndom ble nok friluftslivet betraktet som den viktigste aktiviteten. Hvordan kunne man lære unge mennesker å bli glad i naturen? Her skiller speidermetoden seg fra andre læringsformer. Læring gjennom aktivitet ble et viktig prinsipp. Gjennom trening i hverdagen, på turer og leirer utviklet man ferdigheter i båltenning, matlaging, kart og kompass, knuter og førstehjelp. Siden speiderne var mye ute i skog og mark, ble de flinke til å gjenkjenne dyr og planter. På denne måten fikk de et reflektert forhold til naturen.

I speideren står patruljen i sentrum. Patruljen ledes av en patruljefører (peff), gjerne den eldste som har mest speiderkunnskap. Baden-Powells tanke om at de unge utvikler seg best i små enheter, er fortsatt den bærende speiderideen. Både før og nå står og faller en vellykket speidertid med en vel-fungerende patrulje.

Speidingen i Norge

Det var først og fremst de unge som ble fengnet av Baden-Powells ideer. I Norge ble de første speidertroppene stiftet i 1909, men starten regnes til 1911 da Norsk Speiderguttforbund (NSF) ble

grunnlagt. Christian Dons og Hans Møller Gasmann regnes som stifterne, og de var etter tur de to første speider-sjefene i Norge; Dons fram til 1920 og Møller Gasmann videre fram til 1945.

Fra Oslo bredte ideene seg utover landet, og på Hønefoss startet Alf Rasmussen og Arthur Aarhus patruljer i 1913 og 1914. Men mangelen på eldre ledere gjorde at forsøkene strandet. I 1915 henvendte de entusiastiske guttene seg til overlærer Ragnvald Iversen ved Hønefoss middelskole. Han sa seg villig til å ta på seg ledervervet, og den 27. april 1915 ble 1. Hønefoss Speidertropp meldt inn i Norsk Speiderguttforbund. To år etter sluttet 1. Hønefoss seg til den nye kretsen, Buskerud krets.

Jentespeidingen startet i 1933 da Hønefoss I ble stiftet med Thea Billington som den første troppslederen, og oppslutningen var så stor at en ny tropp, Hønefoss II, ble stiftet allerede i 1940.

Perioden 1911–1940

Den økende oppslutningen viste at speideridealene appellerte til mange unge. Medlemstallet steg, og del-takelsen på landsleirene var en tydelig indikator. Den første landsleiren på Hovedøya i Oslofjorden hadde knapt 200 deltakere, mens hele 6 600 speidere deltok på den siste landsleiren før krigen.

Norsk Speiderguttforbund hadde den samme ledelsen i hele mellomkrigs-tiden, noe som skapte kontinuitet og styrke. Hans Møller Gasmann var speidersjef, og Ragnvald Iversen ble visespeidersjef etter at han forlot Hønefoss for godt i 1921.

Selv om idealer og målsetting var entydig, bar speidingen ute i distriktene til en viss grad preg av improvisasjon. Speidertroppene eide ikke mye utstyr, og lokaliteter hvor man kunne drive fast speiding, manglet ofte. Det er klart at speidingen den gangen var helt avhengig av initiativrike og flinke ledere.

I Hønefoss framsto Ragnvald Iversen som en kraftfull og systematisk troppsleder. Han lagde program, holdt patruljeførerkurs og satte i gang patruljekonkurranser. På vinterstid fikk

Speidernes fellesorganisasjon

Norges speiderforbund og Norges KFUK/KFUM-speidere samarbeider under paraplyen Speidernes fellesorganisasjon og er medlem av verdensorganisasjonene for speiding, WOSM og WAGGGS. Norges speiderforbunds formålsparagraf lyder slik:

Norges speiderforbunds formål er å utvikle mennesker til selvstendighet og til å ta aktivt ansvar i samfunnet i samsvar med idealene fra speiderløftet og speiderloven.

Speiderloven

- En speider er åpen for Gud og hans ord.
- En speider kjenner ansvar for seg selv og andre.
- En speider er hjelpsom og hensynsfull.
- En speider er en god venn.
- En speider er ærlig og pålitelig.
- En speider kjenner naturen og verner om den.
- En speider tenker og handler selvstendig og prøver å forstå andre.
- En speider gjør sitt beste i motgang og vansker.
- En speider er nøysom og prøver å klare seg selv.
- En speider arbeider for fred og forståelse mellom mennesker.

Speiderløftet

Jeg lover etter beste evne å:
 – være åpen for Gud,
 – hjelpe andre og
 – leve etter speiderloven.

han låne klasserom på Middelskolen hvor speidermøtene kunne holdes. I 1919 var det skaffet materialer til ny speiderhytte. Tomt hadde man fått på stupet ut mot Åsa, og her ble Åsahytta reist i 1921. Den hadde bare ett rom, og bygningsstandarden var ikke særlig høy. Men – den var speidernes egen hytte! Ikke få speidere har fått sin ild-dåp som speider en kald vinternatt på Åsahytta. Omtrent på samme tid ble tanken om eget troppshus unnfanget da den såkalte Granum-stua på Søndre Torg skulle flyttes. Denne tømmerstua fikk speiderne gratis, og tomt ble skjenket av Selskapet til Byens Vel. I 1922 ble *Slottet*, Norges første speiderhus, innviet i nærvær av NSF's hovedstyre.

I 1921 hadde lektor Fridtjof Endresen overtatt 1. Hønefoss Speidertropp. Med basis i egen hytte og speiderstue kom nå speiderarbeidet inn i fastere former. I 1927 sluttet Endresen som troppsleder, og fra 1929 overtok Harald Løvdokken lederansvaret, selv om han fortsatt bare var gymnasiast. Han var troppsleder fram til 1945, deretter gruppe- og kretsleder. Dessverre for speidingen i Hønefoss forlot han byen i 1949. Den initiativrike og dynamiske Løvdokken fikk utrettet mye i sin ledertid. Han var flink til å spille på andre mennesker. Dyktige troppsassistenter bidro til å øke kvaliteten på speidingen, og det gamle troppsrådet ble erstattet med et foreldreråd. Hjemmene ble på den måten knyttet mye nærmere den aktive speidingen.

Da *Slottet* ble utvidet og kjeller utgravd, var hjelpen fra foreldrerådet uvurderlig.

Et bevis på aktiviteten i disse årene var den høye deltakelsen på turer og leirer. Hvert år deltok Hønefoss-speiderne på leirer, det være seg troppsleirer, kretsleirer eller landsleirer. Ikke sjelden ble det holdt pinseleirer eller vandreturer hvor man kunne praktisere de speiderferdighetene som var tilegnet gjennom året. Den aller største speideropplevelsen var nok den gang som nå å få delta på landsleir. Når man avsluttet en morgenoppstilling eller et leirbål med oppfordringen "Vær beredt" og det rungende svaret "Alltid beredt", kunne følelsene nesten ta overhånd hos de små guttene.

I speiderbevegelsen var både fellesskap og egen utvikling viktig. Mange var opptatt av å tilegne seg flest mulig av speiderferdighetene, og ved å ta ulike ferdighetsmerker og grader, kunne nivået dokumenteres.

I det hele tatt var hederstegn og æresbevisninger viktige elementer i speidingen. Gjennom slike utnevnelser kunne den enkelte takkes for stor innsats på et område. Et helt spesielt hederstegn ble innstiftet i Hønefoss i 1931, nemlig ærestegnet *Totemtarias Voktere*. Bakgrunnen var denne: En totem, kalt Olsen, var plassert utenfor *Slottet* som vokter og speidervenn. Hvert år på stiftelsesdagen den 27. april, ble speidere som hadde gjort seg spesielt fortjent til det,

utnevnt til Totemtarias Voktere. De fikk tildelt et hederstegn med rød, grønn eller hvit sløyfe som kunne bæres på speiderdrakten under speidertilstøtelser. Fortsatt står Olsen standhaftig og vokter *Slottet*.

Krigen

Speidingen under krigen ble sterkt amputert siden den tyske forordningen av 11. september 1941 forlangte at alle speiderorganisasjoner i Norge skulle oppløses. Heldigvis greide man i Hønefoss å lure unna speiderbiblioteket og alt utstyret, som kunne tas uskadet fram etter krigen. Den 25. mai 1945 kunne speiderne åpent marsjere til Hønefoss kirke hvor falne speiderkamerater ble minnet.

Blomstringstid: 1945–1978

Krigens nøysomme år hadde på mange måter banet vei for speidingens idealer, og medlemstallet formelig eksploderte etter krigen. Ikke minst oppslutningen om leirlivet understreket dette. På landsleiren i Mandal i 1948 var deltakelsen rekordstor: 12000 speidere. Ingen speiderguttleir hadde noen gang høyere deltakertall. Da Norsk Speiderguttforbund feiret 50-årsjubileum i 1961, var medlemstallet 27 000.

I Buskerud hadde det utover på 50-tallet sprunget fram speidertropper på mange små tettsteder, og Buskerud Krets ble etter hvert for stor og u håndterlig. Kretsen ble derfor delt i 1953, og vår krets ble nå kalt Øvre Buskerud Krets. I 1961 omfattet Øvre Buskerud Krets 18 tropper (i dag er det seks tropper/grupper).

Oppslutningen om landsleirene var fortsatt stor, og både i 1960 og 1964 deltok det 60 gutter fra Hønefoss.

Nye tropper i Hønefoss

Hønefoss var preget av den samme optimismen som ellers i landet, og medlemstallet ble raskt fordoblet til mer enn 100. Dette resulterte i at troppen måtte deles, og tre nye tropper så nå dagens lys. Og heldigvis var det ikke ledermangel på den tiden.

Fra 1950 kunne smågutter fra 8–11 år bli ulvunger. Og ikke nok med det, året etter ble Roverlaget stiftet. Her kunne gutter som gikk ut av patruljene fortsette speidersamværet.

Foto: Per H. Stubråaen

Slottet.

Foto: Privat

Harald Løvdokken.

I begynnelsen av 60-åra hadde medlemstallet i Hønefoss nådd 250. At speidingen blomstret på Hønefoss, skyldes dyktige ledere og et inspirerende tilbud. Et par navn fortjener å bli nevnt. Arvid Blystad ble troppsleder i 2. Hønefoss i 1945, og fram til han flyttet fra byen i 1968, hadde han kontinuerlig verv som tropps-, gruppe- eller avdelingsleder. Ulf H. Stubbraaten kom til Hønefoss i 1947, og han la hele sin sjel i speidingen. Fram til sin død i 1980 kom han til å prege speidingen i Hønefoss og Øvre Buskerud Krets.

Veksten hos jentene var enda større enn hos guttene, og gruppa utgjorde etter hvert seks tropper. Samtidig ble det startet en meiseflokk for småspeidere og et rangerlag for eldre speidere. Behovet for et eget speiderhus var skrikende, og i 1959 ble endelig drømmen realisert da Speiderpikemuset ble reist i Dronningens gate.

Aktiviteter

Den aller største begivenheten i denne perioden var kanskje anskaffelsen av speiderhytta *Solbu*. Planer om ei ny skogshytte hadde versert siden krigen, men tanken ble først en realitet i 1957. Journalisten og entertaineren Leif Berg døde brått i 1955. Han hadde tenkt å testamentere hytta si ved Tvetjern til speiderne, men hadde ikke rukket å skrive testamente. Penger måtte derfor skaffes for å kunne kjøpe hytta. Gjennom salg av *Uka som gikk*, et innbundet utvalg av Bergs ukentlige epistler, kunne kjøpet realiseres.

Solbudagen har siden 1957 vært speidernes faste familiedag, og særlig i 60- og 70-åra var oppslutningen stor. Programmet var svært variert. Det startet med speidergudstjeneste; deretter var det kaffe for de voksne og konkurranse for guttene. Spenningen var alltid stor om hvem som ville bli årets flaggpatrulje. Sammenlagt-vinneren av høst- og vinter-ø-løpet ble nemlig innehaver av flaggbanneret det neste året. Særlig populær og morsom var avslutningen av dagen hvor RUGGE, stortroll over Tvetjern-traktene, overrakte årets trollmelding.

Gjennom sitt relativt store medlemstall markerte speiderne seg i bybildet. 17. mai foretok speiderne flaggheisingen på bybrua og deltok med flaggborg i

barnetoget. Og hvert år på St. Georgsdagen den 23. april var det løftefornyelse i kirken. Da marsjerte speiderguttene og speiderjentene sammen fra *Slottet* til Hønefoss kirke.

Ikke bare speiderne, men også ulvungene drev svært aktivt i denne perioden. Et sentralt navn var den mangeårige flokklederen Gro Helen Førde.

Som samfunnsbevisst organisasjon markerte Norsk Speiderguttforbund seg gjennom *Ungarnaksjonen* i 1956, den første landsomfattende innsamlingsaksjonen. Pengene gikk til flyktningene etter oppstanden i Ungarn. Etter hvert ble speideraksjonen en årlig innsamlings- og informasjonskampanje, og siden 2004 har pengene gått fast til Flyktningehjelpens arbeid for mennesker på flukt.

Sammenslåing

Som følge av likestillingskampen i 70-åra hadde nå diskusjonen om en fast sammenslåing av gutte- og jente-forbundene startet. Det var stor enighet om at tiden var moden for et nærmere samarbeid mellom gutter og jenter. Men hvordan skulle dette organiseres i praksis? Skulle man slippe jenter inn i guttetroppene og vice versa, eller skulle man danne et nytt forbund med fullstendig likestilling. I Hønefoss hadde gutte- og jentespeiderne samarbeidet konstruktivt i mange år. De hadde deltatt på hverandres leirer og hadde felles markering på St. Georgsdagen og jentenes Tenkedag. I tillegg fungerte et felles rover-rangerlag for eldre gutter og jenter svært godt.

Tiden var moden for ett forbund, og på sentralt hold ble Norges Speiderforbund stiftet 23. april 1978.

Organiseringen i Hønefoss

Det var ikke gjort over natten å skape én organisasjon i Hønefoss. Speiderguttene gruppe hadde tilhold på *Slottet*, mens jentene drev sin aktivitet fra Speiderhuset (tidl. Speiderpikenes hus) i Dronningens gate. Nå kunne nye speidere helt åpent velge hvor de ville begynne, på *Slottet* eller i Speiderhuset. Foreløpig var ikke gruppene modne for noen fusjon. En ting var at guttespeidingen var fysisk tøffere, men vanskeligere var alle de praktiske spørsmålene som måtte løses, det være

Foto: Privat

Arvid Blystad.

Foto: Privat

Ulf H. Stubbraaten.

Anders Nordby.

May Jorun Hæhre Støa.

seg hytter og hus, speiderdrakter, nye navn og ulike tradisjoner.

Et felles problem for speidingen i 1980-åra var nedgangen i medlems-tallet. Årsakene var ikke vanskelig å se: Flere organiserte tilbud, samtidig som TV-alderen gjorde ungdommen litt mer bedagelig. Det var heller ikke like lett å få lederkabalene til å gå opp. På *Slottet* ble for eksempel antallet tropper redusert fra tre til en. På sentralt hold slet man med å utforme en felles plattform etter sammenslåingen. Det tok tid å få på plass en delvis ny terminologi, og naturlig nok var det ikke helt problemfritt å bli enig om et nytt program for fellesspeidingen.

I 1990 kunne speiderguttene feire sitt 75-årsjubileum på *Slottet*. Mange speiderveteraner hadde møtt opp, og ekstra populært var det at en av initiativtakerne til stiftelsen av 1. Hønefoss Speidertropp, Arthur Aarhus, var til stede.

Utover på 90-tallet slet man fortsatt med rekrutteringen, kanskje mest på *Slottet*. På Speiderhuset i Dronningens gate eksisterte det hele tiden to grupper med Turid Hansen og May Jorun Hæhre Støa som aktive ledere.

Speidergruppene ble til slutt i 1998 enige om å slå seg sammen til ei gruppe, Hønefoss speidergruppe. May Jorun Hæhre Støa ble nå valgt til gruppeleder i den nye fellesgruppa. Organisasjonsmønsteret ble noe endret, og hevdvunnen terminologi måtte justeres. Ulvungene og meisene dannet nå en småspeiderflokk, mens den gamle patruljeenheten ble spaltet til stifinnere (5.–7. klasse) og vandrere (8.–10. klasse).

Hønefoss-speidingen etter 2000

Siden medlemstallet var såpass redusert, ble det ikke lett å opprettholde akkurat de samme speideraktivitetene. Dette har ikke minst gått ut over patruljekonkurransene. I dag avholdes det bare kretsbannerkonkurranse, men her kan de beste patruljene kvalifisere seg til en landskonkurranse. Det arrangeres også flere troppsturer, men færre patruljeturer enn tidligere. Dette skyldes blant annet innskjerpete regler til ledersertifisering og sikkerhetsrutiner. Derimot deltar speiderne på like mange leirer som før.

I Hønefoss har speiderne fortsatt med de tradisjonelle arrangementene. Den 17. mai, Tenkedagen og St. Georgsdagen er viktige markerings-

dager, mens Solbudagen ikke lenger arrangeres årlig. Likevel brukes *Solbu* fortsatt aktivt, mens den gamle Åsahytta ble solgt i 2010. Likeså ble Speiderhuset i Dronningens gate solgt i 2006, slik at alle Hønefoss-speidere nå har sin base på *Slottet*.

Sammenslåingen har ikke på noen måte endret grunnverdiene i speidingen, men den praktiske utformingen har gitt litt hodebry. Skulle man danne rene gutte- og jentepatruljer eller skulle patruljene blandes? Her har man i årenes løp prøvd de fleste modeller, men et vellykket resultat er gjerne personavhengig, og lederne vurderer kontinuerlig hvilken patruljesammensetning som er den beste. Ett problem er at guttene og jentene oftest må skifte patrulje når de går over fra stifinnere til vandrere. I Hønefoss eksperimenteres det derfor med en kort aspirantperiode for å kunne beholde patruljeenheten gjennom hele speidertiden.

Speiderhverdagen har selvfølgelig forandret seg i takt med samfunnsutviklingen. Noe av det gamle opplegget med individuelle grader og ferdighetsmerker har veket plassen for mer kollektive opplegg, men tradisjonelle aktiviteter som førstehjelp

og knuter er fortsatt viktig. Ny kunnskap, moderne teknologi og tøffe turer avspeiles i dagens speiderprogrammer. Som eksempel på nye aktiviteter kan nevnes klatring, kanopadling og rafting. Her var nesten Hønefoss-speiderne forut for sin tid, da de skaffet seg kanoer allerede i 70-åra. Disse oppbevares lett tilgjengelig i et eget hus på *Slottet*.

Det meste av informasjon om møter og programmer foregår nå gjennom egne hjemmesider, www.rugge.org. Uansett programendringer – det viktigste med patruljearbeidet er fortsatt å beholde speidergleden gjennom sang, lek og alvor. Muligens har de voksne troppslederne mer direkte kontakt med patruljene enn tidligere, og det er derfor en fordel med både kvinnelige og mannlige ledere. Kontakten med foreldrene er også mye tettere. Den gamle *Mødrekлубben* fra speiderguttenes tid er byttet ut med et aktivt foreldrelag.

Lederutdanning har hele veien vært viktig i speideren. Den høyeste lederutdanningen i Norge kalles Trekløver-

Gilwell, basert på et internasjonalt lederprogram. Flere av dagens ledere har gjennomgått denne lederutdanningen. Ledere fra Hønefoss har også hatt sentrale verv. I perioden 1998–2000 innehadde til eksempel Per Harald Bratvold fra Hønefoss vervet som visespeidersjef.

Tross visse problemer med å få tak i nye ledere, har Hønefoss speidergruppe hele veien hatt erfarne og gode ledere. I dag er Anders Nordby gruppeleder. Han har erfaring helt fra sammenslåingen i 1978. Troppsleder Helge Ottesen har fungert i ulike lederverv siden begynnelsen av 90-åra, og flokkleder Åse Skagnæs har også innehatt lederverv i mer enn 20 år. Det totale medlemstallet i Hønefoss ligger på 70–80 speidere. Per i dag eksisterer ikke noe roverlag, men som en samarbeidspartner litt på siden av den aktive speidingen eksisterer en gruppe for tidligere speidere, St. Georgs Gilde.

Oppsummering

Baden-Powells grunnleggende ideer for speiding er de samme i dag som fra starten. Bare nødvendige samfunns-

messige tilpasninger har skjedd. Det faktum at det eksisterer 38 millioner speidere fordelt på 155 land viser hvilken enestående posisjon speiderbevegelsen har. Norges Speiderforbund er en integrert del av denne verdensbevegelsen og har i jubileumsåret 2011 ca. 20 000 medlemmer. Medlemstallet er halvert på 30 år, men synes nå å ha stabilisert seg.

Norges Speiderforbund profilerer seg i dag som en friluftsansjersment med et sterkt samfunnsengasjement. I løpet av disse hundre årene har mange samfunnstopper stått fram og rost speiderbevegelsen, ikke minst for den førsteklases ledertreningen medlemmene fikk som speidere. Den største organisasjonsmessige utfordringen i disse årene har uten tvil vært sammenslåingen av Norsk Speiderguttforbund og Norsk Speiderpikeforbund. Prosessen tok sin tid, men i dag er alle parter fornøyd med resultatet. Den vellykkede verdensjamboreen i Sverige i 2011 vitner om en livskraftig og offensiv speiderbevegelse.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Lien, R. 2010: Ragnvald Iversen – skolemann, forsker og speider. Hefte Ringerike s. 44-49.
- Personlige meddelelser 2011:
  - Bratvold, Per Harald – 08.08.2011.
  - Nordby, Anders – 10.08.2011.
- Sjønnesen, I. & al. 2009: Historiereisen, en vandring gjennom norsk speiderhistorie. Speiderhistorisk skrift nr. 17.
- Speiderboka, utgave 1976 (Nikolai Olsens trykkeri) og 2010 (Tun forlag).
- Stubbraaten, P. H. 1962: Øvre Buskerud Krets 1953–1962. Historisk sær oppgave.
- Stubbraaten, U.H. & Torblå, P. 1965: 1. Hønefoss avdeling 1915–1965.
- Stubbraaten, U.H. – etterlatte papirer.
- Støa, May-Jorun Hæhre – notat 15.08.2011.
- Syversen, S., Lien, P. og Sukkestad, R. (red.). 1950: 35 år under liljebanneret. 1. Hønefoss Speidertropp 1915 – 27.april 1950. A. Qvist trykkeri A/S, Hønefoss. 52 s.
- www.rugge.org
- www.speiderbasen.no
- www.speidermuseet.no
- www.speiding.no

FORFATTEROMTALE

Per H. Stubbraaten (født 1944) er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole med undervisningsfagene norsk, historie og geografi. Han har vært speiderleder og medlem av Hønefoss St. Georgs Gilde. Hovedinteressen er idrett og friluftsliv. I seks år var han leder i Ringerikes Turistforening.

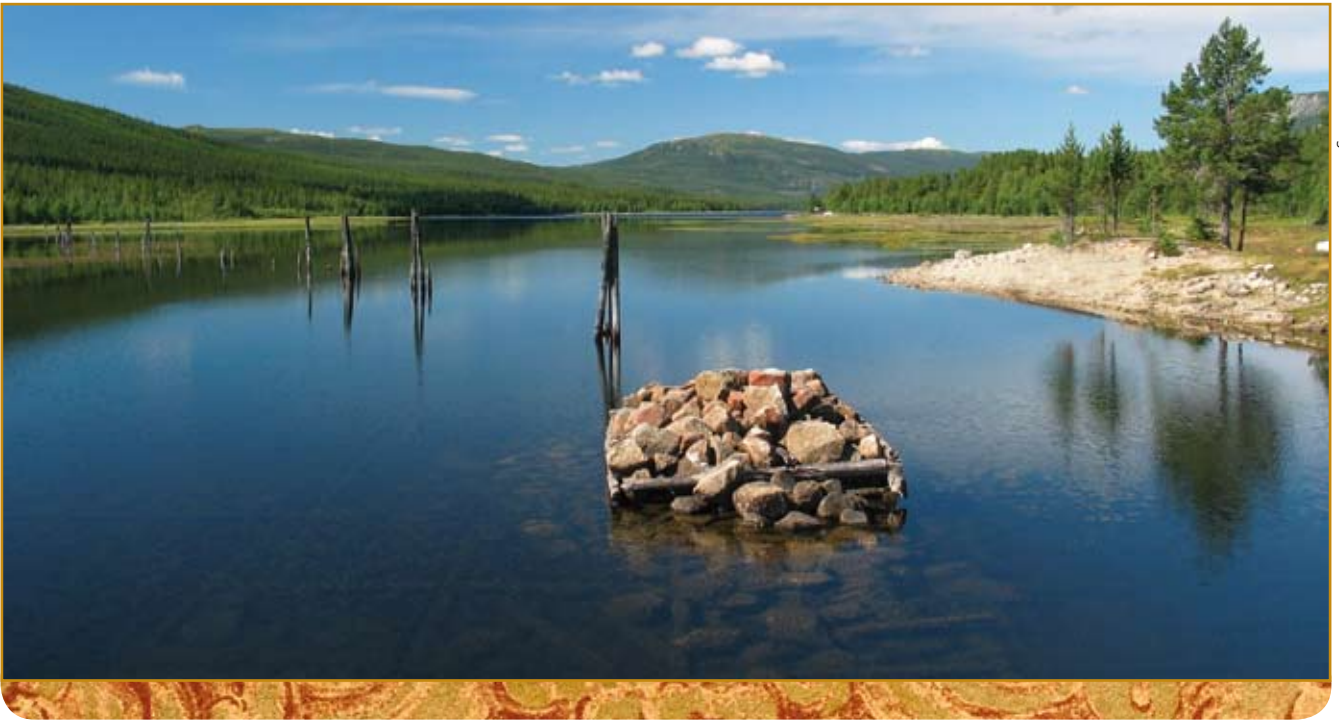

Foto: Ole-Martin Høgfoss

Utsikt fra Aurdalsdammen, innover Aurdalsfjorden med Steinhuset og dobbene. Raufjell midt i bildet.

Tømmer og toddi

– i Vassfaret i 1891

“Strekningen mellom de forskjellige vannene var verre, da det her lå snø alendyb, og bløt som den var, hadde vi ikke stor hjelp av våre ski, men måtte stampe oss frem til fots i gåsemarsj.”

Beretning gjengitt og redigert av Ingar Svensrud

Beretningen gjelder en tur til Trytetjernsvelta innerst i Vassfaret i 1891, og er nedskrevet av en tømmermerker fra Ådalen som var med på turen.

Hans navn er ukjent. Ekspedisjonen besto av skogeier Jesper Næss og fire andre karer fra Nes i Ådal. Noen tømmerhoggere fra Hallingdal hadde ventet i dagevis i Vassfaret på merkingen og måling av tømmeret, som var blitt ført fram og lagt i tømmervelter. Turen bød på store strabaser og hardt arbeid. Ikke minst var det slitsomt å ta seg fram i vårløsningen. Mat var det ingen overflod av, men det var det derimot av sterke dråper å styrke seg på. Beretningen gikk som føljetong i Ringerikes Blad i 1904, og er her gjengitt i noe forkortet form.

En dag i mai måned 1891 dro jeg av sted på min siste tur som tømmermerker for det året. Tømmeret tilhørte en av Ådalens mektigste skogeiere, Næss, som hadde kjøpt en skog til uthogst. Stedet, hvor merkingen skulle foregå, var ved Trytetjernvelta og er det øverste sted i Vassfaret, hvorfra tømmer kan fløtes.

Det var første gang tømmer skulle merkes så høyt oppe i vassdraget og var derfor et eksperiment, da det var uvisst hvor mye som ville komme uskadet fram.

Forberedelsene

Som leverandør skulle Næss besørge hele arrangementet med utrustning og forpleining på turen. Skogdriften hadde

den vinteren vært besørget utelukkende av folk fra Hallingdal, og veiforbindelse med Hedalen fantes ikke. Fra Hallingdal skulle vi få det fornødne mannskap til merkingen, men da noen bestemt tid for vår ankomst ikke var fastsatt, kunne vi risikere ikke å treffe våre folk der oppe. Derfor måtte vi også ta med mannskap fra Ådalen. Blant disse var det to mann med spesielle egenskaper for lange turer. Den ene, Arne, hadde gjennom et langt skogsliv oppnådd en stor ferdighet i den edle kokekunst og skulle nå fungere som kokk på turen. Den andre het Iver og var egentlig møller, båtbygger, smed og snekker, men som tusenkunstner for øvrig, skulle han være til hjelp med litt av hvert.

Slutt på kjøreveien

Da det var slutt på kjøreveien, lastet vi alle våre saker på en skikjelke, som vi med den ene hesten skulle forsøke å kjøre fram til vårt bestemmelsessted. Nede i dalen var det full sommer og folk strevde av alle krefter med vår-onnen, men i de bratte lier, som strekker seg fra Hedalselva inn til Vassfaret, fikk vi snø å stampe i, og den ble dypere og dypere jo lengre vi kom opp mot den høytliggende fjell-dalen. En lang stund nøt vi godt av en gammel tømmervei, men ved utløpet av Aurdalsfjorden opphørte ethvert spor av folk og fe. Snøfallet hadde vært usedvanlig stort denne vinteren og tross årstiden lå det ennå store snømasser gjennom hele Vassfaret.

Kun i dalbunnen hadde den minsket så mye at isen på de mange vannene var bar og enkelte lyngrabber langs breddene og elvekanten tippet opp av snødekket. Vår plan var å passere vannene innover, men isen så allerede ut til å være dårlig og dessuten så landløs at det viste seg umulig å få hesten ut på den. Snøen var imidlertid bløt, og to mann skulle derfor forsøke å komme fram med hesten langs strandbreddene mens vi andre tok isen fatt. Fordi isen var så svak brukte vi til å begynne med skiene. Men det var for glatt og marsjen ble for slitsom. Vi foretrakk derfor å labbe til fots. Dette var betydelig støvere, men også med større utsikt til å forsvinne gjennom den skjøre vårisen. Under marsjen gikk en og annen gjennom isen og spesielt da vi skulle i land ved fjordens nordre ende var det store badescener. De fleste av oss ble mer eller mindre dynket. I Vassfaret behøver ikke de innfødte å trå hverandre på tærne, da den lange dalen er så godt som ubebodd.

Overnatting underveis

Det første sted vi kom til, plassen Bjørke, var egentlig bygd som vinterhus for en skogsbestyrer med familie. De som bodde der, foretrakk ensomheten – de hadde oppført sin bolig der for bestandig og lot til å trives bra i ødemarka. Her skulle vi overnatte og i kveldingen kom også våre kjørekarer etter, trettede og utmattet. Neste dag ventet en enda striere tøm oss. Det beste var å komme tidlig til køys. Lenge varte det heller ikke før vi lå side om side på gulvet og sov de rettferdiges søvn.

Den følgende dag var vi tidlig oppe. Vi fotgjengere tok kun det nødvendige med, da vi hadde en lang marsj foran oss i tungt føre, og de to med hesten skulle forsøke å komme etter med resten så godt det lot seg gjøre. Vi skulle passere fem vann og på dem gikk det ganske bra så lenge vi holdt oss på overflaten, noe vi ikke alltid gjorde. Men egentlig fare var det ikke, da vi var så mange i følge. Strekningen mellom de forskjellige vannene var verre, da det her lå snø alendyb, og bløt som den var, hadde vi ikke stor hjelp av våre ski, men måtte stampe oss frem til fots i gåsemarsj. I skogliene, som til begge sider skrånte opp mot høyfjellet, var snømassene umåtelig store, og på skrenten hang veldige fonner truende utover den stille dal. Fikk vi ikke nattekulde og skare, ble det for oss ufremkommelig i skogen og utsiktene for en heldig tiurjakt begynte å dale sterkt.

Endelig framme

Med vannfylte støvler, men i godt humør, slet vi oss fram fra vann til vann og gledet oss på forhånd til å ta

en grundig generalhvil når vi kom frem til sydenden av det siste av vannene, Suluvann. Før vi kom så langt, hendte imidlertid noe som for en stund kastet en skygge over tilværelsen. Næss hadde tatt av seg trøya og bar den på ryggen hengende på skistaven. I lommen på den hadde han en uåpnet flaske med fin cognac, som vi skulle stive oss opp med sammen med smørbrød på første hvilested. Jeg bar riflen på ryggen og begge var vi i ivrig samtale, da Næss, som er rask i bevegelsen, plutselig gjorde en helomvending så trøya flagret og flasken med en knusende lyd tørnet mot min geværmunning. Et sukende skvulp høstes, og den dyrebare cognac silte nedover vår vertes brede rygg. Med en ubegripelig åndsnaerværelse fikk vi reddet flaskebunnen med en skvett så stor at vi på stedet utdelte en kvart dram til manns, men i middagshvilen måtte vi på grunn av uhellet spise våre smørbrød tørre!

Ut på ettermiddagen kom vi fram til målet: Trytetjernvelta. En stor åpen plass, som skrånet sterkt ned mot elva,

Første overnatting var på Bjørke, som ligger ved Aurdalsfjorden.

Foto: Ole-Martin Høgfoss

Trytetjernvelta.

Foto: Ole-Martin Høgfoss

Nordenden av Suluvatnet. På hjemvei skulle det også merkes tømmer her – i stummende mørke og stormfullt regnvær.

var aldeles full av tømmer, og i skogslia, like ovenfor velta, var det oppført en forholdsvis komfortabel hytte for siste års skogdrift. Denne skulle nå være vår bolig for en hel uke.

Arbeidet settes i gang

I hytta traff vi våre seks hallingdøler som hadde ventet på oss i åtte dager, og som i denne lediggangen hadde spist opp provianten sin. Hadde vi ikke kommet nå, var de bestemte på å dra hjem igjen over fjellet til Hallingdal den neste dag. På grunn av liten plass, lå tømmeret i flere høyder, og vi hadde god bruk for det doble mannskap dersom vi skulle bli ferdige til beregnet tid. Men verre var det med provianten! Til vårt selskap var det sørget for rikelig forråd, men nå fikk vi flere munnar å mette, og det kunne bli smalhans innen vi ble ferdige.

Vår bagasje kunne vi i heldigste fall ikke vente før i kveldinga. Vi hadde derfor ikke tøy til ombytte, men merkekarene hadde øksene klare, og vi bestemte oss derfor for å begynne arbeidet straks, da også dette var en måte å holde seg varm på. Hallingene hadde imidlertid satt over kaffekjelen, og ville at vi skulle vente litt til den brune nektar var ferdig. Ventetiden benyttet vi til å tømme vannet ut av støvlene våre og vri strømpene tørre. Å ta dem på igjen var mindre behagelig. Jeg fikk heldigvis øye på et par digre lovotter. Resolutt stakk jeg et ben i hver vott og trakk støvlene på. Litt uformelig var de jo, men ihvertfall bedre enn våte strømper.

Hesten ble måkt fram av snøen

Jeg ble svært fornøyd med tømmerets kvalitet og dimensjoner, og med ti mann klare med merkeøkser og håndspager gikk arbeidet så raskt at vi allerede hadde merket hundre tylfter da våre to menn med hest og skikjelke kom tilsyne i skogkanten ved solnedgang. Både hest og folk hadde hatt en slitsom tur. Gjennom uveisomme trakter hadde de krysset seg frem der det var mest framkommelig. Men et par ganger hadde de kjørt seg så fast at hesten måtte måkes fram av snøen! Skikjelken var ødelagt, men tøy og proviant var i behold og det var hovedsaken. Nå hadde vi alle fortjent en bedre aften, og den fikk vi også.

Kveldsstemming i hytta

Etter maten tente vi pipa, lagde oss en toddi i kaffekoppen og med tørre strømper på bena, nøt vi tilværelsen i skinnet fra et stort bål på peisen. I motsetning til skikken i gamle dager brukes nå sjelden spirituosa under arbeidet ved tømmermerkingen. I de lange, slitsomme arbeidsdagene vil det virke slappende, men annerledes er det når man kryper inn i køya etter endt arbeid om kvelden. Da virker en toddi etter maten opplivende. Den sotete hytta får et mer festlig preg, og at man er våt og sliten glemmes under livlig samtale om løst og fast. Oftest er det historier fra skogslivets saga, og det er forbausende, hvilket humør som finnes hos den norske skogsarbeider, når man treffer ham i hans rette element! Det begynte å lakke mot kveld og vi måtte tenke litt på vårt leie for natten.

I en krok hadde skogsformannen innrettet en seng, nesten etter sivilisert mønster. Og som de viktigste personer ved den slags tømmerforretninger skulle en assistent og jeg ligge i sengen. Næss hadde medbrakt sin egen innretning å ligge i og den besto av to alminnelige tomsekker, som var opprettet i bunnen og skjøtt sammen i lengen. Når to staurer ble stukket inn i dette veldige pølseskind, ble det en billig og lett transportabel feltseng. Denne var han meget stolt av. Den skulle henge i fire bjørkevidjer under taket. Men den hadde visst, som alle store oppfinnelser, sine småmangler i begynnelsen. I alle fall hadde Iver masse strev før han fikk den til å passe til vår verts svære kropp. Ro ble det ikke med det første. Historier fra jakt-, fiske- og fløtningsliv avløste hverandre og en mer ekte, friskklingende latter får man sjelden høre.

Morgenjakt

Etter vinterens snøfall sto barskogen frisk og grønn i alle lier. I disse liene skulle vi søke tiuren på morgenkvisten. Vi streifet lenge opp og ned uten å finne fugl.

En anker med bayersk øl

Da vi vendte tilbake til hytta, lå alle mann i sin beste søvn, og vi overtok derfor kokkens rolle, fyrte opp i peisen og satte over kaffekjelen. Ved frokosten gjorde de øvrige seg lystige over vår uheldige morgenjakt, men vi trøstet dem med at hvis nattekulden varte ved, slik at skaren ble sterk, skulle de få mer tiur å bære hjem til bygda enn de egentlig klarte å bære!

En mann ble sendt hjem til bygds med hesten, mens det var framkommelig, og vi andre tok fatt på merkingen for alvor. To mann, som stadig ble avløst, brukte merkeøkse og de øvrige hadde nok med å ordne til og rulle vekk. Stokk etter stokk av det svære furutømmeret for dundrende utover skrenten, og ekkoet i den stille dal fikk ingen hvile. En stund måtte jeg traske omkring i snøen med sko bare på høyre ben, da Iver hadde fått den ødelagte støvel til reparasjon. Skomakerverktøy fantes naturligvis ikke, men tusenkunstner som han var, lagde han syl av en spiker, skar et stykke overlær av en gammel hallingsko og sydde den på min støvel med stoppenål og ullgarn

istedenfor bekatråd. Rikelig innsmurt med fett ble støvelen like tett igjen og gjorde god nytte resten av turen. Arne holdt stadig til i hytta, kokte suppe og grøt som en rutinert husmor og fikk enstemmig ros for sine prestasjoner. Når han synes tiden ble for lang innenfor hyttas fire vegger, tappet han opp en diger bolle med øl og kom ned på velta med den. Flasker ville nemlig ikke tåle vår transportmetode og Næss hadde derfor vært omtenkstnok til å bestille en anker med bayersk øl og den hadde overlevd alle støt underveis.

Toddi og utrolige historier

Vi holdt på hele dagen med minst mulig hvile og først da tussmørket begynte å fylle dalen og min assistent ikke så å skrive lenger, krøp vi inn i hytta, der Arne hadde et flammende bål på peisen og maten på bordet. Næss var en utmerket vert og som regel er det ingen sorg, der hvor han er. Vi hadde derfor snart dampen oppe og stemningen steg, da hver mann lagde seg en toddi i kaffekoppen etter maten.

Vi jegere hadde hatt en lang dag, men nå var det mildvær og bløt snø, så vi hadde utsikt til å ligge i ro neste morgen. Etter nitten timers opphold i fri luft var det med en følelse av usigelig velvære jeg strakte meg på sengen med toddikoppen på en krakk ved siden av. I stille nytelse lot jeg røyken fra min pipe virvle opp mot det svarte taket og lyttet til de ofte vidunderlige fortellinger fra skog og fjell. Hallingdølene fortalte fra sin hjemlige dal og ådølingene ville ikke være dårligere. De mest utrolige jakt- og fiskehistorier, der de

underjordiske ofte spilte en rolle, holdt oss derfor lenge våkne. Til slutt sovnet jeg midt under en hallings spennende sammenstøt med huldra en skjærtorsdagsnatt og våknet ikke før alle mann var oppe og frokosten ferdig.

Hjemturen begynner

De følgende dager hadde vi mildvær og unngikk derved fristelsen til å bruke tiden til tiurjakt. På grunn av matspørsmålet måtte vi forsere arbeidet mest mulig, og ikke engang en bjørn, som en natt hadde tatt over elven ikke langt fra tømmervelta, kunne lokke oss bort fra plikten vår. Merkingen gikk også rask, og alle var veldig interessert i at vi skulle bli ferdige før provianten tok slutt, og fredag middag var vi ferdige på Trytjetjernsvelta. Da vi ikke hadde hest lenger, måtte vi sette igjen all overflødig bagasje i hytta, til det ut på sommeren ble anledning til å få den brakt til bygds. Så låste vi døra, tok oppakningen på ryggen og overlot igjen stedet til den store stillhet. Lengre nede i dalen, på Hallingdalsiden, lå et – den gang – bebodd sted, Ochanheimen (Olsonheimen). Her hadde vi planer om å overnatte. Underveis skulle vi merke femti tylfter tømmer i elva ved Suluvann. Likevel håpet vi å nå fram før natta. Vi fant fram til velta og begynte arbeidet, men kvelden kom på oss før vi ble ferdige. Det ble så mørkt at min assistent ikke kunne se å skrive lengre, og i det stormfulle regnværet kunne vi ikke engang få ei fyrstikk til å tenne. Vi måtte bli ferdige og måtte finne på en lur løsning. Merkekarene slo sine økser på alle stokkene de kunne se i mørket og jeg kjente med

hendene etter stokkenes omtrentlige dimensjoner. Alle mann kom fram etter tur og fikk oppgitt størrelsen på tre stokker hver, som de skulle huske til vi kom i hus og fikk skrevet det ned. Det var etter omstendighetene en praktisk, om enn ikke absolutt pålitelig måte.

Toddi midt på natta

I Olsonheimen hadde folket lagt seg da vi ankom. Det var et fattigdommens hjem. Hverken korn eller poteter kunne vokse så høyt. Foruten utbyttet av ei ku og et par geiter var næringsveien jakt og fiske. De var imidlertid svært så fornøyde over å få se fremmedfolk, til tross for den ubeleilige tiden, og gjorde sitt beste for å motta oss. Glade over å være ferdige med vårt arbeide, syntes vi en kopp toddi kunne være på sin plass den siste aften, til tross for at det var blitt så sent. Da vi hadde helt i oss toddien, var det så langt på natt at Iver mente det var på tide å se etter tiuren. Han kunne ikke glemme de lykkelige jaktmarker her oppe, som vi hadde profitert så lite på. Ut å gå til fots i bløt snø kom ikke på tale, og dessuten måtte vi være tidlig på vandring igjen, skulle vi tenke på å nå fram til Ådalen neste dag, så vi gikk derfor til køys. De fleste fant seg plass på flatseng. Min assistent og jeg la oss i en ledig seng og vår vert søkte etter et par staurer til sin feltseng. Til underlag for disse tok han et par tomme silde-tønner som sto i en krok.

Jeg sovnet straks og hadde tunge drømmer. Jeg syntes at Bringen ramlet ned i Suluvann og våknet i forskrekkelse ved et forferdelig rabalder! Stønn og undertrykte eder kom fra den kroken der Næss lå. Og fra skinnet av en fyrstikk så jeg at det ikke var Bringen, men den ene av vår verts tomtønner som hadde falt i staver. Selv sto han på hodet i sin patenterte seng og var sint for at vi lo. Han fant seg et solidere underlag for hodet sitt og vi gled igjen inn i drømmenes rike.

Også Næss gjennom isen

Da vi neste morgen tørnet ut, var det storm med regn og sludd. Skiene ville ikke gli, og i stien var snøen nesten like dyp som utenfor. Vi hadde dog sporene fra oppturen å trække i, og det hjalp oss en hel del. På vannene var isen hard og glatt av regnet, men dårligere enn tidligere og rett som det var plumpet vi igjennom en etter en, så

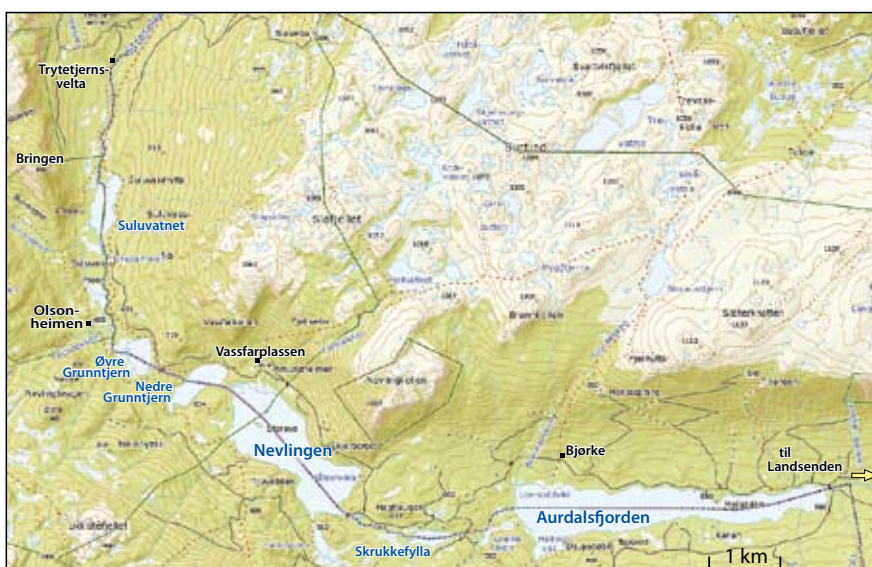

Foto: Anders Piltingsrud

Folket på Olsonheimen ble forskrekket da vi banket på døra midt på natta.

Foto: Utlånt av Nils Christian Bang

Nes gård. Den gamle hovedbygningen brant i 1959.

av hele selskapet var det nå bare Næss som ikke hadde blitt våt på beina. Vi passerte nå det siste vannet; Aurdalsfjorden, og vår eneste sorg var at vår vert ennå ikke hadde fått seg et bad. Han hadde lenge ertet oss med at han var den eneste som forsto å holde seg over vannet, til tross for at han var den tyngste av oss alle. Men nemesis skulle snart være over ham. Ved fjordens utløp var isen landløs og for å komme i land måtte vi hoppe fra isen og ut på et skjær og derfra i land. Næss ville nå for enhver pris holde seg tørr og ventet til sist for å se hvordan det gikk med oss andre. Vi oppga derfor nesten håpet om å få se ham våt, men da han hoppet, gled han heldigvis på det glatte berget og forsvant mellom skjæret og isen. Farlig var det jo ikke, men hans vrede over den stormende jubel fra tilskuerne på stranden var allikevel lett forståelig. Han hadde tøy til å skifte, og da det var et stykke å gå før vi kunne komme i ly for uværet, foretrakk han å skifte på stedet. Ved var det nok av på stranda, og av tørrfuru fikk vi snart i stand et flammende bål.

Heldigvis hadde vi igjen litt brennevin og kaffe av provianten. Vi satte derfor kjelen over og mens Næss i drivende snøsludd skiftet skjorte, lagde vi oss en glohet kaffedokter, som straks satte ham i godt humør igjen!

Stor velkomst

Ved solnedgang kom vi ned til Landsenden, der hester fra Nes var møtt opp i påvente av vår ankomst. Husfruen hadde dekket ferdig middagsbord til oss hele ettermiddagen. Dette var en oppmerksomhet vi ikke kunne være taknemlig nok for. Og at vi satte pris på maten, skal de som så oss spise, kunne bevitne. Vi sa farvel til de gjestfrie folkene, satte oss opp i en makelig vogn og våre strabaser var nå slutt for denne gang. Det var sent da vi kom fram. Fru Næss tok oss imot som lenge savnede og ved et rikt aftensbord ble vi hyllet som ekte skogsmenn.

Polonese til strykere

Langt ut på søndag formiddag våknet jeg ved at en pike kom inn med kaffe og beskjed fra verten om at vi skulle

få ligge til midt på dagen. Nå ja, etter lange arbeidsdager var det behagelig nok å strekke seg i en seng og jeg ble liggende, men ba piken sende bud til skysstasjonen om at jeg ønsket hest klokken to. Ved middagsbordet var det ganske livlig, da det foruten husets frue og døtre også var et par guvernanter til stede. Vår tur var naturligvis gjenstand for samtalen, og vi forferdet damene ved å fortelle våre viderverdigheter med så gyselige overdrivelser at de ble rent bleke ved tanken på at vi kunne være både druknet og ihjelslått mange ganger. Vår vertinne gjorde mange unnskyldninger for at vårt store jaktbytte, på ei rype, ikke ble servert til middag. Røyskatten hadde vært i kjelleren og tatt rypa. Men bordet var, som det pleier på Nes, så rikelig oppdekket at det var oss umulig å savne den og vi unnet derfor av hjertet røyskatten søndagsfrokosten. Det var mye å fortelle, og vi ble sittende ved bordet til det var tid for meg å komme av sted. Men det skulle heller ikke gå så glatt. På mitt spørsmål til piken om hesten var kommet, opplyste verten at det ikke ble noen reise denne dagen.

I forbindelse med vår tilbakekomst var stedets ungdom invitert til en svingom der om ettermiddagen og min hest var bestilt til klokken ti på mandag formiddag. Som saken sto, var det ingen ting å utsette på denne avgjørelsen og jeg måtte finne meg i det uunngåelige. Verst var det med antrekket, da jeg på reisen hadde fått revet det ene buksebeinet nesten av ved kneet. Av damene fikk jeg imidlertid lånt nål med tråd i. Jeg tråkket sammen mitt buksebein så godt jeg kunne.

Gjestene kom og mitt hverdagskostyme med den primitive lappingen skilte seg ut mot de øvriges elegante drakter, men så hadde jo heller ikke alle vært i Vassfaret, og jeg var derfor like freidig. Fra salen lød toner fra kontrabassen og tre fiolineres lokkende toner. Med ett var Vassfaret, sørpeføre og sårbenthet glemt. Tross mitt beskjedne ytre fikk jeg den ære å føre opp i polonesen, og utflukten til Trytetjernsvelta endte med stormende jubel til den lyse morgen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Ringerikes Blad. 1904.

FORFATTEROMTALE

Ingar Svensrud (f. 1949) er fra Hønefoss, men har i mange år vært bosatt i Vestre Ådal. Han har vært prosjektleder for utgivelse av jubileumsbøker om lokale bedrifter i Ringeriksregionen samt Hønefossboka 2002.

I etterlatte brev på Ellgunstad, dikteren Elling M. Solheims hjem i Gullagata i Hønefoss, var det en stor bunke med hilsener fra fjern og nær. Her gjengis noen hilsener fra Johan Falkberget og Rut Brandt.

Utdrag av ringeriksdikteren

Elling M. Solheims korrespondanse

Else Marie Abelgård

Ringeriksdikteren Elling M. Solheim ble født på Solheim på Veme i selvstendighetsåret 1905 og døde i Hønefoss i 1971. Kari Bakke skrev i sitt minneord om Elling M. Solheim at *"Han ble født på magersiden i livet, men ble ingen taper av den grunn. Han hadde vært heldig med foreldre og hadde selv evner til å ta imot kunnskaper, og det som faren og kameratene kom sammen om i stua på Veme. Det het politikk, og var først og fremst om det fordømte slitet som krevet alt, men ga så altfor lite"*.

Elling Solheim fikk selv prøve skogsarbeideryrket, veisluskens strev og arbeidsledigheten. Vanskelige kår og sykdommen MS, satte sitt preg på

diktningen hans. Diktet "Lagnad" er et godt eksempel på det siste.

Elling M. Solheim var hele sitt liv inspirerende, med egen teft for det som var ekte. *"Ovafør akslene var han mindre ufør enn de fleste"*, skrev Kari Bakke.

Elling M. Solheim elsket Ringerike og han fikk fram lukten av kvaie og groe i sine dikt fra skaulivet. Sjøl kalte han seg en heimfødning.

Elling M. Solheim diktet og skrev utallige prologer og sanger til "Gud og hvermann". Det er vel ikke den elevkveld, det turnstevne, kirkejubileum eller 50-årsdag i ringerikssamfunnet

som ikke har gjemt på ord fra Elling M. Solheim.

Bjarne Vidar skrev: *"Ikke en ting av betydning uten at Elling fant de rette ord som skapte fest og satte tingene på plass i bygdens historie"*.

Elling ble mer og mer svekket utover på 1960-tallet. Han og Gunhild Hoff, hans trofaste hjelper fra 1949, isolerte seg til dels. Verden omkring endret seg og Elling var ikke inspirert til å følge den moderne lyrikkens normer. I intervjuene omkring 60-årsdagen i 1965 svarte Elling at til diktet hadde han gitt sine edleste tanker og dypeste følelser. Til Johan Falkberget skrev han: *"Det har gått litt i stå for meg på mange måter"*.

Av etterlatte brev som lå i en kasse på Ellgunstad i Gullagata, var det en stor bunke med hilsener fra fjern og nær, barn og voksne, mange med bønn om en prolog til et arrangement. Det var hilsener fra fester der flere har ønsket han kunne ha deltatt, som fra gamle gardevenner og Ringerike Folkehøgskoletreff.

Det var en stor bunke brev fra skuespilleren Sigurd Magnussen om hvordan han brukte og opplevde Ellings diktning og et brev fra Ada Kramm om å få lese Gulltråden, diktet til de multiple skleroserammede.

Fra drammenseren Hans Johansen, som både skrev og kåserte i aviser og radio, var det brev. Det var henvendelser fra Fremtiden ved redaktør Jon Vraa, ulike LO-organisasjoner, stortingsmann Konrad Knutsen, Jernbaneforbundet ved Egil Halvorsen og Nationen ved redaktør Erling Johnsen. Ikke minst var det flere hilsener fra Rut Brandt, Willy Brandts norske kone.

Det var også brev fra Arne og Ingeborg Altern, Ståle Kyllingstad, Kristen Døssland, Petter Lindstad, Asle Enger, Trygve Woxen og pater Boekma.

Det var videre hilsener fra forfatterne Eugenia Kielland, Carl Fredrik Prytz, Arnulf Øverland, Johan Borgen, Tore Ørjaseter, Ragnvald Vaage, Mikkjøl Fønhus, Halldis Moren Vesaas, Herman Wildenvey og Johan Falkberget.

Det foreligger brev fra komponistene Bjarne Amdahl, Pauline Hall, J. Kramer Johansen, Henrik Lyssand, Håkon Sødal og Leif Ofstad, som alle fant dikt de ønsket å tonesette til kor og solosang.

Her er det utvalgt noen hilsener fra Johan Falkberget og Ruth Brandt.

Hilsener fra Johan Falkberget

Julaften 1952 sendte Elling M. Solheim ut varme juleønsker over NRK. Og svar kom fra Johan Falkberget: *«Du er elsket som ingen annen dikter av det store alminnelige folk, av den samlede arbeiderklasse ikke minst. Du har gitt dem noe løftende og bærende som vil følge dem som lys på veien. Jeg vil ønske deg godt år for din ånd, ditt sinn og for din opphøiede tanke.»*

I november 1954 kommer det enda et takkebrev til Solheim fra Johan Falkberget. Han har fra Solheim fått tilsendt diktsamlingen, "Leik i grålysningen", og skriver: *«Du er både en merkelig og stor dikter. Den sårede soldat blant oss som bokstavelig ligger på slagmarken og holder med begge hender poesiens fane løftet. Du er den største helt vi har i sannhetens arme. Vår beundring for Deg kommer fra våre hjerter. Det er vidunderlige vers i Din nye diktsamling, det er poesi for folket så enkel og klar er den. Det er nok mer enn "grålysning" dette. Du skal få høre mer fra meg. Hjertelige hilsener! Din J.F.»*

At Elling M. Solheim traff mange med sine opplesninger i radio, gir Johan Falkberget sterkt uttrykk for i et brev av 12.01.1963:

«Kjære Elling M. Solheim. Jeg tenker ofte på deg og beundrer deg! Da dine dikt for en tid siden ble lest i Kringkastingen kom du så nær og levende. Ditt geni lyste ut av ordene, det var noe helt enestående i norsk poesi at Du kan forme en så fullkommen rytme, alt bar bud om en strålende begavelse og stor ånd, du henter stjerner ned fra himlen. Måtte du i det nye år få utfolde Din store evne til nye dikt, trass så vanskelig det er for Deg. Ingen norsk dikter har

Foto: Privat

Solheimstua på Veme.

klart noe lignende. Du vil aldri bli glemt. Det er noe av "det evige liv" i dine vers. I tunge stunder, må du leve på det. Ja, glede Deg til og med over det! Hils henne som trofast og kjærlig legger puten under Ditt hode. Hun gjør engletjeneste på jorden.»

Og så i 1965 en kort hilsen fra Rugldalen:

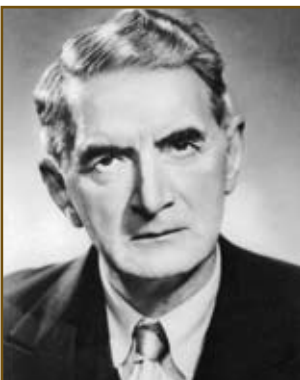
«Kjære Elling M. Solheim og Gunhild. Vi arbeider for at det skal bli litt bedre for Dere, så det lysner av en "Ny Dag".»

Hilsenen var signert Johan.

Hilsener fra Rut Brandt 1961

«Kjære herr Solheim, bli ikke altfor forundret over dette brevet. – det er ikke så merkelig at jeg skriver det. Jeg har hatt det i tankene mange ganger, men hittil er det ikke blitt noe av. At det skjer akkurat nå har ingen ting med gode forsetter i det nye året å gjøre.

Hvis De ikke synes det høres alt for slitt ut, ville jeg bare en gang få sagt Dem at jeg synes De er et veldig fint menneske, jeg har lest om Dem og jeg har lest mye av Dem. I de senere årene vel ikke så mye, men fra min tid i arbeiderungdomslaget på Hamar 1936–40 kan jeg fremdeles mange av Deres dikt. De hørte med i vår lille boksamling. Når jeg fortsatt har kunnet følge litt med i hvordan det går Dem, er det fordi vi daglig får Arbeiderbladet.

Johan Falkberget (født 1879 i Rugldalen ved Røros, død 1967) var forfatter, journalist, gårdbruker og politiker (AP).

Falkberget startet som gruvearbeider, og mange av hans romaner skildrer arbeidere og arbeidsvilkår i gruvesamfunnet. Det litterære gjennombruddet kom med romanen Den fjerde nattevakt (1923). I romansyklusen Christianus Sextus er handlingen lagt til 1720-årene. Gruvedriften er også her et sentralt motiv.

Johan Falkberget var innvalgt på Stortinget fra Sør-Trøndelag i perioden 1931 – 1933. I perioden 1931 – 1937 var han varaordfører i Glåmos herredsstyre.

Falkberget fikk kunstnerlønn i 1930. Han ble æresdoktor ved Stockholms högskola i 1950 og kommandør med stjerne av St. Olavs orden i 1960. Han fikk statens æreslønn i 1963 og Borgerdådsmedaljen i gull i 1964.

Rut Brandt (født Rut Hansen i 1920 på Hamar, død 2006 i Berlin). Hun var gift med Willy Brandt fra 1948 til 1980. Willy Brandt var borgermester i Vest-Berlin

fra 1957 til 1966, Vest-Tysklands utenriksminister fra 1966 til 1969 og Vest-Tysklands kansler fra 1969 til 1974. Rut Brandt gjorde som borgermesterfrue i Berlin og tysk utenriksminister- og kanslerfrue en stor innsats for å styrke forbindelsene mellom Norge og Tyskland. Hun er blant annet tildelt Den Kongelige Norske Fortjenstorden (kommandør 2001).

Foto: Privat

Ellgunstad, hjemmet i Gullagaten fra 1959 til 1971.

For en tid siden leste jeg en stor artikkel om Dem – jeg tror det var Falkberget som hadde skrevet den.

Det er kanskje likevel litt merkelig at man setter seg ned og skriver sånn uten videre, men jeg har tenkt at det kanskje ville glede Dem en smule å vite at det ikke bare i Norge fins folk som er Dem takk skyldig for det Deres dikt har gitt dem med på veien. Utover det ligger også i disse linjer en stor beundring for Deres ukuelige livsmot.

Den som skriver dette, har bodd i Berlin siden 1947. Jeg er gift her – min mann er borgermester i byen, Willy Brandt.

Til slutt vil jeg få ønske Dem alt godt, og tilgi meg hvis jeg har gjort noe "man ikke gjør."

Med beste hilsen Rut Brandt»

Brev poststempelt Berlin 12.6. 1961:

«Kjære Elling Solheim

Det har gått den ene måneden etter den andre uten at jeg har fått sendt av gårde noe brev.

Her er valgkampen i full gang – jeg ser med lengsel frem til dagen da det hele er forbi. Willy ser vi lite til, men det er

vi for så vidt vant til.

Valgkampmetodene her i landet er ikke alltid de vi har vært vant til fra Norge.

Og jeg har så fryktelig vanskelig for å få den tilstrekkelige tykke huden! Det er heller ikke så lett da jeg nå venter mitt 3dje barn i høst. Det er i hvert fall noe å glede seg til. Så det blir ikke noen Norgestur på oss i sommer. Av og til har jeg en gnagende hjemlengsel etter de lyse sommerkveldene og etter en masse småting som man før ikke tenkte det spor over.

Jeg skal be Willy sende boka "Min vei til Berlin". Kanskje De ville ha interesse av å lese den.

Med de beste hilsner, også fra min mann. Deres Rut Brandt.»

Julen 1961

«En liten julehilsen vil jeg ikke unnlate å sende. Dessverre hadde vi ikke boka på norsk, men jeg antar at du ikke har noen vanskeligheter med svensk heller. Vi har fått en ny sønn, og det er stor stas. De andre er 13 og 10 år, så dere skjønner hvor forelsket vi er i det lille knøttet.

Willy vil ha en velfortjent ferie i januar

– han vil reise til Tunis med den eldste sønnen. Sånn er det nå for tida – jeg visste vel nesten ikke hvor Tunis lå i 12 års alderen.

Det siste året var skrekkelig, syns jeg. Muren i Berlin blir stadig tykkere og høyere. Det er daglig tragedier som utspilles her.

Fra oss alle ønsker vi et godt nytt år, og ha de beste hilsner fra Rut Brandt.»

Hamar påskeaften 1962:

«Takk for invitasjonen, men jeg var temmelig sliten etter vinteren. Jeg var alene den siste tiden uten hjelp i huset. Og det blir ganske mye. Nå har jeg prøvd å få en herfra, jeg har tre som jeg må velge mellom i dag. Så får vi håpe at vedkommende vil like seg i Berlin.

Jeg kom heller ikke ut på ski som planlagt, men nå er været så dårlig at lysten er helt forbi. Men det har vært deilig med et Norges opphold igjen. Det er rart med det.

Så ønsker jeg dere alt godt og jeg kommer virkelig så snart anledningen byr seg.

Med de beste hilsner fra Rut Brandt.»

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Elling M. Solheims etterlatte korrespondanse.
- Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 1981: Bind 4, s. 113-114. Kunnskapsforlaget. Oslo.
- www.wikipedia.no – Rut Brandt.

FORFATTEROMTALE

Else Marie Abelgård er født 1939 på Sokna. Hun har etter artium i 1958 arbeidet som lærer i Bodø og på Sokna. Hun har siden 1994 vært leder for Soknedalen lokalhistoriske forening og aktiv med innsamling av lokal historie for Soknedalen. Hun har vært styremedlem i Ringerike Historielag og leder av styringsgruppa for markeringen av dikteren Elling M. Solheim i 2005, 100 år etter hans fødsel. Abelgård var medlem av Hefte Ringerikes redaksjon i perioden 2006–2010.

Dampskipet Bægna i sine glansdager. På dekket foran styrehuset ses turister og sykler. I styrehuset står kaptein Christensen.

Dampskipet Bægna

og kaptein Johan Petter Christensen

I 1854 ble Norges første jernbane åpnet mellom Christiania og Eidsvoll. Jernbanen var en suksess, og ble benyttet av beboerne i bygdene med tilknytning til Mjøsa og innbyggerne vestover mot Sperillen. Drammenserne opplevde da at mye av eksporthandelen nå gikk til Christiania i stedet for til Drammen. I løpet av noen få år innså handelsmenn i Drammen at hvis byen skulle fortsette å eksistere som handelsby, måtte noe drastisk gjøres.

Grete Borgersrud

Det første store prosjektet som ble diskutert var å kanalisere Drammenselva og tilknyttede elver slik at de ble farbare for rutegående dampbåter fra Drammen til Sperillen, til Krøderen og til Randsfjorden. Kanaler ville dessuten gjøre tømmerfløting til eksporthavnen Drammen mye enklere. I 1901 ble det fløtet 92 000 tylfter tømmer på Sperillen. Problemene med kanalisering var ujevn vannføring og is, samt at tømmerfløtingen periodevis ville komme i konflikt med båttrafikken.

I tillegg var det nødvendig å bygge flere sluseanlegg. Etterhvert kom myndighetene til at å bygge jernbane fremfor kanaler var den beste løsningen, og prisen ville bli omtrent den samme, så kanalprosjektet ble skrinlagt.

11. juni 1863 vedtok Stortinget å bevilge penger til bygging av en smalsporet jernbane mellom Drammen og Randsfjord. Sporet ble lagt om Hen, fordi terrenget her var flatere enn i den opprinnelig planlagte traséen: «...Jernbanen fra Tyriffjordens nordre

Ende føres i een sammenhengende Linie om Hønefos og Heen ved Aadalselven til Randsfjorden istedetfor som oprindeligt projekteret med en Hovedlinie i Bunden af Storelvens og Randselvens Dalfører og Sidelinie fra Gaarden Alme til Heen».

Finansieringen av prosjektet var delvis statlig, delvis privat. Den første driftsberetningen for Drammen-Randsfjord Jernbanen 13.10.1868 – 31.12.1869 opplyser: «...Hvad der yderligere paakrævedes til Anlæggets Fuldførelse

bevilgedes ved Stortingets Beslutning af 7de Mai 1866 med 602,000 Spd., heri indbefattet 32,000 Spd. til Farbjergjørelse af Aadalselven mellem Heen og Spirillen og af Bægnaelven fra Spirillen til Sørum, samt til Anskaffelse af et Dampskib til Fart paa den nævnte Strækning. Af det til Anlægget i det Hele bevilgede Beløb, 1,182,000 Spd., er 345,425 Spd. tilveiebragt ved Aktietegning inden Distriktet, nemlig 140,600 Spd. af Kommuner og 204,825 Spd. af private. Resten er udredet af Statsmidler, tildeels ved Statslaan, ligesom ogsaa Statskassen har overtaget Forskudene i Anledning af Aktietegningen.»

13. oktober 1868 kjørte det første toget på Randsfjordbanen hele strekningen fra Drammen til Randsfjord stasjon. Hen jernbanestasjon fungerte som et omlastningspunkt for gods som skulle oppover til Ådal og Valdres. På Hen måtte togpassasjerene også bytte fra tog til båt hvis de ikke ønsket å reise med hest og vogn videre oppover Ådal. Siden dampskipstrafikken på Sperillen var en del av jernbanen, var det også Jernbanen som drev de to dampbåtene som etterhvert gikk i rute fra Hen til Sørum.

Sperillen ligger nord-syd i Ådal og er 26 km lang. I nordenden renner Begna inn i innsjøen, fra vest kommer Urula fra Hedalen og Vassfaret. I sydenden av Sperillen renner Ådalselva ut, og sammen med Randselva danner denne Storelva i Hønefoss. Strekningen fra Hen til Sperillens sydende er 24 km. Fra Nes i Ådal til Sørum er det 12 km med båt. Total strekning for båttrafikken Hen-Sørum var omtrent 60 km.

Den aller første dampbåten som trafikerte Ådalselva, Sperillen og Begna het *D/S Delphin*. Denne var en liten dampbåt, innkjøpt og drevet av velstående privatpersoner i Begnadalen. Etter noen års drift ble båten solgt og satt i trafikk på Tyrifjorden.

D/S Bægna på Sperillen

I oktober 1867 var Randsfjordbanen ferdig fra Drammen til Tyristrand. Dampskipet *D/S Bægna* ble ikke bygget ferdig på verkstedet i Christiania, men sendt med toget i flere deler. På Tyristrand ble båten hentet med heste-

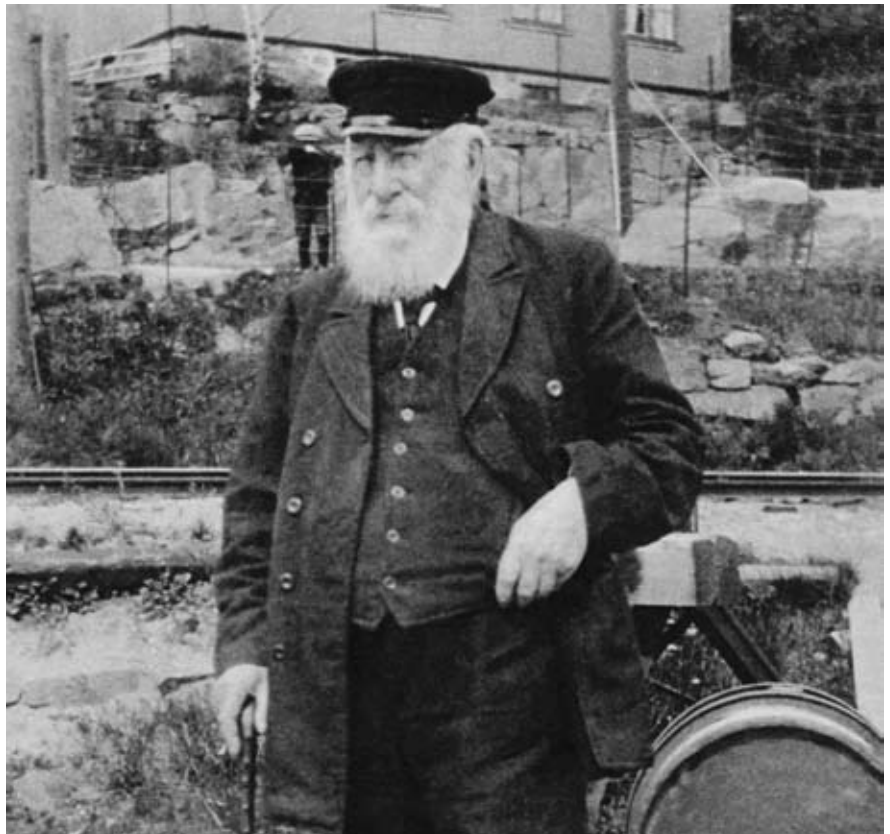

Foto: Privat

Johan Petter Christensen, ansatt ved jernbanen i 42 år som kaptein på båtene *D/S Bægna* og *D/S Spirillen*.

skyss og fraktet langs vestsiden av elva opp til Støa ved Hen. Her ble båten bygget ferdig av Akers mekaniske Værksted vinteren 1868.

D/S Bægna var på 48 brutto register-tonn, omkring 26 meter lang og 4,5 meter bred. Den kunne laste inntil 20 tonn, og ta 127 passasjerer. Foruten kapteinen var det tre mann på dekk og to i maskinrommet.

13. oktober 1868 ble *D/S Bægna* satt i rute på Sperillen. I starten gikk ikke turen lengre enn til Nes i Ådal, da Bægnaelva på dette tidspunkt ikke var farbar for dampbåt. Den første turen helt til Sørum gikk 10. mai 1869.

Den første kapteinen på *D/S Bægna* var kaptein Hansen, som førte båten fra 1868 til 1880. Johan Petter Christensen var kaptein i årene 1880–1896. Kapteinsstillingen ble fra 1896 til 1907 overtatt av styrmann Nicolay Nicolaysen, mens J.P. Christensen var kaptein på *D/S Spirillen*. Året 1909 seilte Christensen som kaptein på *Krøderen*, fordi *D/S Spirillen* var overført dit. På *D/S Bægna* fungerte styrmann Halstensen som kaptein,

inntil Christensen kom tilbake i stillingen. Første års regnskap for *D/S Bægna* viser hva som ble fraktet av ulikt gods, og hvor mye.

Vanlig sesong for rutebåtene var fra begynnelsen av mai til midten av oktober/november. Før 1905 hadde *D/S Bægna* 176 seilingsdager, etter 1905 146 seilingsdager. Fra 10. mai til 14. august 1869 var ruten som følger: Hver søndag frem og tilbake mellom Hen og Nesmoen (Nes i Ådal). Hver mandag fra Hen til Sørum i Valdres. Hver tirsdag, onsdag, torsdag og fredag frem og tilbake mellom Sørum og Hen. Hver lørdag fra Sørum til Hen.

Faste stoppesteder underveis: Hen, Semmen, Skollerud, Bergsund, Flaskerud, Finsand, Viker, Vollvik, Nes og Sørum. Regnskapet opplyser videre at *DS Bægna* hadde både første og annen klasse ombord. På første klasse reiste det i båtens første driftsår 1083 passasjerer, på annen klasse 4463 passasjerer. I ettertid ser man av regnskapene at *D/S Bægna* gikk med underskudd i årene 1869–1880. I årene 1881 – 1895 var det et pent overskudd i driften av *D/S Bægna*, på 44 000 kroner.

I perioden 1896–1907 ble det igjen underskudd, noe som blant annet skyldtes bygging av *D/S Spirillen* og bygging av slusene ved Killingstrømmen. På grunn av vanskelige vann- og strømforhold i elvene kunne båttrafikken ofte være forsinket. I forhold til ruteplanen kunne seilingstiden fra Hen til Sørumsund variere med opptil 2 timer, ruten fra Sørumsund til Hen med opptil 1 time og 15 minutter, avhengig av vannstand og strøm. Dessuten var det tømmerfløtingen å ta hensyn til, særlig i elvene. Å føre båt på elvene var krevende, og Hans Hegna opplyser i sin *Ådalsbok*: ”... *under farten på det vanskelige elveløp må kapteinen alltid stå ved roret med en mann ved siden av seg for påkommende tilfelles skyld. Førerskapet av en slik kanalbåt er derfor meget anstrengende.*” På *Spirillen* kan været slå om svært raskt, ofte er ikke været det samme i sydenden som i nordenden av innsjøen.

Etterhvert som det ble økende turisttrafikk på *Spirillen*, ble det trangt ombord på *D/S Bægna* med mange passasjerer og mye fraktgods. Mange av de reisende syntes det var slitsomt å oppholde seg blant alt godset på båten. *D/S Bægna* ble tatt ut av trafikk i 1929. Jernbanen hadde overtatt frakten av både gods og passasjerer. Båtfrakten ble i forhold til jernbanen både upraktisk og sen.

D/S Spirillen

I 1894 bevilget Stortinget 60,000 kroner til en ny og større passasjerbåt i tillegg til *D/S Bægna*. Den nye båten skulle også driftes av Jernbanen. Denne fikk navnet *D/S Spirillen*, og ble i sin helhet bygget på jernbanens tomt ved Hen. Moss mekaniske Værksted bygget båten denne gang. Båten var klar til sesongen 1896–1897. *D/S Spirillen* var sertifisert for 200 passasjerer.

Båtkonstruksjonen var spesiell, og sjøfolk fra flere land i Europa kom for å ta båten i øyesyn og foreta målinger både innenbords og utenbords. *D/S Spirillen* var bygget med første klasse forut og annen klasse akterut, og med god plass for de reisende til å bevege seg om bord. I spisesalen kunne man servere 100 personer samtidig. De reisende hadde sett frem til å slippe å sitte blant alt fraktgodset slik som på *D/S Bægna*, men den første sesongen var *D/S Spirillen* i drift bare 22 dager.

D/S Spirillen stakk dypere enn *D/S Bægna*, og dette ble et problem med den stadig varierende vannstanden i Ådalselva og Bægna. Det økonomiske grunnlaget for drift av en båt på *D/S Spirillen* var dårlig, og allerede i 1908 ble båten solgt og

satt i trafikk på Krøderen. Da Bergensbanen ble åpnet i 1909, gikk så å si all trafikk med jernbanen, og båttrafikken på Krøderen ble innstilt. *D/S Spirillen* forliste i 1910 eller 1911.

Kaptein Johan Petter Christensen

Som liten gutt var Johan Petter Christensen vant til å være på båt. Som fire-åring var han for første gang med sin far, som var kaptein på en bark. Turen gikk til Holland. På 15-års dagen dro J. P. Christensen med båten *Ganger-Rolf* fra Christiania til Hull, hvor han møtte sin far. Faren lå i Hull med båten og lastet for en tur til havner i Middelhavet.

J. P. Christensen utdannet seg til sjømannsyrrket, og 23 år gammel ble han i 1869 kaptein på eget skip, *S/S Håbet*, en tremastet bark.

I 1877 giftet han seg med sin Maren. I sangen skrevet til gullbryllupet i 1927 lyder annet vers:

*Ham møtte Maren ung og god
og snart han gikk i rute.*

De aaret efter satte bo

Om bord i Skippern's skute.

De seilte visst til Amsterdam

Og Kjøbenhavn og Rotterdam

Men saa der kom no'n søte lam,

Som kunde le og tute...

C. No. 8.

Drammen-Randsfjord Jernbanens første Driftsberetning. 1³/₁₀ 1868 — 3¹/₂ 1869.

Dampskibet Bægna's Gevinst- & Tabs-Konto.

		Debet.		Credit.	
An. Lønninger til Mandskabet	901	Spd. 84	Sk.	Pr. Indtægt for Befordring af 5546 Passasjerer	1318 Spd. 113 Sk.
- Do. Extraarbeidere	17	—	106	- Indtægt for Befordring af Pakker	8 — 104
- Kul, 4321 Centner 763 Spd. 101 Sk.				- Do. " Do. " 10 Voiturer	5 — 61
- Fragt fra Drammen til Heen samt Lempning	190	—	108	- Do. " Do. " 23 levende Dyr	4 — 72
			954	- Do. " Do. af 11461 Cent. Gods	480 — 87
- Bomolie, 14 Potter	4 Spd.	24	Sk.	- Diverse Indtægter	— 64
- Rapolie, 474 ¹ / ₂ Do.	75	—	66	- Underbalance, ført til Udgift for Jernbanen	589 — 62
- Taig, 266 $\mathcal{W}$	28	—	11		
- Pudsegarn, 79 ¹ / ₂ $\mathcal{W}$	10	—	23		
- Gummipakning, 2 ³ / ₄ $\mathcal{W}$	3	—	87		
- Hamppakning, 11 ¹ / ₂ $\mathcal{W}$	2	—	36		
- Mønie, 23 ¹ / ₂ $\mathcal{W}$	1	—	50		
- Grønsæbe, 99 $\mathcal{W}$	6	—	37		
- Jernbanefragt af Ovenstaaende	2	—	83		
		134	—	57	
- Vedligehold af Skibet		202	—	11	
- Anskaffelse og Vedligehold af Inventar		49	—	33	
- Skrivesager og Billetter		18	—	70	
- Roningspenge ved Stoppestederne		64	—	62	
- Arbeide med Udlægning af Bøier i Elven		11	—	67	
- Diverse Udgifter		53	—	104	
		2408	Spd.	83	Sk.
				2408	Spd. 83 Sk.

Foto: Privat

Kapteinen og mannskapet på D/S Bægna.

Foto: Privat

D/S Spirillen ved kai på Hen. Huset helt til venstre er Kaptein Johan Petter Christensens hjem, kalt Skippergården.

Kaptein Johan Petter Christensen og hustru Maren på eldre dager.

Johan Petter Christensens familiebakgrunn

(Opplysninger i parentes stammer fra folketellingen 1910 og div. kirkebøker)

Johan Petter Christensens bakgrunn:

Foreldre:

Christian Christensen født 6. september 1819 på Tangen i Drammen

(2. desember 1819). Gift i Strømsø kirke 20. oktober 1843 med

Marthe Andrea Brandt født 15. oktober 1818

Det var flere barn i ekteskapet, deriblant en sønn som het

JOHAN PETTER CHRISTENSEN født i Drammen 4. april 1846

-giftet seg 10 desember 1877 med

MAREN JØRGINE HURUM

Maren Jørgines Hurums bakgrunn:

Foreldre:

Christian Fredriksen Hurum født 14. april 1824 (1823) på gården

Halstvidt i Eidsberg. Gift med

Inger Marie Olsdatter Hurum født 20. mars 1820 på Midtskogen (Hole)

Ekteskapet ble inngått 16. mars 1851 på gården Lindhohl i Smaalenene.

I ekteskapet ble det født en datter.

Maren Jørgine født 3. februar 1854

Familien flyttet til Hurum på Ringerike i 1860.

Barn i ekteskapet: mellom Johan Petter og Maren Jørgine Christensen:

Martha Andrea født 21. juni 1879

Inga Marie (Maja) født 20. oktober 1880

Margit Christiane født 10. april 1883

Christian født 23. september 1885,

bestyrer på A/S Kistefos Træsliberi 1919–1955

Sigrid født 29. oktober 1888 (1887)

Aagot født 22. juni 1891

Birger født 21. august 1892

Sverre født 26. mai 1897.

Sønnene tok senere morens etternavn Hurum, døtrene beholdt farens etternavn.

I 1880 ble Christensen som nevnt ansatt som kaptein ombord på *D/S Bægna*. Han hadde seilt ute i 11 år, giftet seg og stiftet familie. Maren hadde vært med ham på flere av turene, men da barna begynte å komme, ble det et ønske om en permanent bolig. I 1881 bosatte familien seg på Hen, i det huset som etterhvert ble kalt Skippergården.

Kaptein Christensen omtales flere steder som en særpreget personlighet. Respektert og avholdt, myndig og elskverdig, og med godt humør. I løpet av sin lange fartstid som kaptein, i alt 53 år, hvorav 42 år i jernbanens tjeneste på Sperillen, kom han i kontakt med alle slags mennesker; grever og baroner, diktere og bønder, og vanlige mennesker. Kapteinen så det som en av sine viktigste oppgaver å sørge for at båtreisen ble en fin opplevelse for passasjerene. I hans tid økte også turistr trafikken sterkt, særlig danske turister økte i antall. *D/S Bægna* hadde i lang tid oppnavnet ”Danskebåten”.

Den norske dikteren Theodor Caspari ble etterhvert en god venn av kaptein Christensen. Caspari reiste med *D/S Bægna* flere ganger på sine turer rundt om i Norge. I boken «Fra bygdevei og sætersti» forteller han om kaptein Christensen, om hvordan han hele tiden holdt øye med hva som foregikk både innenbords og utenbords, for å kunne gripe inn om noe uforutsett skjedde, samtidig som han tok seg av passasjerene om bord. Casparis beskrivelse av kaptein Christensen er en varm beskrivelse av en god og respektert venn.

Pensjonsinnskudd ble hvert år beregnet av brutto lønn. Hvor stort dette var, er ikke oppgitt i oversikten.

1. oktober 1915 sto det å lese i en avis: «*Kaptein Christensen feirer i disse dager sitt 35 års jubileum som fører på jernbanens dampskip på Sperillen. Han har hittil gjort 5 250 turer, seilt en distanse på 630 000 km, fraktet 52 500 tonn varer og befordret 573 000 passasjerer. Han er 70 år gammel, men til tross for sin alder, er han rank og spenstig som få.*»

Foto: Privat

Johan Petter Christensen har firt flagget etter den siste turen som kaptein på D/S Bægna.

Totalt fraktet kaptein Christensen over 700 000 passasjerer i løpet av sine 42 år på Sperillen.

I 1918 fikk J.P. Christensen Kongens fortjenstemedalje i sølv. Han var en velkjent mann i jernbane og turistkretser. I alle de år han seilte på Ådalselva, Sperillen og Begna, hadde han ikke et eneste uhell med *D/S Bægna*. Gods og

passasjerer kom alltid vel frem. 15. mai 1922 seilte Dampskipet *D/S Bægna* for siste gang under Christensens kommando.

Kaptein Johan Petter Christensen døde 19. mars 1932, 86 år gammel. På kisten var det ikke blomster, men flagget fra *D/S Bægna* – slik han selv hadde bestemt.

Som kaptein på D/S Bægna hadde Christensen en årslønn på:

1891 – kr. 1 800
1898 – kr. 2 400
1907 – kr. 2 600
1913 – kr. 2 650
1917 – kr. 3 500
1919 – kr. 4 700
1920 – kr. 4 950

En takk til Per Christian og Finn Hurum, sønner av Christian Hurum og sønnesønner av Johan Petter Christensen. De har bidratt mye til denne artikkelen med fotografier og familieopplysninger. Alle fotografier tilhører Per C. og Finn Hurum. Bildene er behandlet av Jon-Otto Aarnæs.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aasnæss, Paul (red.). 1983: Langs Bægna. Foreningen til Bægnavassdragets regulering 75 år. Drammen. 283 s.
- Aschehougs konversasjonsleksikon: Oslo 1971.
- Avisutklipp 1922 (ukjent avis) og 1932-03-14 (ukjent avis).
- Caspari, T. 1926: Fra bygdevei og sætersti. Oslo.
- Hegna, H. 1957: Ådal 1814–1914, et 100års-skrift. Drammen.
- Krogstie, P. J. 1982: Med damp gjennom Ådalen. Jernbanemuseet, Hamar.
- Norsk Jernbanemuseum, Hamar – fotostatkopi 2011: Driftsberetning for Drammen-Randsfjord-Jernbanen 1868–1869. Drammen 1871.
- Ringerikes Blad. 2005: Dampskipet «Bægna», artikkel 30.03.2005.
- Ringerikes Blad. 15. mars 1932.
- Ropeid, A. 1965: Hønefossboka. Bind 2.
- Svensrud, I. 2006: Frakt av folk og gods. Heftet Ringerike s. 44–46.
- Welhaven, J. S. 1947: Fra «Vassdrag og skogmarker». Bd. 1 i serien «Jakt og Fiske». Oslo.

FORFATTEROMTALE

Grete Borgersrud (f. 1947) har arbeidet som audiograf på legekontor i 25 år. Hun har skrevet boka Historien om Viul – et industrisamfunn gjennom 300 år (2007). I nært samarbeid med fotografen Jon-Otto Aarnæs har hun utgitt bøkene Riddergaarden og familien Ridder (2008) og Tanberg i Norderhov – en gammel gård på Ringerike (2010).

Dette bildet er fra 1930-tallet og viser trespann med selvbindere. Bildet er tatt ved Borgerud gård og den ene personen er Håkon Fagerås

10. juli 1810 ble "Selskapet for Ringerikes Vel" stiftet på Hønen gård, antagelig det nåværende Ringvold. Selskapet gjenoppsto som Norderhov Sogneselskap i 1831, og feiret 200-årsjubileum i 2010.

Norderhov Sogneselskap

- 200 år i distriktets tjeneste

Anders Skrataas

Noe av bakgrunnen var stiftelsen av "Det kongelige Selskap for Norges Vel" 29. desember 1809, men noe også på grunn av en gryende, nasjonal holdning i store deler av landet. 11 personer var til stede på det historiske møtet som dannet et bygdeselskap for Ringerike, og til styrelse ble valgt assessor Moss som formann, kaptein Dunker og prestene Kjerulf og Fietzetz som medkommissærer og proprietær Leonard C. Borchgrevink som sekretær og kasserer. Lovene for selskapet ble underskrevet 20. november 1810.

Sogneselskapets protokoller, som er intakte, er viktige, lokalhistoriske dokumenter. Landbruksnæring og annen næring på Ringerike har så tette bånd at man trygt kan si at protokollene gjenspeiler distriktet gjennom 200 år. Protokollene viser at Sogneselskapet har hatt en finger med i mye av distriktets utvikling, og ikke bare på landbrukssektoren.

På den tiden Selskapet ble stiftet, het det om Norderhov prestegård at gården var meget betydelig. Det kunne avles inntil 200 tønner korn, 100 tønner poteter, og der var åtte hester, 30 kyr og 20 sauer. 16 husmannsplasser lå under gården, og disse fødte også et stort antall husdyr og dyrket et betydelig areal åker. Anslagsvis hadde 80-90 personer sitt utkomme fra gården, når husmannsplassene regnes med. I dag vurderes Norderhov prestegård til trekvart årsverk, og kan slik sett stå som et eksempel på den enorme forandring og utvikling som har skjedd innen norsk landbruk i løpet av 200 år.

Utlån av redskaper og såprodukter kom tidlig i gang, og faglig rådgivning har hele tiden vært et nøkkelord. Stimulering til nytenking var sterkt framme, men det skal også nevnes at klasseskillet var til stede i Selskapet for Ringerikes Vel de første årene. Selskapet gikk etter hvert inn i en passiv periode.

I 1825 fikk Norge sin første landbrukskole, på Sem i Borre, og flere skoler fulgte. Dette førte i sin tur til dannelsen av "landhusholdningsselskaper". Selskapet for Ringerikes Vel gjenoppsto som Norderhov Sogneselskap i 1831. Det bør nevnes at Holeværingene ikke ønsket å være med.

Helt smertefritt gikk det ikke for seg i begynnelsen, med indre stridigheter og et styre som "gikk av". Protokollene forteller imidlertid at sakligheten var stor, og det ble skilt mellom sak og person. Det fulgte en tid med mange saker til behandling.

Det mest kjente tiltaket må være dannelsen av det som i dag er Ringerikes Sparebank. Norderhov Sogneselskap var da også bankens første innskyter 26. juni 1833. "Reiregget" var et innskudd på 25 spesidaler. Første banksjef var løytnant Breien med kontortid én ettermiddag hver måned på Østre Hønen.

Boksamling sto tidlig sentralt i Sogneselskapet, og i 1831 tok kapellan Støren initiativ til "Norderhov Sognesbogsamling". Den omfattet 61 bøker, et stort antall etter datidens målestokk, og ble raskt økt med 36 bind stortingsforhandlinger. I 1848 ble boksamlingen skjenket til Ringerikes Realskole. Kirkeskolen arvet senere boksamlingen av realskolen. Sogneselskapet satte også i gang søndagsskole omkring 1830, og denne var i gang noen år. En kjernesak var dyrlegetjeneste for distriktet.

Tiltak innen landbruket fikk stadig mer omfang. Oppgaver som i dag tilligger landbrukskontorene og forsøksvesenet ble sogneselskapene til del, og Norderhov Sogneselskap var hele tiden på offensiven. Nye kornsorter og potetsorter kom på markedet, og gjødsling ble også viet stor oppmerksomhet. Forsøk på å få til en brannassuransforening og "skudsmaalsbøker" for tjenestefolk førte ikke fram. En rekke saker som naturlig hørte inn under Sogneselskapets virkeområde ble etter hvert overført til kommunen, og Sogneselskapet gikk i "dvale". Fra og med 1864 ble det imidlertid fart i sakene igjen.

Økonomien var hele tiden et stort problem, men gode ledere og engasjerte medlemmer trådte ofte til med midler. Sommeren 1872 ble gartner E. Wang engasjert som veileder for interesserte medlemmer. Han forpliktet seg til, mot en lønn av 84 shilling pluss kost pr. dag, å stå til tjeneste fem dager i uken sommeren 1872. Flere lignende kontrakter ble inngått med andre gartnere i årene som fulgte.

I 1884 ble den trønderske agronomen Ingebret Aasenhuis ansatt, nærmest som en vandrelerer. Det var et heldig valg. Aasenhuis' virke fikk stor betydning for landbrukets fremgang i Norderhov på den tiden. Han ga veiledning i fjøsstell, hagebruk, pløying, grøfting og gjødseloppbevaring. Han kartla jordbruks-eiendommer, tegnet uthusbygninger og redskap med mer. Han ga støtet til opprettelse av et frøenseri, startet tre kvegavlforeninger og kjøpte inn avlsdyr fra Telemark. Han var også en ivrig talsmann for samvirketanken.

Det ble gjort engasjement med opprettelse av fiskeutklekkingsanlegg på Egge gård. Selskapet begynte på denne

tiden med arrangement av husdyrutstillinger. Den første ble holdt på Tandbergmoen i 1878 med 18 hester, 234 storfe, 12 svin og fire grupper med sau. Husdyrutstillingene har fortsatt helt til våre dager.

Befaring i fjøs og premiering av dyktige røktere kom også i gang denne perioden. I samarbeid med Hole Sogneselskap ble det kjøpt inn treskemaskin og rensemaskin for kløverfrø.

Perioden 1900-1910 bør spesielt omtales. For 2200 kroner kjøpte Sogneselskapet 22 mål eiendom på Eikli/Benterud i 1900, og dette området har siden huset Sogneselskapets sentrale virksomheter, men området ga også plass for andre aktiviteter. Der ble det bl.a. anlagt tennisbaner, travbane, og ikke minst utstillingsplass med egnede bygninger. Forskjellig virksomhet kom til etter hvert, og det var mye liv og røre på Benterud, hvor 100 års jubileet var en storslått feiring i 1910.

Om aktivitetene kan sies at de til en grad fulgte konjunktorene i landet for øvrig, men protokollene forteller om framsynte ledere som øynet bedre tider. De for landbruket gode tider under første verdenskrig ble avløst av de harde 20- og 30-årene.

Felles havn ble forsøkt i 1916 med kyr og sau til Geilo. Siden ble det felles havn i Geitvassdalen. Erfaringen med denne ordningen var variert, og etter 1920 ble det ikke sendt flere dyr til fjells i sogneselskapets regi. I 1980 gikk 12 melkebønder sammen om et fellesbeite i Vidalen. Siden 1981 har det vært drift hvert år, men interessen for denne driftsformen er ikke stor lenger.

Norderhov Sogneselskap sa i 1919 blankt nei til et forslag om å endre navn til "landbruksforening". I 1935 holdt Sogneselskapet en større utstilling på Benterud i anledning 125 års jubileet.

Store planer ble satt på "vent" i forbindelse med okkupasjonen av Norge i 1940, og okkupasjonsmakten betraktet Benterud som vel egnet til sine formål. Det ble i den forbindelse oppført en rekke staller og større bygninger, som Sogneselskapet kunne overta etter freden i 1945.

Foto: Privat

Hestens rolle i skogbruket er over, og det er jernhesten som har tatt over fremkjøring av tømmer. Traktor med halvbelter var effektivt, og ett lass kunne være så mye som 8 kbm. Det er Johan Berggaard som kjører denne doningen.

Foto: Privat

Kravet til effektivisering på alle områder innen landbruket har vært sterkt til stede i etterkrigsårene. "Gullfager" hos Inger og Johan Berggaard var den første ku i distriktet som leverte over 10.000 liter melk på ett år. Bildet ble tatt i oktober 1972, og resultatet var 10.374 liter.

Foto: Privat

Spesialiseringen innen landbruket skjøt fart fra 1970-årene. Inntil da var det en variert jobb å være gårdbruker både på gården og i skogen. Dette bildet er tatt i 1967, og viser en av de siste fløtingene i Sogna elv, før lastebilen tok over.

Etter hver kom det til en lang rekke aktiviteter til området, med Felleskjøpet, Gartnerhallen og Ringeriksfrukt som de største.

Sogneselskapet sto meget sentralt ved opprettelsen av Ringerikes Kornsilø i 1950. Det kan som en kuriositet nevnes at man i planleggingsfasen regnet med at selvbindere og treskemaskiner kom til å gå side om side i lang tid framover. Allerede ved oppstarten av kornsiloen i 1952, var kapasiteten for liten. Halmlutingsanlegg ble satt i drift på Benterud i 1956.

150 års jubileet i 1960 ble nærmest en folkefest med utstilling og historisk opp- tog gjennom Hønefoss. Men, jubileet ble også på en måte et skille mellom gammel og ny tid. Mekaniseringen av landbruket hadde kommet for fullt, og de gode, gamle gårdsbruk med mang- artede driftsformer måtte gjennom en smertefull omstilling, som til dels foregår den dag i dag.

I nyere tid har Benterud, naturlig nok, pekt seg ut som et velegnet område for utbygging av boliger og forretnings- virksomhet. Noe kjøp, salg og make- skifte har da også funnet sted, men i det store hele er området intakt. Om- rådet skal primært være til landbruks-

formål. Sogneselskapet innviet i 2000 Benterudstua der, og kom med det i “eget hus”. Benterudstua er populær til forskjellig møtevirksomhet og feiring av konfirmasjoner, fødselsdager og lignende.

Styreleder i Norderhov Sogneselskap har alltid hett “formann”, og dette ble ettertrykkelig slått fast da Norges Bondelag, hvor Sogneselskapet er medlem, en gang ønsket at de forskjel- lige underavdelinger skulle benytte “leder” som tittel.

Norderhov Sogneselskap har gitt ut jubileumbøker både i 1910, 1960 og 2010.

Som en kuriositet kan nevnes at e- ndring av driftsformer opp gjennom årene har ført til at for eksempel melke- produksjon er fortrent til fordel for en betydelig kylling- og eggproduksjon. Det er jo litt artig i et distrikt hvor “høne” og “klekken” forekommer både naturlig og ofte.

Det er naturlig å avslutte med prost M. J. Færdens avslutning i sin hyld- ningstale til Norderhov Sogneselskap i 1910: “Det trives. Det blomstre. Det bære frugt for slægt efter slægt aarhundrede efter aarhundrede.”

Fakta om Norderhov Sogneselskap

Formålsparagrafens § 1: Selskapets formål er å fremme landbruket og dets binæringer. Distriktet omfat- ter Norderhov, Haug, Sognedalen og Tyrstrand. Praktiske arbeids- oppgaver de første årene var utlån av såkorn og settepoteter, i første rekke til vanskeligstilte jordbrukere. Etter hvert ble det anskaffet en del maskinelt utstyr både til demonstra- sjon og utlån.

Perioden 1817 til 1831 må betegnes som en hvileperiode. Så gjenoppsto virksomheten under navnet Norder- hov Sogneselskap.

Fra 1865 ble Selskapet preget av en mer landbruksorientert satsing, for eksempel arbeide med å skaffe distriktet en dyrlege og en gartner (vandrelærer), og innføring av nye husdyrraser og arrangere utstillinger.

Benterudområdet kom i Selskapets eie i 1900 og har siden stått sentralt i virksomheten. Der har kjølelager, halmlutingsanlegg og potetkokeri hatt tilhold. Selskapets nyeste bygg der er Benterudstua. Den er flittig benyttet til mange formål.

Foto: Privat

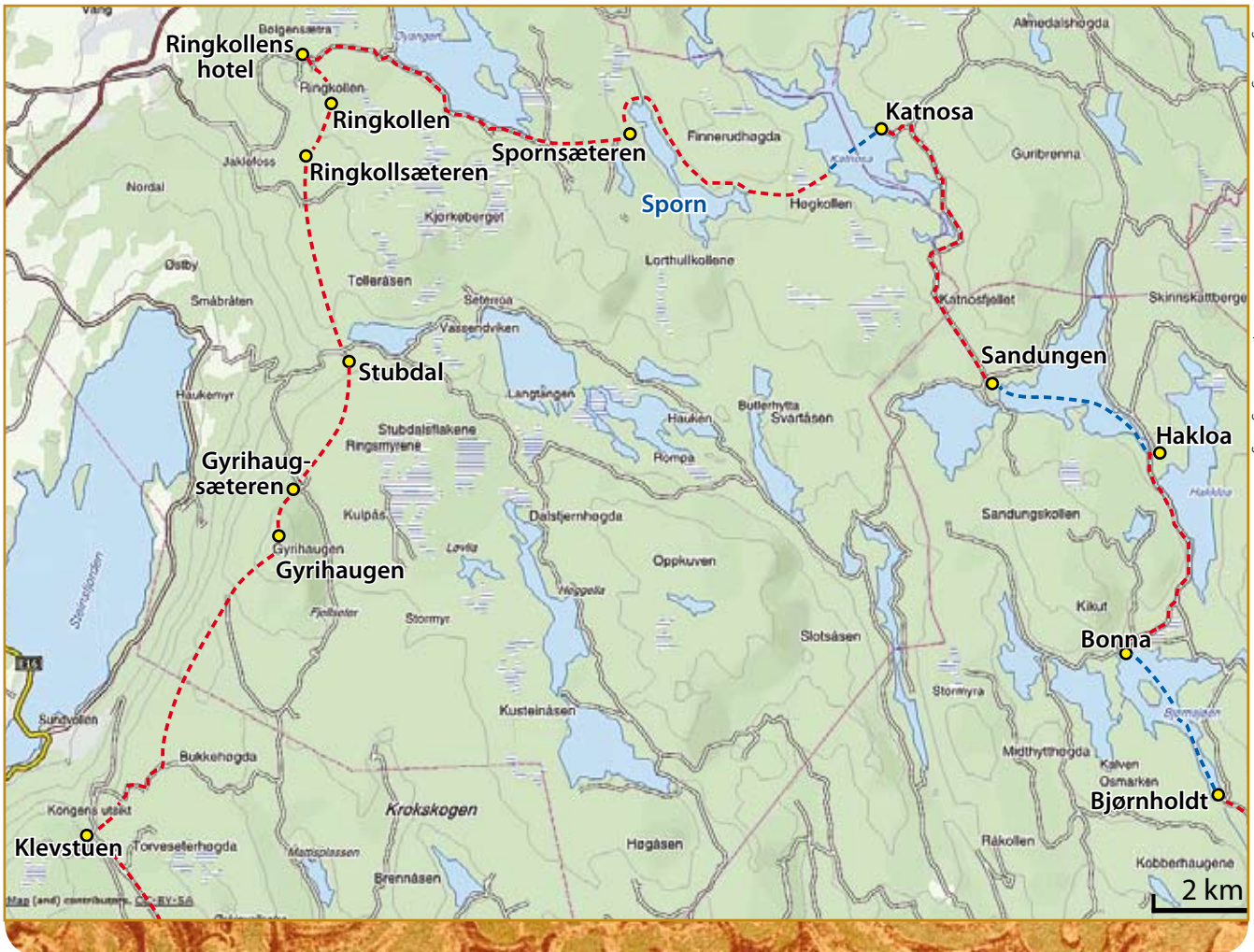
Jubileumsåret 2010 bød på blant annet storarrangementet “Åpen Gård” i området rundt gamle Norderhov prestegård. I jubileumskomiteen var (bildet fra venstre) Arild Myhre, leder Liv Berit Strøm, Sigrun Tronrud, leder i Sogneselskapet Lise Kihle Gravermoen og Erik Sætrang.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Norderhov Sogneselskap: Møteprotokoller 1810–2010.
- Skrataas, A. 2010: Norderhov Sogneselskap 1810–2010, 200 år i landbrukets tjeneste. 180 s.

FORFATTEROMTALE

Anders Skrataas (f. 1941) er utdannet som typograf. Han har arbeidet i Ringerikes Blad, først som typograf og fra 1976 som journalist. Han har engasjert seg sterkt i lokalhistorie og forfattet en rekke lokale jubileumsskrifter, senest om Norderhov Sogneselskaps 200-årsjubileum.

En ferietur *i Nordmarken*

Fra slutten av 1800-tallet ble det etablert flere foreninger eller klubber for fagorganiserte arbeidere med interesse for friluftsliv og turer i skog og mark. Den mest kjente av disse var Turistklubben Gutenberg som ble stiftet i 1891. En annen var Sports- og selskabsklubben Fagerheim fra 1907. Turberetninger fra disse klubbene ble ofte trykt i fagforeningsbladene eller gjengitt i egne klubbaviser, og nedenfor følger et eksempel på en slik beretning. Den er skrevet av jerndreier Edv. Svendsen, som var med i Fagerheim helt fra starten av, og den har opprinnelige stått i Fagerheims håndskrevne klubbavis - Stubben. Beretningen sto i 1993 på trykk i "Grevlingen" – organ for Naturvernforbundet i Oslo og Akershus. Vi skylder å gjøre oppmerksom på at flertallet av turberetningene fra disse klubbene ikke bærer så sterkt preg av "festligheter" som akkurat denne. Men det er heller ikke mange som er så detaljerte når det gjelder planlegging og gjennomføring eller så morsomt skrevet som denne.

Da det nu er sommer og arbeid-erne taler om at de skal faa en billig og hyggelig tur, naar de selv tager sig en uges ferie kunde der kanskje blandt Klubbens medlemmer være nogen som tænkte paa det samme. Jeg vil da forsøge efter erindringen at skildre en saadan tur. Jeg har havt mange saadanne, men dette var den første og som følge deraf den jeg har sat mest pris paa.

Vi var fem stykker paa verkstedet der jeg arbeidet, som begyndte straks efter jul at lægge tilside en krone om ugen for at kunne tage oss en uges fri og en Nordmarkstur.

I slutten af juli drog vi afsted. Det var en sangkvartett, som vi kaldte ”Homla”: Ludvig Halvorsen – første tenor, Ole Haaven – anden ditto, Edvard Svendsen – første bas, Bernt Olsen – anden bas, og saa var det økonom og kokk Ole Storstuen, og saa blev der med en kamerat av Olsen – en som var saa gruelig svær til å fiske – en telefonarbeider Halvorsen. Han kom med paa den betingelsen at han skulde holde os med fersk fisk naar vi ønsket det, og det skal siges, at han utførte sin opgave tilfredsstillende.

Vi samledes søndag i forveien for at bestemme tiden for afgang og provianteringen. Økonomen hadde kassa og skulde indkjøbe og faa bragt til sig, hvor vi mødte op ved afgang og pakket vore rygsække. Afgang ble sat til fredag kveld kl. 8 for at faa saa lang tid som mulig. Proviantlisten blev seende saadan ud:

*6 liter Cognak
3 liter sprit
3 flasker Akkevit
6 militærstomp til 30 øre
4 boxer erter
4 boxer fersk suppe
1,5 kg smør
2 pund kaffe
6 kg sukker
1 kg røgskinke
1 faare-spegelaar
4 boxer kjødboller
4 boxer lapskaus
2 boxer bif a la
2 boxer seikager
1 pnd havremel til at mele fisken i.*

Æg, melk og fløde tænkte vi at faa kjøpt lidt efter hvert, hvilket slog til. Ligeledes at vi skulde spise flødegrøt flere gange.

Fredag kveld til bestemt tid drog vi ivei med vore tunge rygsække med trikken til Sagene og videre Maridalsveien opover. Det manglet ikke paa sang, spøk og skjæmt, skjønt veien var lang og byrden tung.

Vi kom godt og vel til Bjørnholdt ved midnatt. Jeg hadde to store gnagsaar efter hermetikboxerne. Jeg hadde nemlig ingen meis, som alle bør ha paa en saa lang tur. Jeg dundret paa døren til han Gustav for at faa ham til at ro over Bjørnsjøen. Intet svar. Jeg dundret igjen og ropte: - Det er Svendsen, staa

op og ro os over til Bonna! Vi er 6 stkr. som skal paa ferietur. Da hørte jeg et grynt og lidt efter stod han Gustav i døra: - Faen er det dig som kommer paa denne tid av døgnet. Saa ruslet han nedover til baaden. Han vidste nok hvad der vilde vanke naar de gutta var ude. – Vent lidt, sa Gustav, saa skal jeg stelle paa sækken din. Og saa kom han med en tynd fjel og lagde indi sækken, og siden var den alright.

Overfarten til Bonna gik udmerket, vi sang og skjænkte smaadrammer. Økonomen betalte 1 kr for skydsen, vi drog i land og slo os ned ved bredden for at faa os et par stykker smørrebrød. Jeg drog frem en flaske bringebær-saft og alle mand frem med sine store blikkopper. (Alle mand hadde for turen bestilt hver sin store blikkopp som tok 0,5 liter. Den skulle vi bruke som kaffekopp, toddiglass og suppetalerken. Ligesaa hadde vi en kaffekjedel, som kunde lukkes hermetisk baade laag og tut, saa vi slap at slaa ud den kaffe som blev tilovers.)

Da vi hadde spist drog vi videre mod Hakkloa. Kommen til Haklovand, er der en udraaberodde, som man kan raabe efter baad fra. Men alt det vi skreg kom der ingen baad. Det var nok fortidlig paa morgenen. Saa maatte vi da traske rundt vandet til Hakkloa, men da kan det nok hænde vi fik liv i han Gulbrand. Han skulde nemlig ro os over Sandungen. Vi gik alle i baaden, men da saa det stygt ut, for baaden var liden og vi hadde store bører saa den gik i til æsingen, og dertil var der ikke saa liden sø heller. Men vi kom da godt og vel over og slog os ned ved stranden i selskab med Gulbrand. Der blev drukket mange drammer og smagt paa fenalaaret, og da Gulbrand ikke vilde ha noget for roingen, sendte vi med ham en dram paa tilbakeveien.

Vi drog videre til Katnosa, hvor vi skulde koge kaffe og holde frokost. Medens økonomen kogte kaffe, begyndte fiskeren sit virke, og det blev fisk. Han slængte op fortere end to mand kunde renske og en kunde stege. Det blev en brilliant frokost.

Da vi hadde spist og i selskab med manden som skulde ro os over Katnosvandet hadde tat os hver vor 0,5 liter spritkaffedoktor, fortsatte vi videre mot

Sporn (d.e. Spålen) og langs denne. Solen stod høit og stegende varmt var det saa tungen sat fast i halsen og ikke andet at drikke end det lunkne vandet i Spålen. Da opdaget jeg plutselig en liden barkerende med vand som kom ned til veien. Jeg frem med blikkopp og fik deilig isnende koldt vand, som kom lige ud av fjeldvæggen. – Hid med kopperne deres, gutter, og saa blev tørsten efter nattens strabadser slukket, og siden grog.

Vi fortsatte rundt Sporn til Sporn-sæteren, hvor vi kom efter middagen. Vi spurgte om at faa være et par dage, og det var der ingenting iveien for. Der var nogle damer paa besøg nede fra bygden, saa koierne var optat, men vi kunde være nede i en tømmerkoie ved stranden, saa kunde vi faa med os no hø og tæpper at ligge paa, og det vilde vi helst. Vi laget os middag paa seteren, salt lapskaus og tykke melkeringer. Det smakte udmerket efter den lange tur. Siden gikk vi ned og tog vor nye bolig i besiddelse. Nu da vi var kommet saa langt paa under et døgn, og kunde hvile et par dage, var det meningen vi skulde ture lidt om kvelden. Det blev gjort baade lenge og vel.

Om morgenen vaagnet jeg ved 7 tiden. Alle laa i dybeste søvn. Jeg var gruelig tørst, men vi hadde været saa forsynlige at ta med os et stort spand med melk og den smagte godt. Saa var det til at fyre paa komfyren – den stod inde i sovekoien. Jeg fyrte godt og inde blev det saa hedt som i et lidet helvete. Jeg sad ude paa bakken, bare tittede til kaffekjedlen engang imellem, og da den var kogt, begyndte jeg at spise. Jeg tænkte som saa: Naar de andre blir varme nok, kommer de nok ud, og det varte ikke længe før Olsen kom labbende ud som en hummer, hiver af sig klærne og lige i sjøen, og saa den ene efter den anden til vi alle hadde faat et godt bad, og saa en splendid frokost: Smørrebrød, skinke og æg.

Økonomen maatte gaa op paa sæteren og bestille flødegrøt til middag. Damerne lo saa lurt og sa: Di hadde det visst svært moro igaar kveld, vi sad oppe paa aasen og hørte paa dere. Da kan det nok hænde han blev rød, for vi serverte nok lidt af hvert den kvelden. Jeg husker jeg vant prisen, for jeg sang om Drøbaksjenterne.

Om formiddagen var vi ude og prøvede fisken, men ikke et bit nogen steder. Til middag spiste vi den deiligste flødegrøt jeg nogensinde har smagt – 25 øre pr mand. Vi fortalte at vi havde fisket og ikke faat noget, saa sagde sæterkulla: - Det er et tjern 10 minutters vei op i skogen, der er det ørret, og saa skal di faa laane et garn af mig, som di kan sætte ud nede i det smale sundet, saa tænker jeg nok di faar fisk nok til imorgen.

Efter at vi havde hvilt middag ude paa den grønne græsvold, blev vi enige om at Olsen og fiskeren skulde gaa efter ørreten og vi andre tage baaden og sætte ud garnet. De kom tilbage med 4 pene ørret, saa til aftens blev det afkogt ørret og sur fløde. Siden om aftenen var der stort baal paa sætervangen. En liden gut spille trækspil, og bykara, som dem kaldte os, svinget sæterkullen og bondejenterne lystig i dansen. I pauserne var der toddi og underholdning af kvartetten ”Homla”. Det var jo søndagsaften og midnattimen var sikker slagen da vi arm i arm ruslet ned over aasen til vor underjordiske soveplads ved Sporn.

Om morgenen medens økonomen kogte kaffe, reiste vi ned for at dra garnet. Det var fisk i mængder. De smaa slap vi ud igjen og enda havde

alle mand fisk nok i to morgener. Dagen tilbragte vi med at ro, bade og sove. Til middag erter, kjød og flesk.

Tirsdag var vi tidlig paa benene. Maalet var Ringkollen og videre til Ringkollsæteren. Vi bad adjø og takket for os og drog videre vel tilfreds med den tid som var gaaet. Før vi besteg Ringkollen var vi bortom Ringkollens hotel, kjøbte selters og lavede os en god pjoelter. Oppe paa kollen, ved den bevægelige sten, lonket vi paa grunden og spiste mellemmiddag. Paa veien dit op traf vi en gammel gubbe, som efter nogen drammer presenterte sig som Elglars. Han havde faat det navnet fordi han havde skudt 100 elge ulovlig i sin tid, og øvrigheden havde aldri faat no tak paa ham.

Da vi havde været der oppe baade vel og længe, drog vi ned aasen til Ringkollsæteren hvor vi kom ud paa eftermiddagen. Vi fik bli der et par dage og faa ligge i høladen som var fuld af nyt hø, - den bedste soveplads man kunne tænke sig. Økonomen til at lave middag: Fersk suppe og kjød, siden kaffedoktor. Vi skjænket baade mand og kona fulde og saa fik vi hende til at lokke paa kua og synge for os hele kvelden. Hun sang udmerket sine bonde- og sæterviser og hendes

lokketoner har jeg aldri hørt mage til hverken før eller siden.

Da vi havde saa god soveplads, blev vi der til fredag morgen, tilbragte tiden med at spise og drikke, fiske og spille kort. Onsdag middag: fløtegrøt, til aftens: Bif’ala og multer med fløte, da vi paa vore streiftur havde opdaget en multermyr, som vi forsynte os af. Tirsdag: erter, kjød og flesk, til aftens: lapskaus.

Fredag morgen gik vi mod Gyrihaugseteren. Kommen til Stubdal fik jeg se en plakate paa en stue, hvor der stod: ”Baier” og da blev der glæde blant gutta. 6 baier med en gang, 6 til og nok 6. En del puttete vi i vore rygsække og drog videre muntre og glade mod Gyrihaugen, hvor vi kom ved middag. Fersk suppe og kjød, lød spisesedlen. Om ettermiddagen besteg vi Gyrihaugtoppen, hvor der er en herlig utsikt.

Paa sæteren fik vi ligge 4 mand inde i køier og 2 paa fjøstrevet. Fiskeren og jeg valgte det sidste. Om morgenen var fiskeren nede i et tjern og fiskede. Han kom tilbake med et halvt snes store fisk, som var saa sorte som bek. Vi skjønnte ikke hva det var, men sæterkona sagde det var Åbor, og den smagte ogsaa saadan. Til middag fløtegrøt, til aftens skinke og ægg.

Foto: Torbjørn Paulse

Fra Ringkollsetra er det flott utsikt mot Kroksund og Tyrifjorden.

Gyrihaugsetra ca. 1900.

Herfra skulde turen gaa til Krokkleven og derfra til byen. For ikke at ha for lang vei sidste dagen, var det meningen vi skulde gaa tidlig om kvelden til Krokkleven og saa hvile os ud der til søndag middag, men først skulde vi ha os en kaffedoktor. Der blev en, og der blev to, 0,5 literkopper fulde. Det blev vi ogsaa. Den ene efter den anden sovned. Jeg vaagnede ved halv totiden ved et farlig bulder under mig. Det var

fiskeren, som var faldt gennem en luge og lige i hodet paa en ko. Han holdt et farlig leven for at komme ud igjen da kroken paa fjøsdøren var heftet paa udsiden. ”Klokken er halv tolv”, sa jeg, ”vi maa op og gaa alle mand, skal vi komme til Kleven paa udsikten og se solen rinde”. Vi til at vække og pakke, døsige og tørste var vi, men melk var der nok af, saa vi fik rettet paa begge dele.

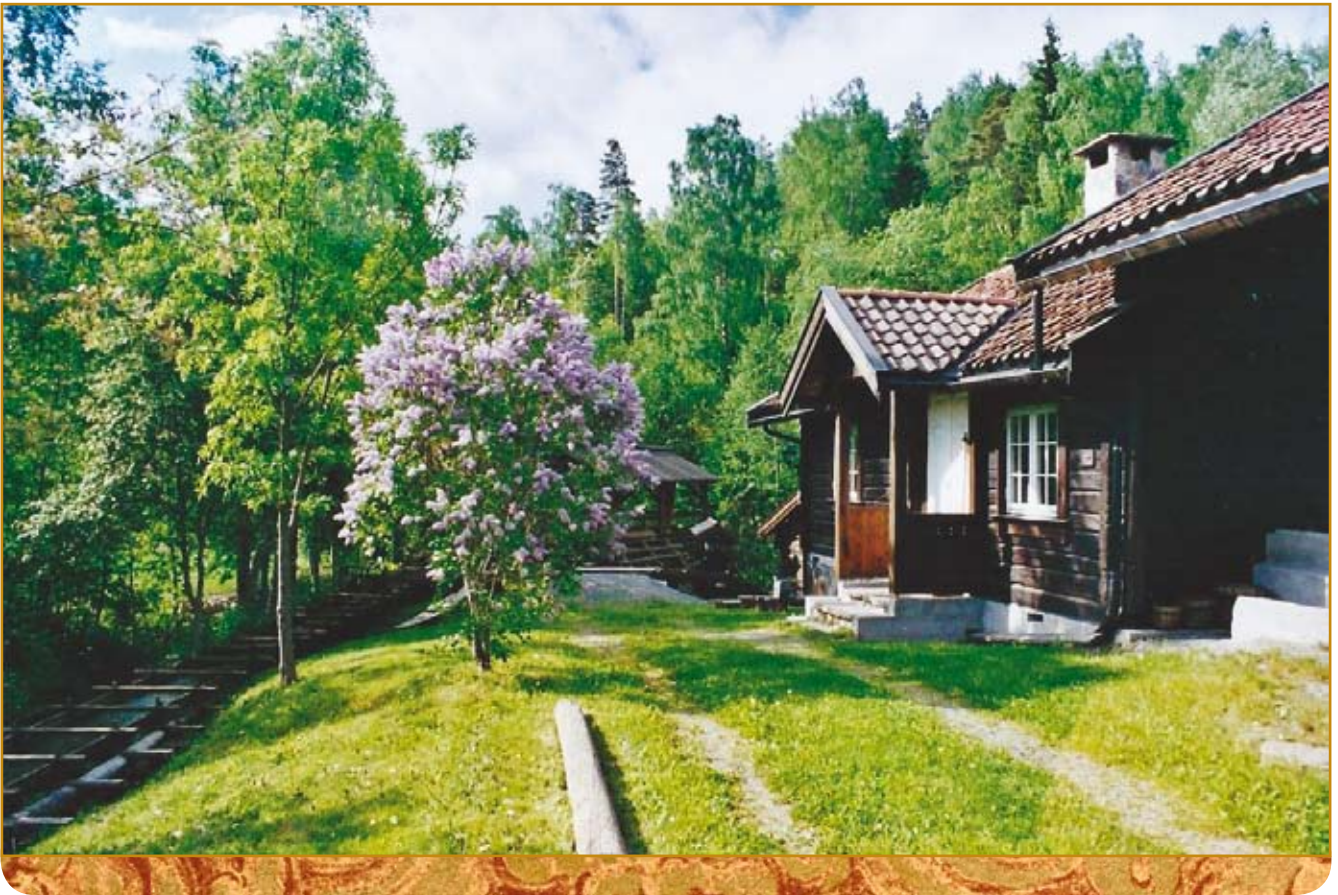
Økonomen lavde 2 liter med spritdoktor, som vi skulde bruge til drammer paa veien. Vi fik et par til prøve og drog ivei mod Kleven, hvor vi kom til udsikten med det samme solen randt. Vi spiste en god frokost paa Klevstuen. Siden gik vi paa græs-bakken og lagde os til at sove til bortimod middag, hvorefter vi over Krogsbogen gik mod byen.

Paa en gaard i Bærum brunede vi vore sidste kjødboller, kjøbte poteter og melk, saa blev det en god middag, den sidste som alle de andre.

Saa drog vi til Stabæk, tog med toget til byen og med trikken til Helmer Larsen, hvor vi sad i haven kl. 8 og økonomen forelagde os sit regnskap. Det viste seg at af kr. 20,00 pr. mand, var der 1,24 tilbage til hver. Dem forlangte vi øl for, skaalede og drak, talte om og glædede os over den gode og hyggelige tur og lovede hverandre at næste sommer drager vi igjen.

Kleivstua tidlig på 1900-tallet.

Kjerraten i Åsa og rekonstruksjon av hjulhus nr. 5

Formålet med kjerratanlegget i Åsa var å frakte tømmer fra Drammensvassdraget til Sørkedalsvassdraget. Anlegget var et teknisk vidunder for sin tid og selve tømmertransporten skjedde i første halvdel av 1800-tallet.

Arve Frydenlund

Ideen og satsningen kom i tidsperioden 1795 til 1807, som er kalt "De gyldne år" i norsk trelast- og skipsindustri. Napoleon var en trussel i Nord-Europa og mange land var engstelige. England gikk til det skritt å ruste opp sin krigsflåte, og til det trengtes plank! Prisene på trelast ble svært gode, samtidig som kvantumsbestemmelsen for sagbruk i Norge ble opphevet.

Peder Anker på Bogstad var stor sagbrukseier, med skog langs Sørkedalsvassdraget helt opp til Storflåtan og Stubbalsmarka. Sagene hadde han nederst i vassdraget, dvs. nederste del av Lysakerelva. Hans utfordring i denne oppgangstiden var å skaffe fram tilstrekkelig med tømmer i rett kvalitet og dimensjon, som ville gi den plank som det ble betalt best for på det engelske markedet.

Sagene ved Lysakerelva hadde i mer enn 150 år fått sitt tømmer fra skogsområdene som naturlig sognet til Sørkedalsvassdraget. Samtidig var det foregått "milebrenning" (trekullproduksjon), så det nå var blitt vanskelig å drive fram brukbart sagtømmer på en økonomisk forsvarlig måte.

Peder Anker søkte derfor nordvestover, til Land og Valdres i Oppland fylke.

Fra Dokka langs elva Etna til Bruflat og fra Nes i Ådal, langs elva Begna til Bagn, var det mye "urørt" skog. Oppkjøp av skog herfra startet like etter år 1800. Peder Anker hadde på dette tidspunkt - i hovedsak - det klart for seg hvordan han skulle få fraktet tømmeret fra Land og Valdres til Lysakersagene: Vassdragene ned til Tyrifjorden, Steinsfjorden og Åsa, derfra med et unikt tømmertransport-system opp til Damtjern ved Stubdal, så over vannskillet og inn i Storflåtan. Dermed ville tømmeret være i Sørkedalsvassdraget og klart for fløtning ned i Lysakerelva.

Hans Henrichsen Toen

Vandrevne tømmertransportører, såkalte "kjerrater", var det svært få av i Norge på den tid. Men det fantes et par enkeltstående kjerrater. Hans Henrichsen Toen fra Modum hadde bygget to korte kjerrater. Disse fraktet tømmer fra en elv og opp til hver sin oppgangssag. Peder Anker har på sine mange reiser rundt på Østlandet sett disse kjerratene og har hatt samtaler med Hans Toen. Resultatet ble en plan for at det skulle bygges mange kjerrater i serie opp Stubdalsbakkene fra Åsa til Damtjern og en enkelt kjerrat videre inn til Storflåtan. I alt ca. 3700 meter med kjerrater opp en høyde på ca. 390 meter. Dette er det unike ved kjerratanlegget i Åsa!

Hans Toen kom til Åsa i juli 1803 for å "opmaale Stubdalsbakkene". Det var starten! Han var i Åsa i perioder ut dette året og sammenhengende det meste av 1804. Da er byggingen av kjerratanlegget godt i gang, og de vesentligste detaljer er bestemt. Etter 1804 finnes ikke hans navn i noe dokument fra anlegget. Hans Henrichsen Toen var født i 1737 og dør i 1807. Han ble kalt "det mekaniske geniet fra Modum". Brobyggmester Holm Halvorsen ble knyttet til kjerratanlegget sommeren 1804 og hadde en viktig rolle når det gjaldt selve utførelsen av byggeprosjektet. I april 1805 kommer Samuel Bagge til Åsa og blir med på fullføringen av de 10 første kjerratene. Videre starter han opp og avslutter "prøveprosjektet" kanalisering og sluser mellom Damtjern og Storflåtan. Fra 1807 får han andre oppdrag av Peder Anker og Grev Wedel Jarlsberg, som er viktigere for Norge!

Foto: Aave Frydenlund

Hjulakslingen ferdig på riggplassen.

Foto: Aave Frydenlund

Hjulet med eiker og vanger.

Foto: Aave Frydenlund

Eiker og vanger på plass.

Foto: Ane Frydenlund

Den ferdige vannrenna desember 2009.

Foto: Ane Frydenlund

Hjulhuset er ferdig.

De ti første kjerratene er i bruk fra ca. 1. november 1806. Kjerrat nr. 11 kommer i gang ca. 1813. Nr. 12 er i bruk til ca. 1819, men har dårlig kapasitet grunnet lite vann. Hestebanen overtar for "Tolvern" ca. 1820.

11 kjerrater og hestebanen blir den endelige løsningen på tømmertransporten fra Åsa til Vassendvika i Storflåtan. Det er dette som bærer navnet "Kjerraten i Åsa". Det siste tømmeret kjøres opp fra Åsa til Damtjern og med hest inn til Storflåtan sommeren 1850.

Ordet "Kjerrat" er tysk og betyr vende-hjul. I denne sammenheng er det et dobbelt vannhjul med motsatt stilling av skovlene på en felles aksel. Det kan

derfor kjøres i begge dreieretningene. Med tauverk eller kjetting viklet rundt akslingen kunne en heve eller senke en materialkurv ved å endre dreieretningen på hjulet (gruvedrift). Senere ble enkelthjul (kun en dreieretning) brukt til å trekke tømmer i terrenget på ruller. Navnet kjerrat ble også benyttet på disse innretningene, selv om betydningen av navnet ikke stemte med hva disse besto av. I Åsa var det kun "kjerrater" med enkle vannhjul!

Hjulhus nr. 5

Prosjektet har vært en del av de ideer/tanker som oppsto i forbindelse med ferdigstillingen av kjerratmodellen ved Skogbruksmuseet på Elverum i 1981;

"museum i Åsa og oppbygging av noe fra anlegget". Etter en del vurderinger ble det bestemt å bygge opp igjen hjulhus nr. 5. Prosjektet omfattet å bygge hjulhuset med 40 meters rullebane og vannrenne med inntak, tilnærmet lik det originale.

Rekonstruksjonsgrunnlag

Tegninger og skisser fra samtiden er svært mangelfullt, så det bestemmende for hvordan det hele skulle se ut og bygges var følgende:

- Funn i terrenget: Rester av steinfundamenter, originaldeler i støpegods og stål, og damrester, treverk og steinmur.
- Eksisterende vannhjul: Et bevart vannhjul fra Sanne og Soli Brug i Østfold bygget i 1856. Overfallshjul i denne størrelsen (8 meters hjul) hadde liten teknisk utvikling på 1800-tallet. Derfor er det nye hjul nr. 5. i hovedtrekk lik det fra 1856.
- Befaringer/beretninger: Røros Kobberverk og Kongsberg Sølvverk.
- Vannrenne/inntak: Det største avviket i prosjektet mellom original og utført, er lengden av vannrenna og plasseringen av inntaksdammen. Originalt var renna kun 25 meter, og der endte den opp i inntaksdammen. Men i elveløpet ligger det igjen tre stokker etter den gamle kistedammen. Disse måtte ikke røres eller fylles over. Derfor ble det ikke noen ny demning på det gamle damstedet.
- Hjulhusfundamentet: Det originale fundamentet hadde vært ca. 1 meter høyere enn det bevarte. Avviket ble erstattet med betong i form av plater og pilarer.
- Steinfundamentene for rullebane og vannrenne var helt forsvunnet. De ble erstattet med tresviller lagt på "puter" av stein.
- Støpejerns- og smidde produkter ble dels erstattet av tresorten ask og dels sveisede stålkonstruksjoner (lagre, drivhjul, blokkhjul aksler m.m.).

Tilgang på ressurser

Det var helt klart at på dette prosjektet trengtes en god del støttemidler. Kjøp av visse bestemte tjenester måtte til og i tillegg kunne en forvente at dugnadsinnsats ville bli noe mindre relativt sett. Støttemidlene i forskjellig form kom etter hvert, av få men rause givere!

Hjulhus nr. 5, april 2010.

Fra byggeperioden

Byggemeldingen ble godkjent av Ringerike kommune i 2004. Samme høst ble riggområdet ryddet. En lager- og hvilebrakke kom på plass.

Så fulgte:

- Rensk av hjulhus fundamentet og rullebane. Veibygging rundt riggområdet.
- Forskaling og støp av plate og pilarer.
- Framkjøring av tømmer og lafting av tømmergrima. Grima ble laftet sammen på riggplassen, senere demontert og flyttet over på hjulhusfundamentet.
- Kjøpte tjenester; tilvirking av akslinger, pressringer, drivhjul, endehjul og blokkhjul.
- Bearbeiding av øvrig trevirke; transport, lagring/tørking.
- Vannhjulet: Det var lagt stor vekt på kvaliteten av trevirket, likeså tørkeprosessen. Det ble kun benyttet furu, som kom fra Aurdal i Åsbygda. 30 m³ trengtes for å få ut de nødvendige dimensjoner for hjul og aksel, her

inkludert enkelte reserve-enheter til akselen og eikene. Først ble akselen laget. Det skjedde på riggplassen. Komplet med drivhjul og akseltapper veide akselen 1500 kg. Askelagre ble montert på tømmergrima, før den ferdige akslingen ble løftet på plass. Deretter kom selve vannhjulet, med eiker og hjulvanger. Det ble også bygget på riggplassen men i horisontalt leie. Deretter demontert og hver enkelt komponent med håndmakt flyttet over på akslingen og montert sammen der.

- Hjulhuset er bygget som et stolpehus, med avstivinger av stolpene opp i takkonstruksjonen. Taket er et bordtak med en ”overliggende” mønsåsstokk (jf. oppgangssaga).
- Bygging av rullebane med gangbaner, produksjon av ruller og rullelagre.
- Vannrenne og lukearrangement. Renne er bygget etter gammel metode med kiler som bunn og sidestramming. Inntaket er montert midt i en foss. Ved flom fordeler vannet

seg på begge sider av renna. Lukene for fordeling av vann til friløp eller inn på hjulet, har skiferhelle som hovedkomponent.

Prøvekjøring

Hjulet ble prøvekjørt i slutten av september 2009. Ikke helt vellykket! En av hovedakslingene måtte demonteres for retting. 1. desember 2009: Aksling på plass. Visse andre justering ble fortatt. Prøvekjørt uten kjetting. OK. Vinteren/våren 2010 var kjettingen montert. Supplement av blokkhjul var nødvendig. Den siste justeringen var å avrunde tennene på drivhjulet slik at kjettingen lettere gled på plass. OK. Så kom kjøring med tømmerstokk. Her var det også noe å lære!

Åpning lørdag 29. mai 2010

Over 200 interesserte tilskuere var møtt fram da hjulet ble satt i gang på ”Femmemern”! Administrerende direktør Carl Otto Løvenskiold, det 7. slektsleddet etter Peder Anker, foretok den offisielle handlingen ”å kjøre kjerratt nr. 5”.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Berg, B. I. 1980: Gruvedrift ved Kongsberg Sølvgruver.
- Fabritius, J. C. 1790: Reise til Norge.
- Gaustad, R. ca. 1990: Norges Forskningsråds skriftserie nr. 69.
- Riksarkivet: Løvenskiold-Vækerø privatarkiv, PA 278, 1785–1855.
- Egne observasjoner i terrenget.

FORFATTEROMTALE

Arve Frydenlund er født på Øvre Åsa i 1940. Han tok realartium 1959, Befalskolen for kavalleriet 1962-63 og Gøteborgs Tekniske Institut 1964–65. Hans yrkesliv har vært innen bygg, anlegg og mekanisk industri i perioden 1965–2002. Han var styreleder i Ringerikes Museum fra 1998 til 2002. Frydenlund er leder av Foreningen Kjerrattmuseet, og har hatt kjerratten i Åsa som ”hovedhobby” siden 1955.

Vinterroa

En ukjent som begynner å lese min fortelling, vil spørre: "Hva er Vinterroa og hvor er det?". Kort fortalt er det den spede begynnelsen på gaten i Hønefoss som nå heter Vinterroveien.

Foto: Privat

Forfatteren – 4 år gammel.

Ragnhild Eidsgård

En omlegging av veien førte til økt bebyggelse, og regulering gjorde at en ny veistump ble innlemmet i gaten. Den opprinnelige Vinterroas beliggenhet er kort fortalt husnummer fra 01 til 21 og finnes mellom Hønefoss jernbanestasjon og Høybyveien.

Howdan oppsto navnet Vinterroa? Min mor hadde forklaringen fra en nabo, Godtfred Olsen, en av de første beboerne. På tomten hvor Godtfred bygde huset sitt, som nå har adressen Vinterroveien 14, sto det et "skur", satt opp av enkle plankebord i et hjørne – på dialekt ei "ro". Han som bodde her het Vinter, slik ble det hans hjørne, Vinters ro.

Jeg har bodd i Vinterroa nesten hele livet. Jeg flyttet hit sammen med min familie i slutten av 1936, samme året jeg ble født. Huset var nytt og bygd av mine foreldre Gustav og Marie Kleven. De kalte eiendommen for "Villa Daglund". I senere år har vi fått gate- navn, og adressen er da Vinterroveien

nr. 17. Vi hadde en nabo, Villa Birkely, bebodd av Rolf og Alvilde Hansen. I dag er dette Vinterroveien 19.

Jeg var knapt ett år den gangen, og hadde en søster, Grethe, som var ett år eldre enn meg. Senere fikk vi tre søsken til og ble fem totalt. Vi hadde også to halvbrødre, Kristian og Fredrik, som far hadde fra et tidligere ekteskap. De var ca. ti år eldre enn oss. Siden min barndom har vi fått gate- navn med hus- og tomtenummer. Jeg begrenser meg imidlertid til den "opprinnelige" Vinterroa. Jeg husker naturlig nok ikke mye fra mine første år, men i mors siste leveår snakket vi to mye sammen, og mye av det jeg forteller har jeg fra henne.

Endringer i veisystemet

Den største endringen siden min første barndom, er veisystemet. Dette skjedde som en naturlig konsekvens av gravingen av grøfter til vann og kloakk. Tidligere hadde alle beboerne utedo og måtte bære alt rent vann fra nærmeste brønn. Gravingen ble utført

tidlig i 1950-åra, og den eksisterende veitraseen egnet seg dårlig. I samme periode ble det frigjort arealer til boligbygging, og mange byggetomter ble lagt ut for salg og bebygde. Dette kunne skje pga. at Norderhov herred kjøpte hele arealet av Hønefoss Brug. Etter at dette skjedde, er antall boliger i det området jeg snakker om økt fra 10 til ca. 35.

Det er dermed naturlig å fortelle om datidens muligheter for å komme til og fra Vinterroa, til fots eller kjørende. I åra før andre verdenskrig og flere tiår etter var biler nærmest ukjent for folk flest, og for oss var lastebilen til "kooperativen", som kjørte dagligvarer til husholdningene, den eneste.

Det var slik at husmødrene gikk til avdelingen i Storgata med liste over hva de ville ha tilkjørt ved neste utkjøring. Det hendte dessuten at en av småbrukerne på Veienmoen kom kjørende med hest og kjerre. Disse småbrukerne var Johnsen på Høyby og Solvang i det som nå heter Vestliveien.

Foto: Privat

Forfatterens foreldre Marie og Gustav Kleven som nygifte i 1935.

Foto: Privat

Småbruker Gunnar Johnsen med Gulltopp, tidlig på 1950-tallet.

Foto: Privat

Dagmar og Godtfred Olsen, fotografert på hans 80-årsdag i september 1947. Han døde to år senere. Dagmar døde i 1977, 93 år gammel.

Adkomst for biler

Det vanlige for kjøretøy, var retning vest/øst, dvs. utforbakke, men det er enklere for meg å beskrive motsatt retning. Da tenker jeg meg at biler kom fra sentrum opp Stasjonsgata, passerte jernbanestasjonen, under Begna bru og kom fram til undergangen (nå lysregulert) under Bergensbanen, slik som nå. Biler kunne også komme fra Veienmarka eller Hofsfossveien, gjennom undergangen, den var atskillig kortere enn nå og hadde ikke "fortau", og fortsatte som nå gjennom svingen ved jernbanens godstomt. Der var det atskillig mer trafikk enn nå. Heretter skjer den største endringen. Langs det som nå heter Teglverksveien, lå det 3 – 4 lange, høye pakkhus. Når disse har vært bygd og til hvilket formål, vet jeg ikke. Det må ha skjedd lenge før min levetid og angår således ikke min fortelling. Men jeg husker at i krigsåra var de rekvirert av tyskerne til bruk i forbindelse med hesteholdet deres. Etter krigens slutt var de brukt av byens to byggevareforretninger som varelager til de ble revet i siste halvdel 1960-årene.

I en krapp høyresving ved det første, (der det nå er skiltet Teglverksveien) gikk veien rett sydover i en bratt bakke opp mot Vinterroa. Denne "veien" har vel blitt anlagt av Hønefoss Brug, de fire første husene oppover i Vinterroa var boliger for ansatte ved bruket. Det var nesten ikke rett å kalle denne en vei, nærmest en anleggsvei, med så vidt plass til en bilbredde. En kunne heller kalle det en åpning i terrenget, skapt av harde regnskurer. På venstre side av var en stor haug vi kalte "Lyshaugen", på andre et hus hvor familien Gravdahl bodde. På toppen av bakken nok en sving mot høyre, forbi et toetasjes hus hvor de tre brødrene Godtfredsen, Bernhardt, Martin og Karl bodde med sine familier. Videre et enetasjes hus med familien Berntsen, nok et enetasjes med familien Johansen Langengen. Disse fire husene lå på høyre side av veien og var bygd av Hønefoss Brug, ment til arbeiderboliger.

Venstre side av veien var ubebygget, men der var en stor brønn til bruk for disse boliger (før det ble innlagt vann til husene). Vannet ble kun

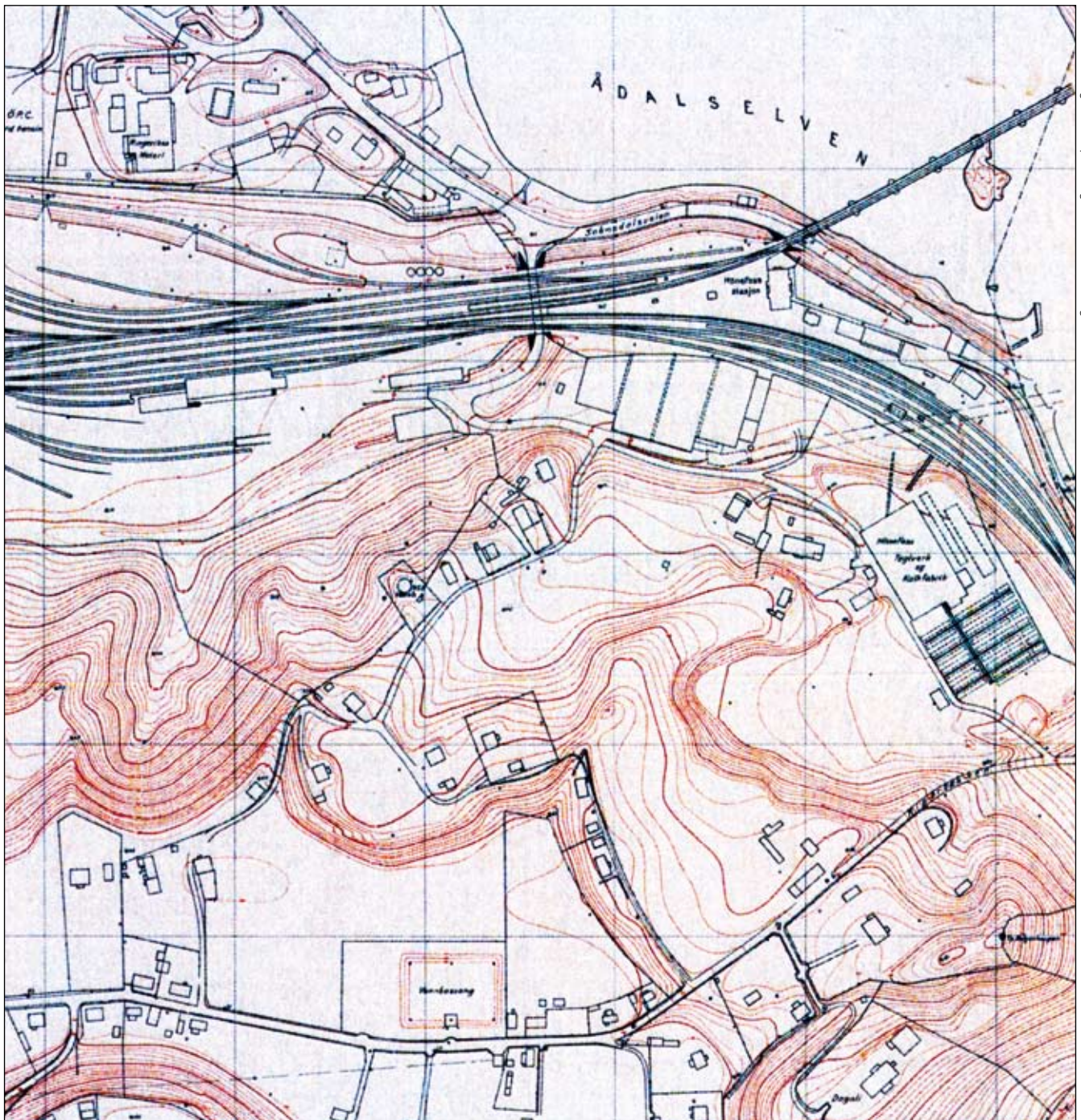
brukt til vasking og blomstervanning, rent drikkevann måtte hentes i en brønn lengre opp i veien hovedsakelig ment for beboere i øvre del av veien. Brønnen lå på vestsiden av tomten til det som nå er nummer 21. Dette var en brønn med svært sikkert vann, den gikk aldri tom. Det hendte at beboerne på Svartbråtan, nå Vinterroveien nr. 38, måtte klatre ned "Brønnsbakken", ja, den ble kalt det, for å hente vann hos oss. Det var sikkert en artig tur med vannbøtter når det var hålkeføre.

Noe lengre oppover veien, nå Vinterroveien nr. 14, bodde Godtfred (1867–1949) og Dagmar Olsen (1884–1977) med familie. Her gjorde veien en skarp sving til høyre, nok en sving mot venstre, hvor huset til Alf og Tora Tangen lå, og endte på toppen hvor det lå en toetasjes gård, kalt "Svartbråtan", bebodd av to familier, Nygård og Brenden. På toppen hadde tyskerne tidlig i krigsåra bygd et tårn. Her kunne soldater/vakter stå på en plattform og ha kontroll med det meste av byen og omland, sannsynligvis hovedsakelig fokusert på flytrafikk. Det var utsikt helt til Eggemoen, med flyplassen bygd av tyskerne. Tårnet ble revet i 1945. Straks etter endte veien ut i det som på folkemunne ble kalt "Tatermoen", nå heter veien Høybyveien. Navnet Tatermoen hadde området fått pga at følger med det "farende folk" brukte en åpen plass og satte fra seg hester og kjerrer på sin ferd videre.

Adkomst til fots

Når det gjelder atkomst til fots, er det også store forandringer. Gående kunne nok benytte samme trasé som kjørende, men da måtte vi ha gått hele strekningen om jernbanestasjonen, så vi brukte en annen mulighet. Jeg husker best skoleveien, da jeg var kommet så langt i livet. Vi hørte til Eikli skole, og første del av skoleveien var ganske lik dagens. I alle fall fra skolen og over Kvernbergsund bru. I begynnelsen gikk vi sikkert over den gamle brua. Ny bru ble ferdig året 1942. Videre gikk vi forbi Hønefoss prestegård og opp Storgata. Gata var som nå, bare med andre bygninger og butikker. Mange av bygningene eksisterer ikke lenger eller er erstattet av andre. Kommet fram til Grand Hotell, var det oppover

Konstruert av Ing. Dahls Opnæling 1944. Utlånt av Ringerike kommune.

Kart over Vinterroa 1944.

Riperbakken. Straks før undergangen under Randsfjordbanen passerte vi forresten grensen mellom Hønefoss by og Norderhov Herred. På begge sider av Riperbakken var det leiegårder, "Grågården" på venstre side, "Brungården" på høyre. Begge var i tre etasjer, og der bodde det mange familier/husstander, 5 – 6 i hver. Den første var nok mest for personale på Teglverket. Den andre var disponert av Norderhov herred. Vi svingte av bakken mot høyre omtrent slik det er nå, og etter den første hellingen kom vi til et lavt hus på venstre side. Dette inneholdt spiserom for an-

satte på Teglverket i *en* del. Den andre var verkets smie, hvor smeden Sigurd Gundhus regjerte. Han skal ha vært en dyktig smed med kunstneriske evner.

Teglverket

I åra som Teglverket var i drift, var arealet på høyre side (sett mot jernbanelinjen) fylt opp med tørkehuller for ferdig formede murstein av rå leire. Hvor mange rader med tørkehuller tør jeg ikke ha noen formening om, men uansett, det var mange. På venstre side var Leirfallet, hvor leire ble tatt ut og kjørt fram i vagger på skinnegang fram

til driftsbygningen for forming til murstein og siden til tørkehullene. Disse emnene lå til tørk til utpå høsten/vinteren. Da ble de tørket på "ovnen". Den var plassert i selve driftsbygningen, og hadde en høy skorstein, som ble revet da verket ble nedlagt. Alt ble revet før oppføringen av boligblokkene. Disse ble ferdigstilt i 1983.

På venstre side lå villaen til verks-eieren, Sigurd Pedersen med familie. Fru Pedersen hadde en hund, en illsint papillon. Den hadde jeg glefsende i beina mer enn en gang. Straks etter

Fotoet viser deler av gravingen for legging av rør til vann og kloakk. Legg merke til at langs bakketoppen i bakgrunnen finnes ikke et eneste hus.

villaen tok vi en sti eller nærmest et tråkk mot venstre. Her lå nok et hus som tilhørte verket, i dag har det adresse Teglverksveien nr. 1. Huset var på to etasjer, og på toppen bodde Ragnvald og Alvilde Hansen, og i andre etasje bodde førnevnte smed, Sigurd og Gina Gundhus. Huset lå i en skråning, og i den vestre del var det en leilighet hvor søsteren til Gina bodde. Hun het Karoline, var ugift og barnløs, men hadde en hyggelig hund kalt Donna. Etter en kort helling var vi oppe på et jorde, med samme tråkk. På venstre side av tråkket lå en brønn for beboerne i Teglverksveien 1. I krigsåra var hele jordet på begge sider av dette ”tråkket” brukt til jordbruk. Det var stor matmangel, og alle brukbare

arealer ble etter søknad til forsyningsnemnda fordelt i ”parseller”. På denne måten var det mange familier som berget livet ved å dyrke poteter og grønnsaker.

Det nye med dagens skolevei, er først og fremst gangveien/sykelstien, den begynner straks før nevnte Teglverkets smie og går gjennom hele det gamle Leirfallet. Før gangveien ble bygd den siste halvdel av 1980-åra, kunne ikke vi i Vinterroa skifte ut støvler med sko før langt ut i mai måned. Det som nå heter Teglverksveien var en eneste lang leirsørpe.

Den største endringen med kjøre-atkomst starter ved førnevnte

”anleggsvei”. Nå går veien oppover ganske rett øst, gjør en krapp høyresving og fortsetter bortover ”jordet”, som i tidligere tider var potetjord. Neste endring, straks ved førnevnte Godtfred Olsens hus, i stedet for høyresving, er det nå venstresving oppover til toppen, hvor det er lagd en utsikts plass. Heradsbygda Lions Club har vært snill og har plassert en sittegruppe her. På begge sider av veien var det den gang tildelt parseller for dyrking av poteter og grønnsaker.

Avslutning

Fortellingen er stort sett basert på egne erindringer. Jeg håper at Vinterroa-beboere som leser min fortelling vil nikke gjenkjennende.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Egne erindringer.
- Muntlige kilder, forfatterens mor og jevnaldrende Vinterroa-beboere.

FORFATTEROMTALE

Ragnhild Eidsgård (f. Kleven i 1936) er født og oppvokst i Norderhov. Hun giftet seg i relativt ung alder og fikk etterhvert tre barn. Etter adskillige år som hjemmearbeidende husmor gikk hun ettårig grunnkurs i handelsfag på Frøhaug og Wathnes Handelsskole. Hun var så ansatt i en datasentral i ti år, og etterpå 17 år som husøkonomassistent på Ringerike sykehus.

Hans Ødegaard – kunstmaler og ikonsamler fra Sokna

Ringerikes Museum har en flott ikonsamling, testamentert til museet av Hans Ødegaard fra Sokna. Hvem var Hans Ødegaard?

Preben L. Johannessen

Han ble født 30. mai 1876 og vokste opp på Modalen i Tranbykrets i Soknedalen. Hans Ødegaard var yngst i søskenflokket og det sies han var både oppfinnsom, kreativ og søkende. Fra han var 17 år gammel arbeidet han som fotograf i Hønefoss fram til han begynte å male under veiledning av Fredrik Kålstø i Kristiania i 1897. Fra tiden omkring år 1900 maler han flere bilder med motiver fra Kristianias arbeiderstrøk, og bildet "Skraphandel i Vaterland" fra 1903 i en bruntonet koloritt er svært karakteristisk for Ødegaards verker.

På begynnelsen av 1900-tallet er også Ødegaard opptatt med foreningsarbeid og han var en av grunnleggerne av

Kunstnerforbundet i 1910. Senere fikk han oppgaven med å arrangere den eldre historiske delen av norsk kunst i Jubileumsutstillingen på Frogner i 1914. Her trakk han fram malere som Johannes Flintoe, Mathias Stoltenberg, Peder Balke og Lars Hertervig – malere som inntil da hadde vært lite påaktet.

Som alle store kunstnere måtte også Hans Ødegaard ut i verden for å få kunnskap, impulser og perspektiv på egen og andre maleres virksomhet. Han reiste mye i Mellom-Europa samt til Sydøst-Europa. Reisene fant i hovedsak sted i årene 1915 til 1925, og det var på disse reisene han anskaffet seg alle ikonene, som han senere testamenterte til Ringerikes Museum.

På begynnelsen av 1920-tallet hadde han sitt eget store atelier i Tollbugata i Oslo og han hadde et flott sommersted på Hvalstad i Asker.

Hans Ødegaard var også en etterspurt portrettmaler og han malte både nære familiemedlemmer og landskjente personer. Som portrettmaler var det også naturlig å male et selvportrett og maleriet vi her ser er hans selvportrett fra 1921. Maleriet ble gitt som gave til Ringerikes Museum i 1976 av daværende eier, fru Inger Larssen fra Bærum.

Hans Ødegaard døde 1. mars 1943, ugift og uten barn, og han ligger gravlagt på Vestre Gravlund i Oslo.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Bang, A. B. 1976: Ringeriksmaleren Hans Ødegaard. S. 11–12 og 16.
- Norsk kunstnerleksikon. 1986: Universitetsforlaget. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen (f. 1957) er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator ved Ringerikes Museum og har skrevet artikler om en rekke forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Svedjebruket var livsnerven i skogfinnernes liv. Hele familien deltok når bråten ble brent.

Skogfinnene nord i Nordmarka

Skogfinnernes saga på Krokskogen er vel kjent. Lengere nord i Nordmarka er både tradisjoner og kilder fattigere. Jeg har prøvd å samle litt viten om finnene som bodde her, innenfor grensene til Jevnaker og Lunner samt i Haug sokn i Ringerike.

Gudmund Bakke

Ordet *skogfinnar* gir mange et gufs av fjern fortid. Folk flest i bygdene på Østlandet på 16- og 1700-tallet fryktet innvandrerne fra øst som kom og slo seg ned i våre skoger. Men dette gjaldt ikke alle steder, og konfliktene var nok større i de første

årene etter at finneinnvandringen startet, rundt 1650, enn seinere. Tingbøker og andre kilder kan etter hvert fortelle om jevn og god kontakt mellom skogfinnar og bygdefolk. En kontakt som viser at skogfinnene ble godtatt, som samfunnsborgere, skattytere og medmennesker.

At de fleste historiene som har overlevd om finnene mest handler om drap, lovbrudd, strid med bygdefolk, trolldom, magi og all verdens fanteri, er naturlig. Det er de dramatiske historiene som fenger, og overlever. Bare se avisenes forsider i dag.

Mylla-traktene

I trebindsverket *Osломarka* leser vi at det lengst nord i Nordmarka, nord for Mylla i dagens Lunner kommune, fantes «en hel liten finnebygd med gårder som Mutta, Larmerud, Beltern, Svesbråtan, Viggerhaugen, Panka og Bratholt». Men intet i finnemanntallet 1686 bekrefter disse opplysningene. Likevel viser navnene at her har vært finner. Andre navn i samme område er Knippa og Muttabråtan.

I 1686 ble det registrert finnebosetting på 28 plasser i Hadeland (Gran og Brandbu) og Jevnaker (med Lunner). Flest (11) var det i Skrukliå, på åsen mot Hurdal. Skrukliå hørte til Hadeland fram til 1841. I Jevnaker var det bare to finneplasser i 1686: Gjerdingen og Brattholt ved Mylla. Begge ligger i dag i Lunner, som ble utskilt fra Jevnaker i 1898. Ingen plasser var ellers nevnt i Mylla-traktene i 1686.

«En gang var det visst større finnebygd i Mylla-traktene enn lenger nedover i Nordmarka, og selv på Krokskogen», skriver Marka-forfatteren Reidar Holtvedt. Hadeland bygdebok slår fast at det var mange finner i Nordmarka, «fra Harestuskogen og over Mylla og vestover i Jevnaker allmenning». Bygdeboka refererer også et sagn om en større konflikt mellom bygdefolk og finner på Hadeland. Det samme sagnet er nevnt i en usignert avisartikkel i *Landsbladet* 1896, med tittel *Sagn fra Hadeland*. Her heter det at det «i området henimot Grua i Lunner anneks» i sin tid skulle ha bodd finner. Disse var «meget umedgjørige og stridige av gemytt, de sagdes at øve trolldom på mennesker og dyr. Omsider ble bøndene kjede av uvesenet, samlede seg og nedrev deres boliger og forjagede dem».

Mer kjøtt på beinet får vi i tingboka fra 1660-årene. Her leser vi at allmuen i Gran og Jevnaker våren 1667 hadde klaget til stattholderen over «en stor del svensker, som fra Sverige kommer, som omløber skovene dennem til allerstørste skade og fortrængsel paa deres fæhave, fiskeri, veidefang og husbygging. Almuen begjærede derfor en befaling til fogden om, at samme skovfinner ganske maatte afskaffes, og at de pladser og rydningssteder, som fandtes ved deres gaarder, igjen maatte nydes av dem mod betaling af kongelig

majestæts rettighed». Tingboka forteller også stattholderens svar, at «supplikaterne skal herudi blive hjulpen».

Kanskje syntes ikke bøndene at hjelpen kom fort nok, og tok saken i egne hender? Finnene har rimeligvis slått rot i Mylla-traktene i 1640- og 1650-årene, og blitt jagd før finnemanntallet ble tatt opp i 1686.

Ifølge sagnet skal finnene ha hevnet seg ved å rope forbannelser etter bøndene og love dem sjukdom på husdyra. Forbannelsen skulle vare så lenge det var røtter igjen i jorda etter de trærne som stod der da dette hendte.

De gamle som lever i disse traktene kjenner ennå sjuken, det var «bråen». Kuene stupte døde på båsen uten forutgående sjukdom. Rart er det at det nettopp i disse strøka har vært mye av denne sjuken. Folk var i det hele tatt forferdelig overtruiske på den tida, og trudde en først på nisse og hulder, var det lett å forbinde trollskap med finnene også, heter det i Hadeland bygdebok.

Finnenavnene ved Mylla kan ikke lyve. *Panka* betyr på finsk både kolle, og benken på finnenes røykovn. *Beltern* kan være fra pelta (åker). *Mutta* kan skrive seg fra å mute (sikre seg en rett til), og gir ellers assosiasjoner til den finske matretten mutti. *Larmerud* kan være etter slektsnavnet Larinen, og navnet på vannet *Svea* og plassen *Svesvollen* er åpenbare minner fra svedjebuk-tida. Et annet navn etter finnene ved Mylla er *Ristirauvfjellet* øst for Svea. Ristirauvio betyr Kristofersbråten. En skogfinne som het Risto må ha hatt svedjebuket sitt oppi denne åsen, skriver Per Hohle i Tidsskrift for Vestoppland slektshistorielag nr. 2/1987. Han kaller Mylla-området for «den mest utpregede finnebygda i Nordmarka utenfor skiløperbygda Sørkedalen». *Risti* på finsk betyr for øvrig kors eller kryss, og *rauti* betyr jern, altså «Jernkorsfjellet». Leksikonet *Marka fra A til Å* skriver at det nord i Ristirauvfjellet «i sin tid ble drevet på bly og sink». Kanskje har teorien om «Jernkorsfjellet» likevel noe for seg...

Gjerdingen og Brattholt

De eneste plassene nord i Nordmarka som er nevnt i 1686-manntallet, er Gjerdingen og Brattholt. *Gjerdingen* var en

stor finneplass. Her bodde i 1686 Lars finne, både han og kona var nær 100 år, så det var sønnen Nils som møtte på tinget. Han hadde vært soldat i 11 år, var gift med en finsk kvinne, hadde to døtre og bodde hos sine foreldre. Faren Lars Paulsen hadde bygslet plassen av fogden, og sønnen kunne fortelle at «bygseledelen er for nogle aar siden opbrendt som husene for dem afbrendt».

Når det gjelder *Brattholt* ved Mylla, satt i 1686 en finne ved navn Peder «paa en ødegaard udi Jevnaker sogn beliggende kaldis Bratthold, skylder halvt skippund tunge». Plassen var bygslet i 1682 av byfogden i Christiania. Peder «er fødd av finske foreldre udi Hakedalen, hans far og mor er gamle folk og hos hannem tilholdende, hans broder og søster tjener hannem, han selv har været soldat i 6 år og er endnu, er gift med en finsk kvinne, har to små børn, og svarer rettigheder udi alle maade liege wed annen allmue og lever skikkelig udi menigheden». Så her var alt i orden, i hvert fall i 1686.

Fra seinere har vi en historie om da mannen i Bolken (en gård i Lunner) ville jage finnene i Brattholt. Finnekjerringa truet da med at han ville «miste dyr for dyr så lenge det var att folk i Bolken, men han skreik: Det skal du faen brenne meg ha ljøgi, og dreiv tel'a så framtenna skvatt og blodet rann. Når'n fekk blodet ta dom, så virka ikke trøllskapen».

Det er nevnt enda én finneplass i denne trakten av Lunner i 1686, *Gagnumsetra* i åsen vest for Harestuvannet. Her bodde Mattis Gagnum Setter, 48 år og født i Nya Kopparberg i Sverige av finske foreldre. Med dem hadde han kommet til Norge under Hannibalsfeiden (1643-45). Mattis' kone var også finsk. Han hadde dessuten svigermor i huset, men ellers ingen «løssgienger».

Finneplasser i Jevnaker

I dagens Jevnaker er det fem-seks plasser som ikke er nevnt i 1686, men som synes å ha vært finneplasser: To Finnerud-plasser, Finnstad (på grensa mot Ringerike), Rampeløkka ved Trantjern, og kanskje Roensetra og Pershus? *Finnerud* (Finnerudsetra) ligger i skrålå mot Jevnaker, sørøst for Søtbakke. Finnerud ble seinere husmannsplass under en av Vanggårdene,

Tegning: Harald Vibe 1891

Spålsetra. Det var trolig her han bodde, skogfinnen Pål Spålen, som tok seg til rette og til slutt ble halshogd på Akershus festning.

og er i dag seter under Lund i Toso. Navnet tyder på finnebosetting her, men vi mangler kilder. I et møte i Jevnaker historielag i oktober 2010 kunne Torleiv Johnsrud fortelle at et jorde på Finnerud kalles Badstuåkeren. Kanskje det er beviset.

Finnerud heter også et bruk nord for Storetjern i Østre Jevnaker, langs den nye riksveien. Den ble seinere husmannsplass under Jevnaker prestegård, og er i dag eget bruk. Også her mangler vi sikre opplysninger om finner. Kristian Nissen, som skrev artikkelen *Skovfinnene i Nordmarken* i DNT's årbok 1924, refererer sagnet som er nevnt ovenfor om bøndene i Lunner som jagde finnene i 1660-årene. I artikkelen heter det at disse finnene bodde «i strøket fra Finnerud jernbanestasjon til henimot Grua i Lunner anneks». Men ved Finnerud fins ingen jernbanestasjon. Forklaringen er trolig at da de forskjellige linjealternativene for jernbanen Hønefoss-Roa (åpnet 1909) ble vurdert, ble det prosjektert en jernbanestasjon her ved Finnerud, som ikke kom til utførelse. I nabolaget ligger et småbruk ved navn Svenskeenga. Det kan også ha noe med finner å gjøre. De kom jo vandrende hit fra Sverige. Navneforskeren Oluf Rygh (Norske Gaardnavne) bringer for øvrig til torgs en teori om at alle navn som begynner med *Fin-* eller *Finne-* muligens kan knyttes til en grastype *fin* (finnegras). Dermed er vi skikkelig nede på jorda

igjen, vi som ser gjenferd etter svartmuskede skogfinner bak hver tue inni marka...

Finnstad i Nordmarka ligger ved Finntjern sør for Pershus. Grensa mellom Ringerike og Jevnaker går over gårdstunet der. På et Løvenskiold-kart fra 1800-tallet står det Finntjern-pladsen. For lenge siden skal en gutt derfra ha begynt på underoffisersskolen, men «der kalte'n seg Finnstad. Du kan da itte hete Finnkjenn, sa dom», skriver Holtvedt. Plassen ble trolig ryddet av finner omkring 1650, men kilder om finnebosetting mangler vi også her.

Finnekirkegård

Finnstad må rimeligvis ses i sammenheng med Finnerudsetra ved Spålen, et par kilometer lenger sør. Mellom Finnstad og Finnerudsetra heter det både Finnvann, Prekestolen og Døpefonten på kartet. Mange vil ha det til at det ligger en finnekirkegård her. «Svend Båntjern fra Haug var født rundt 1860. Far hans hadde vist ham finnekjerrgården oppunder Prekestolen, med tuer på ei lita slette. Innmed Finnkjennsbekken går det att et finnekvinnfolk au. Hu går med bundingen. Det er vel itte for itteno hu går der heller», fortalte en gammel haugsbygding til Holtvedt. I det nevnte historielagsmøtet på Jevnaker i 2010 opplyste Leif Koch fra Grua at han vet hvor finnegravene er.

I Hadeland bygdebok er nevnt en mulig finnebosetting på **Roensetra** vest for Gjerdingen. Øverst på vollen står to store steiner med rette vegger vinkelrett mot hverandre. Disse skal ha dannet to av veggene i den første finnestua der. På Roensetra setret gårdene Velo, Roen, Bjellum, Kårstad, Hensrud og Vestengen. Og et annet sted i Hadeland bygdebok leser vi at en skogfinne, Peder Pedersen, i 1651 beklaget seg til en offentlig kommisjon over at Ole Østensen på Bjellum ville drive ham fra en rydningsplass han hadde bygslet i Kongens allmenning. Ole Østensen hadde revet ned inngjerdingen omkring Peder Pedersens rugbråte og latt kveget sitt gå inn der og ødelegge, «meg arme mann til aller største skade, så jeg dette år fikk ingen rug, så jeg derover med min fattige kvinne og mange små barn må lide stor armød». Det er vel liten tvil om at dette må ha vært Roensetra.

En mer usikker finneplass i Jevnaker er **Rampeløkka** (også kalt Rampestokk og Rampegarden) sør for Trantjern. «Stien til Kollern går like nedafor, der ligger ei steinrøys som har vært et ildsted. En stor, jordfast stein kan ha vært ene peisveggen, men regn og snø har vasket vekk all gammel sot», skriver Holtvedt. «Lenge etter finnetida, ja så langt opp mot vår at det var blitt flatbrenner og parafin, ble to brødre i Trantjern uvenner, og den ene satte opp ei ørlita stue i Rampegarden. Han pleide å ligge med den vesle lampa på magen og lese om kveldene. Så brant han inne. En ser der stua sto, men ikke spor etter noen annen, om da ikke finnestua hadde stått der før. Finsk *ranta* betyr strand, og Rampeløkka ligger vestvendt mot Trantjernet. Annet forvansket finsk kan det også være, norsk ramp er en langt senere oppfinnelse». Så langt Holtvedt. *Rampa* betyr for øvrig krøpling på finsk.

Finneplasser i Lunner

I Lunnens del av Nordmarka har det vært flere finneplasser enn Gjerdingen og de som er nevnt i Mylla-traktene. **Rajebråtan** nordøst ved Gjerdingen skal ha blitt ryddet av finner. I dag er det serveringssted her, drevet av Harestua IL. Finsk *rāja* betyr grense (her er grense mellom allmenning og privat-skog), og finsk *raivio* betyr rydning.

Sandungskalven var også finneplass, men det ble ikke registrert bosetting her i 1686. Bygdeboka for Hadeland forteller at tre finnegraver i jordet her aldri har vært utgravd. Etter at finnene dro, rykket andre folk inn. Mange av disse var redd finner, og denne frykten holdt seg lenge. Så sent som i 1880-årene skremte en omvankende finne folk i Sandungskalven. Det ble fortalt at da han tidligere hadde bedt om noe kjøtt på plassen Liggeren, og dette ble nektet ham, skal han ha sagt: «Ja, har dere ikke kjøtt, skal dere få». Om morgenen lå beste kua deres død på båsen.

Selv nede i bygda kunne en ikke være trygg. På en gård i Lunner kom en gammel finnekjerring og bad om ull. Da kona på gården forsikret at hun ikke hadde noe, fikk hun et kraftig svar: «Du skal bli snau, du skal ikke få håret på hue fordi du laug». Kona mistet håret sitt, selvfølgelig. Dette var i 1870-årene.

Katnosa er trolig ryddet i siste halvdel av 1600-tallet. Opplysningene om plassen er usikre, men den var trolig finneplass. Navnet Katnosa knyttes lett til finnetida av navneforskere og andre. Ulike forslag og forklaringer er nevnt, men ingen har gitt fasitsvaret. Ellers skal det ha ligget en plass **Larshus** i nærheten av Grua. Ved Hakkloa het en finneplass **Kaspenhus** (Kasbenhus), og «det heter vel ikke **Pershus** uten grunn?» spør Holtvedt. Der fikk vi noe å tenke på, vi som stadig legger turen til traktene rundt Pershusfjell, mellom Finstad og Tverrsjøen.

I Oslos del av Nordmarka

I hjertet av Nordmarka ligger gårdene Sandungen og Hakkloa, i Oslo kommune. **Sandungen** skal ha blitt ryddet av finner på 1600-tallet. De første vi hører om her er Lauritz og Tharald. Særlig sistnevnte lever det historier etter. O.A. Øverland skriver i boka «Fra en svunden tid»: «Blant dem som ryddet i Nordmarken, vet sagnet først og fremst at nevne en finne, som hadde sitt hjem ikke langt fra plassen Sandungen. Man kan ennå nord for denne se restene etter hans hustomt. Hans navn var Tharald (eller Harald som nogle kalder ham). Der stod stor skrekk av ham over hele

Kjente (og noen usikre) finneplasser i nordre del av Nordmarka.

marken og Ringerike, og der kunde være god grunn til det, for han var grum og hadde derhos ord for at forstå sine kunster. En gang hadde han en norsk gutt i tjeneste hos seg og ble skyldig ham flere årslønner. Så gjorde han seg et ærend til Skysskaffertjern rett sør for vannet Sandungen, og tok gutten med. Hva som her skjedde vet vi ikke, men Tharald kom alene hjem. Og lang, lang tid efter skal jegere og fiskere som oppholdt seg ved Skysskaffertjern ha sett et gjenferd, som med isnende skrik har ropt på Tharald. Det skal da ha vært hans tjenestegutt, som han da rimeligvis hadde drept og kastet i tjernet. Tharald fikk seg en annen tjenestegutt, også nordmann, og skal ha prøvd å gjøre opp med ham på liknende vis etter et par års tid, ved å stenge ham inne i badstua, dernest å stenge ham ute, og sist å drepe han med ljå, men gutten var kjappere og endte opp med å gi Tharald juling og tvang ham til å betale det han skyldte, hvorpå han straks forlod ham».

På **Hakkloa** ble det ikke manntallsført finner i 1686, men Johannes Dahl skriver i sin Nordmarksbok at ikke langt fra der godseier Løvenskiold satte opp en bolig øst i tunet i 1930-årene, er det

tufter etter der den første finnen slo seg ned her. Navnet Hakkloa kan lyde finsk, men professor Gustav Indrebø har en annen forklaring: Hakkloa er sammentrekning av *Hadaklofa* (Hadelendingskløfta). Gammelnorsk *klofa* betyr kløft. Over eidet mellom Sandungen og Hakkloa kom hadelendingene med sine bylass (Bygata). Indrebø's teori blir styrket av at et tjern rett nord for plassen Hakkloa heter Hadelandstjern. Kanskje var det to finneplasser ved Hakkloa. En finne skal ha bodd oppe på haugen, den andre i Kaspenhus ved Fergetangen.

Finneplasser i Haug

Gamle Krokskogen Allmenning var delt i tre deler: Hole, Norderhov og Haug. I 1686 var det finner på seks plasser i Haug og Norderhovs del av Krokskogen: **Heggelia**, **Storflåtan**, **Ågårdslia** (Langlia), **Stubdal**, **Spålen** og **Ingeborgseter**.

Samme år som finnemanntallet ble registrert (1686), klagde allmuen i Norderhov og Haug over finnenes atferd i deres del av Krokskogen. Etter rettssak ved underretten ble finnene fra Heggelia, Langlia, Storflåtan, Stubdal og Spålen dømt til å fravike plassene sine.

Eierne av Langlia og brukeren på Stubdal framviste kongeskjøte og bygselbrev fra fogden og anket, og dommen ble for disses vedkommende underkjent. Heggelia-finnen fikk også sitte etter at eieren Peder Leuch engasjerte seg.

Men Pål Spålen måtte vekk, og eierne av noen setrer fikk sine voller tilbake. Pål Spålen var en fæling. I 1684 kom det til rettsak mellom han og en del Haug-bønder. Han hadde trengt dem vekk fra deres setervoller, innhegnet vollene på Fagerlisetra og Katnossetra, revet ned husene, fordervet skogen med bråter og brenning, og ødelagt fisket i vannene. Fire rugbråter hadde Pål Spålen hatt, og enda en til nord for Katnosa. Han hadde mer skog enn Vestern-bonden, og hadde dessuten jagd og skadet hestene deres. Vestern gård i Haug hadde seterrett på Spålssetra. Det endte med at Pål ble jagd, og mistet alt han eide. Til slutt ble han et hode kortere på Akershus.

Sønnen hans ble seinere hengt. Han het Per Pålsen, og var med i en tjuvebande som stjal hester. De hadde dem på spilltau en tid, og solgte dem så på en annen kant. Det hendte de stjal dem fra de nye eierne også. Til slutt «fant» de gampen igjen og fikk finnerlønn. Hele gjengen skal ha endt i galgen.

I tillegg til de seks plassene som var bosatt i 1686, har vi **Finnerud** (Finnerudsetra) øst for Spålen. Finnene der skal ha blitt jagd allerede i 1670-årene. Da truet finnene med at bjønn skulle

husere der for ettertida, og der VAR også bjønnelende.

Purvollen ovenfor Ingeborgseter ved Damtjern har også vært finneplass. Her bodde Per Puranen, trolig husmann under Stubdal. En lokal tradisjon vil ha det til at det var han som hadde rugbråte der det i dag heter Rughaug.

Hva slags forhold finnene hadde til Vårherre, veit vi ikke så mye om. Men for å bli lovlige borgere skulle de søke kirke, betale tiende og gå til nattverd som andre. Når det gjelder gravferd og gravlegging, har det vært mye usikkerhet. Den første tida gravla finnene åpenbart sine døde inne på skogen, i nærheten av bostedet. Det var langt fra plasser langt innpå Nordmarka til kirkegårdene i Haug og Jevnaker. Noen gjorde det på enkleste vis. Historiene går fortsatt om finnene i Finnerudsetra, som skal ha lagt de døde ut til gråbein og rev for å bli kvitt dem. På naboplassen Spålen skjedde det samme. Kona til Spålsfinnen var død, og han sa etterpå at «hu gjorde nytta si også etter at hu døde, hu Anne». Han hadde lagt a ut som reveåte og skutt fire rever på a...

Bjørnson – med finske aner

I Land var det finneplasser på begge sider av Randsfjorden. I 1686 ble det registrert åtte finnefamilier her. På plassen Flatlien under Nordråk i Nordre Land bodde en uregjerlig finne ved navn Mads Mikkelsen Flatlien. På tinget i 1661 fikk han en klekkelig bot for ulovlig elgjakt. I tingboka leser vi

at Mads var ingen angrende synder da han ble dømt, tvert imot erklærte han høyt og tydelig at han fortsatt kom til å skyte vilt, og han «aktet intet forbud!» En sønnesønns sønnesønn av den trassige Mads hadde samme navn som tippoldefaren, og var kjøpmann i Kragerø. Han tok Nordraak som slektsnavn. Hans datter Inger Elise ble mor til Bjørnstjerne Bjørnson. Kanskje var det fra sine finske gener at Bjørnson og fetteren Rikard Nordraak hentet sin åndskraft? Uten dem hadde vi ikke hatt «Ja, vi elsker».

Lokalhistorikeren Erling Lundberg i Skrukli (som hørte til Hadeland inntil 1841) har skrevet disse linjene om de livsforhold skogfinnene levde under:

«Det kunne til sine tider være lite brødkorn i Skrukli når kornet fraus, men folket led ingen nød, for her var fisk og vilt. Og når høsten fór som en skogbrann gjennom liene, og bjørka lyste som en fakkell mot den mørke gran-skogen, var dette merket på at røya gikk mot steingrunnen i Store Svartungen, stinn av rogn og mjølke. Her ble det fisket og saltet bismerpund på bismerpund med stor og glinsende røye. Nå er det slutt, men det var den gangen da fiskeredskaperen var en rognsvolk med taglsnøre og da fiskekroken gikk i arv fra far til sønn. Det var den gangen da arven kunne være ei jerngryte, en huspostill og opptil tre fiskekroker. Det var gud bedre ingen rikdom, men de hadde kanskje det som bedre var, en indre fred og ro, som så mange mennesker i dag jager etter, men som så få finner».

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Dahl, J. 1942: Nordmarka – eventyr og eldorado. Oslo.
- Halvorsen & Larsen forlag. 1952: Oslomarka I–III. Oslo.
- Hofland, L. 1953: Sagn om finner på Hadeland, Hadeland bygdebok, bind 4.
- Hohle, P. 1987: Finnebygda ved Mylla i Lunner. Vestoppland Slektshistorielag tidsskrift 2.
- Holtvedt, R. 1972: Fra Nordmarka og Krokskogen. Aschehoug, Oslo.
- Holtvedt, R. 1953: Historier frå Krokskauen. Aschehoug, Oslo.
- Holtvedt, R. 1977: Finnskog og rydning i Krokskogen. Gyldendal, Oslo.
- Landsbladet. 1896: Sagn frå Hadeland.
- Nissen, K. 1924: Skogfinnene i Nordmarken. Den norske Turistforenings årbok 1924.
- Norsk Historisk Kjeldeskriftinstitutt. 1990: Finnemantallet 1686. Oslo.
- Øverland, O. A. 1888: Fra en svunden tid. Kristiania.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke er født i 1948 og bosatt i Haug på Ringerike. Han er utdannet cand. philol. med historie som hovedfag. I 1995 ble han ansatt som bygdebokforfatter i Hole kommune. Så langt har han skrevet fem bind av Holes bosettingshistorie. Han har skrevet en rekke artikler om lokalhistorie i Ringerike og var redaktør av Heftet Ringerike i perioden 1992 – 1995. Han har forfattet bøker om Vang og Åsbygda skolars historie. Videre har Bakke skrevet Osvaldgruppas historie på Ringerike og forfattet flere gårdshistorier.

Maleri av forfatteren.

Kastegrana slik den så ut sommeren 1941.

”Kastegrana” på Byermoen

På Byermoen, noen hundre meter øst for Svensrudkrysset, stod det engang et mektig grantre i veikanten. På folkemunne kjent som ”kastegrana”. Til dette stedet knyttet det seg et uhyggelig sagn som engasjerte mange og som stadig ble gjenfortalt.

Einar Throne-Holst

Undertegnede var her for første gang i 1941. Da var det ikke så mye igjen av grana. En livløs sølvgrå tørrgran med toppen brukket av. Foran i veikanten lå en diger dyng av visne og friske grankvister omgitt av viltvoksende bringebær, rips og nesle. Slike ”kastesteder”, trær eller steiner, fantes det mange av i gamle dager. Men i dag er de fleste glemt og grodd igjen. Disse kastestedene eller varp, som de også ble kalt, markerte steder der det hadde skjedd en ulykke eller en forbrytelse med døden til følge. For å minnes de døde og for å verne

seg mot samme skjebne kastet gjerne ferdafolk friske grener eller blomster på stedet når de passerte.

I begynnelsen av 1940-årene bodde min familie, på grunn av krigen, mye på Rytteraker. Vi var ganske nye i bygda, gården ble kjøpt i 1933, og vi var svært opptatt av å sette oss inn i lokalhistorien. Vi hadde gode kilder på gården. Ikke minst Beate Moe Haugen gift med Hans Trygve Haugen som da var gårdsbestyrer på Rytteraker. Sammen overtok de senere som kjent slektsgården Moe.

”I brønnen og i kjærnet”, med tegninger av Henrik Sørensen, var en populær barnebok den gangen. En fin sommerdag fikk min søster og jeg være med på sykkelture med ”fru Haugen”(bybarn var ikke på fornavn med voksne mennesker) til Moe for å kunne oppleve det hele på nært hold. Vi så både brønnen og tjernet og det som engang hadde vært en flytende øy. Men det som gjorde sterkest inntrykk var historien om hunden ”Alarm”, som nær var blitt drept av en ulveflokk og at hundens eier Viggo, gutten på gården, ved hjelp av øksen til Hans Grenader, greide å drive ulvene vekk.

Inskripsjonen på minnesteinen er forfattet av Elling M. Solheim.

Veien hjem gikk over Svendsrud og Byermoen med "Kastegrana" der. For første gang fikk vi høre om de to guttene som en mørk og kald vinternatt, for lenge siden, ble overfalt og revet i hjel av en ulveflokk her. Med historien om "Alarm" og ulvene fersk i bakhodet, ble møtet med "Kastegrana" en litt uhyggelig opplevelse som gjorde inntrykk og som satte barnefantasiaen i gang.

Historien om de to guttene foreligger i minst to versjoner: To fattiggutter på tiggerferd hadde en mørk vinterkveld tatt veien gjennom skogen til Røyse. Her møter de en ulveflokk. Den ene kommer unna, mens den andre prøver å redde seg opp i et stort grantre. Men høyt oppe brykker en gren og den stakkars gutten faller ned der han blir revet i hjel av ulveflokkene. I den andre versjonen er fattigguttene byttet ut med to konfirmanter som er på vei fra prestegården. Hendelsesforløpet er ellers det samme. Det finnes ingen skriftlig dokumentasjon på denne hendelsen. Sogneprest Finstad lette i kirkebøkene uten å finne noe. Men vi vet at ulveplagen var stor på Ringerike i begynnelsen av 1800-tallet. Dette bekreftes også av

Jørgen Moe som forteller at Viggos far advarer sønnen om at det går hopetall med gråbeiner i moen og at det fra gårdens vinduer sees spor etter dem. Vi vet også at det var nødsår i landet i begynnelsen av 1800-tallet. Kanskje er versjonen med tiggerguttene den mest sannsynlige?

I løpet av 1950-årene forsvant de siste rester av "Kastegrana". Stedet grodde igjen og det gamle sagnet var på vei til bli glemt. Sammen med Hole Ungdomsforening tok min far, Harald Throne-Holst, derfor initiativ til å reist en minnestein på stedet. Avdukingen fant sted en vårdag i 1963. Steinen med granbarmønster er utformet av billedhuggeren Nic Schiøll og inskripsjonen har Elling Solheim forfattet: "Påkastet her minner om ungt liv og brå død i fjerne tider". Begge deltok ved avdukingen.

Diverse senere utbedringer av Røyseveien medførte at minnebautaen ble liggende langt under veiens nivå. I 1991 fikk vi derfor hevet steinen og laget en liten hellelagt plass foran mot veien. Men bilene suser stort sett forbi. Det er sjelden en ser påkast med friske granbarkvister nå for tiden. Kanskje

Minnestein reist våren 1963 etter initiativ av Harald Throne-Holst. Steinen er utformet av billedhugger Nic Schiøll.

kunne det lages en "fartshump" her til minne om fjerne og hardere tider i Holebygda og hvordan livet artet seg da? Det er lite trolig at trafikkanten og veimyndigheter vil godta en slik løsning. Men for oss historieinteresserte er det litt vemodig at engang viktige "spor" fra fjernere tider viskes ut og blir glemt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Haugen, Beate Moe med flere - muntlige meddelelser
- Moe, J. E. 1851: I brønnen og i tjernet.

FORFATTEROMTALE

Einar Throne-Holst er født i 1932. Han er utdannet arkitekt i 1958 i Edinburgh, inntil år 2000 medeier og partner i arkitektfirmaene HRTB AS i Oslo og AROS AS i Sandnes. Han overtok Rytteraker gård i 1987 og har vært bosatt der siden. Throne-Holst er for tiden styreleder i Hole Historielag.

Heks i arbeid.

Sten Høyendahl

På Frågått i Lunner bodde Berte Guttormsdatter, som trolig var av taterslekt, og hun var kjent for å kunne helbrede sykdom ved å signe og mane. Rundt 1660 tok Anne kontakt med henne, og Berte sa ikke nei til å innvie henne i signeri og trolldomskunster. Alt dette kom opp i kjølvannet av en retts sak i 1667 i Lunner.

Berte Frågått var gift med Per Haakensen, som 27. juli 1667 ble tiltalt for å ha myrdet løsgjengerfinnen Ole Ollerkokk. Denne ugjerningen førte til at det for alvor ble satt søkelys på Bertes virksomhet. Ole Ollerkokk var i begynnelsen av juli kommet til Frågått, og hatt med seg hund og borse. Ei god borse var verdt mye i de dager, og den ville Berte sikre seg og gi til sønnen sin. Hun ba derfor Per om å lokke Ole til skogs, og gjøre det av med ham der.

Per fant på en historie om at det skulle ligge en kirke ved Mølsoset inne på skogen, og den ville Ole se. Dermed la

de to i vei, og Per hadde med seg ei øks. Utpå kvelden slo de leir på Harestuskogen, mellom Kjørvensetra og en malmgruve. De gjorde opp ild, og Ole satte seg nær bålet for å varme seg. Det øyeblikket hadde Per ventet på. Han gikk bak Ole og slo ham med full kraft to ganger i hodet med øksehammeren. Deretter skjøt han finnens hund. Så tok han klærne og skoene av den døde, som bare hadde en svensk koppermynt på seg, og dro liket vekk fra plassen. Vel hjemme fortalte han Berte hva som hadde skjedd. Gud gi at ingen skal få det å vite, svarte hun. Berte ble ikke bønnehørt, og alt kom raskt for dagen. Bare tre uker senere ble Per stilt for retten på Lunner tingstue.

Fremmede folk i bygda

Finnene som hadde slått seg ned i østlandsområdet, hovedsakelig i skogstraktene, hadde ord på seg for å drive med trolldom. De fleste som drev med trolldomskunster trodde nok selv at de hadde overnaturlige evner, men

det kan nok ha vært noen som bevisst spilte på et slikt rykte. På denne måten kunne det lett settes frykt i uvenner og skeptiske naboer.

Gliseter ligger rett vest for Øyangen, ikke langt fra grensen mot Jevnaker. Retts saken på Lunner i 1667 omtaler ikke Anne Gliseter og hennes mann som finner, men i et tingbokreferat fra 1657 ser vi at Jens Persen finne på "Gryseter" vitnet i retten. Også rovmorderen Per Haakensen ble ved ett tilfelle under retts saken kalt finne, men det må vi stille oss skeptisk til. Haaken eller Håkon er et nordisk navn som ikke sees brukt av den skogfinske minoriteten i østlandsområdet. Per kom da også fra Sverige, der han var rømt fra soldattjenesten tolv år tidligere. Han hadde vært gift, og forlatt sin ektevinnne. Mest sannsynlig har hadelandskriveren forvekslet svensk og finsk avstamning, men det var mange blandede ekteskap, og det kan være at Per hadde svensk far og finsk mor.

Da Anne Gliseter gikk i trolldomslære

Anne Gliseter i Haug var gift med den finske innvandreren Jens Persen, og Anne var trolig også finsk. Finnene var kommet til Ringerike på midten av 1600-tallet. De fikk tidlig ord på seg for å drive med trolldom, men Anne behersket ikke denne kunsten, og det ønsket hun å gjøre noe med.

Gammel heks med sin hjelper.

Berte Guttormsdatter hadde et farsnavn som utelukker at hun var finsk. I likhet med Per var hun innflytter – født i Høland. Hennes sønn kunne fortelle at han hadde lært rotvelsk av sin mor, og da går tanken lett til tatere, som fra gammelt av hadde et eget språk. Berte hadde vært gift to ganger tidligere, først med Tomas Villumsen og så med Henrik Jensen. Hun hadde ett barn i hvert ekteskap: datteren Lisbet Tomasdatter, som nå var seksten–sytten år gammel, og den tolvårige sønnen Jens Henriksen.

Dømt til å ha sitt liv forbrutt

Per Haakensen gjorde ingen god figur under rettssaken. Han tilsto å ha drept Ole Ollerkokk, men det var Berte som hadde lokket ham til dette ved å love at hun da skulle være god mot ham. Også stesønnen Jens hadde lagt press på ham for å drepe finnen. I den tiden de hadde vært gift hadde Berte oppført seg

“tyrannisch”, slik at han mange ganger hadde måtte rømme gården, og hun hadde jaget ham med staur, stenger, ljå og kniv.

Berte hadde også begått flere tyverier, sa Per. Hun hadde stjålet lerret på Bjørholt, og ei geit fra den fattige huskvinnen Ingrid i Bakken. Hun hadde også truet med å sette ild på Bjørholt og Rud, da hun mente at folket der hadde ryddet bråte for tett inn på Frågått. De har hogd meg til mén, hadde Berte sagt, og da skal jeg gjøre dem mén igjen og la den røde hane gale over gårdene deres.

Det var ingen tvil om skyldsspørsmålet, og Per ble dømt til å halshogges med sverd. Kroppen skulle dessuten legges på steile og hjul, og armene hogges av. Når det gjaldt Berte og sønnen Jens, måtte det reises ny sak for å avgjøre om de hadde vært medskyldige i rovmordet. Ellers var det under avhørene framkommet at Berte hadde drevet mye med signeri.

Dødsdommen over Per ble fullbyrdet ikke lenge etter. Allerede 15. august, mindre enn tre uker etter dommen, får vi høre at henrettelsen har funnet sted.

Ny rettssak

Rettssaken mot Berte tok til to dager senere, og flere vitner kunne fortelle ufordelaktige ting om henne. Berte kunne ikke bare helbrede for sykdom, men hadde også truet folk når hun ikke fikk det slik hun ville. Kari Kjørven hadde hørt av to sannferdige vitner at Berte ville bringe ulykke over henne og hennes hus med mindre hun fikk åtte kyr og åtte kviger. Andre visste at hun hadde truet Gudbrand Kjørven med å gjøre ham så ussel, arm og elendig at han resten av livet måtte sitte under ei granrot.

Det gikk også rykter på bygdene om Anne Gliseter, og folk visste at Berte hadde lært henne signeri, spøkeri og trolldomskunster. For dette skulle hun ha fått tre daler i penger, tre sauer, en

fjorkalv og et snørelivsemne. Bertes barn kunne bekrefte at Anne hadde vært hos moren to ganger ukentlig for å bli lært opp. Anne var også blitt lovet en huldrehatt, men det var bare noe som Per hadde funnet på. Med en huldrehatt kunne man gjøre seg usynlig for andre mennesker.

Lars Oppen og Berte Halvorsrud fortalte at fem år tidligere hadde de ofte sett Anne gå til Frågått, mest om torsdag aften, fredag og søndags aften. Det begynte i februar og varte til sankthanstider. De visste at ektemannen Jens Persen på Gliseter var lite begeistret for det Anne drev med, og at han hadde klaget over at Berte hadde narret sauer og en kalv fra henne. Anne hadde sagt at dyra var tatt av troll eller gråbein, men så fikk Jens vite at de var på Frågått, og da hadde han gått dit og hentet dem hjem. Det hadde ikke hjulpet stort, for Berte hadde dratt til Gliseter og bragt dem med seg igjen.

Barna fortalte at Berte hadde fått en rød fløyelslue av datteren til Svend Setrang i Haug. Hun hadde også fått et krus og en liten jerngryte. Dette avviste Berte. Disse tingene hadde hun fått av Anne Gliseter da hun lå syk, påsto hun, og kruset hadde det vært brennevin i.

Signebønner

Berte nektet for at hun kunne gjøre ondt, og hun hadde heller ikke lært Anne Gliseter signeri eller andre ting. Datteren og sønnen hadde derimot hørt henne framsi atskillige signebønner, og en av disse skulle hjelpe mot rylen¹, som de sa var en slags sykdom:

*Jomfru Mari og Sankt Per gikk seg veien fram,
der møtte de Ryl og Ryls mann.
Hvor skal du hen, sagde Sankt Per.
Jeg skal meg til manne gange,
suge blod og gjøre mord.
Nei, sagde Sankt Per, her kommer han
far isteden.
Han tar deg av med sine fem fingre.
Han trækker deg bort med sine ti Guds
engler.*

¹ Ryl (også kalt ryll eller ryr) er et eldre ord for isjias som er brukt i 1600-tallets maningsformulærer for fordrivelse av sykdom. Begrepet var kjent i Odalen så sent som i 1911. Berte Frågått ga sykdommen en personifisert form da hun framstilte rylen som en kjempestor mann. Et maningsformular “For Ben-Ryll” er funnet i en svartbok fra Ringerike som i 1885 ble oversendt Moltke Moe, og dette har flere likhetspunkter med Berte Frågåtts signebønn: *Vor Herre Jesus gik sig Veien frem; der mødte han Ryllen i Veiens Rand. “Hvor skal du hen?” sagde Vor Herre Jesus. “Jeg gaar for den, som mig udsendte. Jeg vil ind igiennem Menneskenes Skind, ind gjennem Menneskenes Hold, ind igiennem Menneskenes Ben, og der vil jeg maaraa og verke og gjøre dem saa stort et Mord.” “Nei”, sagde den Herre Jesus, “du ud igiennem Menneskenes Ben, ud igiennem Menneskenes Skind. Du skal nedstodes i en nordrindendes Bæk.”*

Dette skulle leses to ganger før sluttverset:

*Jesus gikk seg veien fram,
da møtte han Ryl og Ryls mann.
Hvor skal du hen, sagde Jesus.
Jeg skal meg til manne gange,
suge blod og gjøre mord.
Nei, sagde Jesus, jeg vet en å
med edder og blod, der skal du stå,
Ryl og Ryls mor.*

Rylen, sa Berte, var en mann så stor som et grantre i skogen, og som hadde gjort mye vondt. Vårherre var da blitt forarget over ham, og besluttet å drive ham bort.

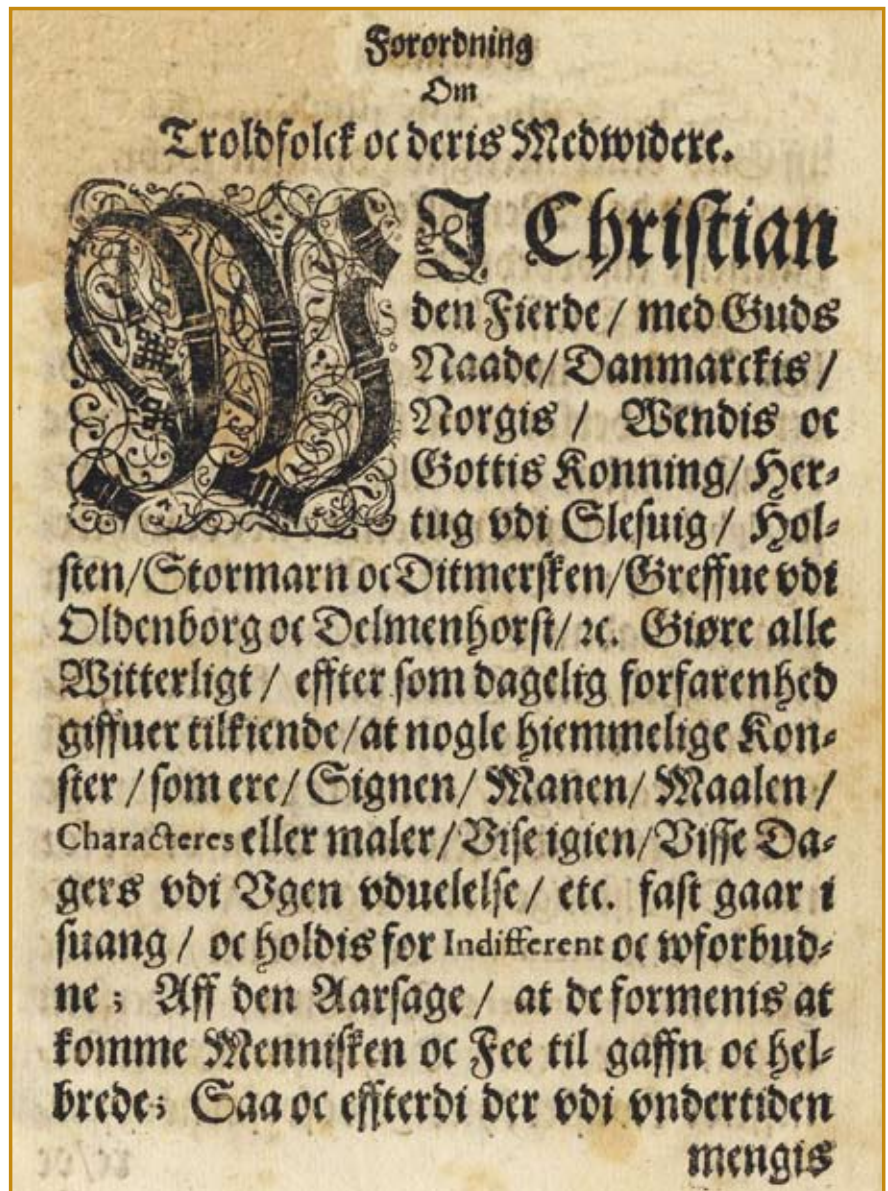
I ledtog med mørkets makter

Fra midten av 1500-tallet og utover 1600-tallet ble et stort antall mennesker i Norge brent på bål etter anklager om trolldom, og de fleste av disse var kvinner. Buskerud slapp relativt lett unna, og bare to dømte endte her sine liv på bålet, en kvinne på Eiker i 1624 og en i Lier i 1627. Etter 1630 avtok prosessene merkbart. Fra 1650-årene ble det stilt strengere krav til bevis i trolldomsaker, noe som medførte at flere lokalt avsagte dødsdommer ble opphevet på lagtinget. Også den lokale øvrigheten ble etter hvert langt mer skeptisk til trolldomsanklager.

Bruk av trolldom kunne volde skade og bringe død og ulykke over mennesker og dyr. Dette ble kalt å gjøre ondt - maleficium. I en annen og langt mer utbredt kategori kommer signeri og maning, som skulle helbrede sykdom og gjenfinne stjålet gods. Mange signebønner er kjent for ettertiden, da en del av disse er skrevet inn i oppbevarte svartebøker fra 1600-tallet. Noen formularer er også skrevet inn i tingbøkene i løpet av en rettssak. Signeriet lot seg ikke utrydde så raskt, og forsvant først langt ut på 1800-tallet.

Nytt rettsmøte

Nytt rettsmøte startet opp 15. august. Aasten Rønnerud i Jevnaker klaget over at Berte var kommet til ham og tilbudt seg å hjelpe hans sønn, som hadde den fallende syke – epilepsi. Berte hadde sagt at det var troll hos gutten, og at hun skulle få det vekk fra ham. For dette hadde hun fått både penger, geiter og bygg, men nå følte han seg lur, og Berte kunne ikke nekte for at hun hadde vært på Rønnerud.

Om trollfolk og deres medvitere.

Også andre bygdefolk kunne fortelle at de hadde betalt Berte for hennes tjenester uten at det hadde hjulpet noe som helst.

Berte måtte nå innrømme at hun hadde fått småfe av Anne Gliseter, men det skyldtes helt andre ting, påsto hun. Flere år tidligere - før Berte giftet seg med Per Haakensen - hadde Anne villet at Per skulle fri til hennes datter på Gliseter. Anne hadde derfor kommet til ham på Frågått med penger og tobakk, men Per hadde lagt seg syk og sagt at han trengte ferskt kjøtt. Da hadde Anne gått hjem og hentet tre sauer og en kaly, og siden hadde Jens Persen kommet og tatt dem tilbake. Slikt fant Berte seg ikke i. Hun gikk til Gliseter og hentet dyra tilbake til Frågått, og Per solgte dem videre til piken Berte Ballangrud.

I sogneprestens manntall er Jens Persen Gliseter i 1664 angitt å være 40 år gammel, og to år senere 44 år. Disse manntallene er nokså upålitelige hva alder angår. Bertes vitnemål gir oss imidlertid en pekepinn på Annes alder, idet hun rundt 1660 skal ha hatt en datter i gifteferdig alder. Om Jens' alder i manntallene er tilnærmedesvis riktig, kan det bety at han var Annes annen ektemann.

Svend Setrang i Haug

Lisbet Tomasdatter vitnet om at Svend Setrang i Haug seks år tidligere var kommet til Frågått og bedt hennes mor "gjøre åt" for landhavre, et annet navn for floghavre. Berte ville vite hvem som hadde sagt at hun kunne mane bort ugras i åkeren, og Svend sa at det var Anne Gliseter. Så dro Berte til Setrang

for å utføre sine tjenester, og kom hjem med gryte, lerret og fløyelslue.

Berte benektet alt dette. Hun kjente ikke Svend Setrang, sa hun, og han hadde heller aldri vært på Frågått. Lisbet hadde imidlertid hørt moren si at hun hadde fått et par bysko av Svend, ei jerngryte, noe lerret og en fløyelslue. Lisbet sa også at Anne Gliseter en gang var kommet til Frågått og sagt at herr Malte Christenssøn, sognepresten i Norderhov var død, og at Svend Setrang takket Gud for det ettersom han hadde vært så mye i trette med presten. Berte hadde sagt at det var ingen spøk å trette med prester, for de hadde ofte svarteboka med en Cyprianus formannelsesbønn, og når de leste den, kunne det gå andre ille.

Også sønnen Jens husket at Svend Setrang hadde vært på Frågått og snakket med moren inne i badstua, og hadde gitt henne penger. Anne Gliseter hadde vært flere ganger hos Berte for å få kjøpt huldrehatten som Per hadde lovt henne.

Svend Jensen Setrang i Haug var ingen vanlig bonde. I 1630-årene hadde han vært borger i Christiania, og samlet seg opp så mye gods at han kunne bytte til seg hele Søre Setrang. Denne gården hadde den høyeste landskylden på Ringerike med hele 5 skippund korn. Svend var en talefør mann, og hadde ved flere anledninger representert innflytelsesrike menn på hjemtinget. Hans bror var den tidligere bondelensmannen Anders Jensen på Hverven, en innflytelsesrik mann i Norderhov. Hvor brødrene kom fra, er uvisst, men

deres jordegods tyder på at de hadde sitt utspring nord for Ringerike.

Tyvetarmer fra galgeplassen

Enda en gang, 24. oktober, ble retten satt på Lunner tingstue. Anne fortalte at seks-syv år tidligere var en del lerret blitt stjålet fra Svend Setrang, og hun hadde sagt ham at Berte Frågått kunne skaffe det tilbake igjen. Svend hadde gitt henne en daler som hun hadde tatt med til Berte, som mente dette var altfor lite. Svend hadde da bedt Berte komme til Setrang, og Berte hadde ligget der natten over sommerstider, men noe lerret hadde hun ikke klart å skaffe tilveie.

Svend hadde på Bertes forlangende gitt Anne et skrin med ei padde som var tatt på Setrang. Berte hadde skåret det arme dyret opp langs brystet med en blåskaftet kniv, som en fisk, og sagt at Anne skulle grave det ned mellom to steiner ved porten på Setrang. Dette skulle hjelpe mot landhavre og holde sykdommen vekk fra feet.

Svend Setrang møtte ikke opp i retten, og det er lett forståelig ettersom han nå var i en ytterst pinlig situasjon. Én ting var at han som en framtrepende mann på Ringerike hadde gitt signeoppdrag til en kvinne med tvilsomt rykte, men nå ble også hans sambygding og bekjente Anne Gliseter beskyldt for lemlestelse av lik på galgeplassen. Anne fikk ikke forsvare seg mot dette i retten, men slike makabre gjerninger kjenner vi igjen fra offentlige henrettelser, der folk, særlig kvinner, løp fram for å dyppe klesfiller i den dodes blod. Bloddråper fra en henrettet var etter-

traktet til signing og andre trolldomskunster. Og hva kunne ikke da Anne få til når hun kunne bruke innvoller fra en hengt tyv?

Dommen avsies

Domsmennene fant Berte skyldig i å være medviter i mord, "grove fakter", signeri og forførelse av barn. Hun skulle ha sitt liv forbrutt og straffes med sverdet, og barna skulle sendes til tukthus eller et annet passende sted. Alle hennes eiendeler skulle gå til å dekke saksomkostningene. Utøvere av trolldomskunster ble ikke lenger henrettet i Norge, og det var omstendighetene rundt mordet på Ole Ollerkokk som ble utslagsgivende for den harde dommen.

Ettersom Anne Gliseter ikke hørte hjemme på Hadeland, overlot retten til øvrigheten på Ringerike å ta stilling til om sak skulle reises. Vi vet ikke sikkert om det ble reist sak mot Anne, da den lokale rettsprotokollen for 1667 er gått tapt.

Etter dette hører vi aldri noe mer til Anne og Jens på Gliseter, og mye tyder på at Anne ble dømt til landsforvisning i tråd med Christian IVs trolldomsforordning av 1617. Mange kvinner var blitt landsforvist for langt mindre enn det Anne var blitt beskyldt for. Likevel var det nok mange som hadde et ambivalent forhold til Anne og andre som henga seg til mørke makter. Man kunne nok kjøpe deres tjenester i en vanskelig situasjon, men først og fremst skapte disse menneskene frykt rundt seg, og de fleste så seg nok best tjent med at de måtte forlate bygda.

² Grete Borgersrud stiller seg i sin bok "Tanberg i Norderhov" tvilende til om forbrytere noen gang er blitt hengt på Tanbergmoen, ettersom tilgjengelige kilder ikke sier noe direkte om dette. Om vi skal ta Lisbet Tomasdatters utsagn alvorlig, må vi anta at en tyv ble hengt på Tanbergmoen i 1660-årene. Kanskje var dette numedølen Lars Persen, som på Tanberg tingstue i 1665 fikk dødsdom for tyveri. Lisbet sa imidlertid at dette hadde skjedd første sommeren Anne Gliseter var på Frågått, og i så fall må hun ha uttalt seg nokså upresist, ettersom vitner kunne fortelle at Anne hadde gått der i fem år.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bang, A. Chr. 1901-02: Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter. Videnskabselskabet Skrifte. Kristiania. Boken er lagt ut på Digitalarkivets nettside for digitale bøker (nr. 48).
- Hadeland, Land og Valdres sorenskriveri. 1667: Tingbok nr. 14. Sakene mot Per Haakensen og Berte Guttormsdatter Frågått er skrevet av ved Norsk Folkeminnesamling ved IKOS, Universitetet i Oslo og lagt ut på universitetets nettsider.
- Næss, H. E. 1982: Trolldomsprosessen i Norge på 1500-1600-tallet. Universitetsforlaget.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1947: Vår gamle trolldomsmedisin. 5. bind. Det Norske Vitenskaps-Akademi. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, er født i Oslo i 1947 og bosatt i Steinsfjerdings i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker.

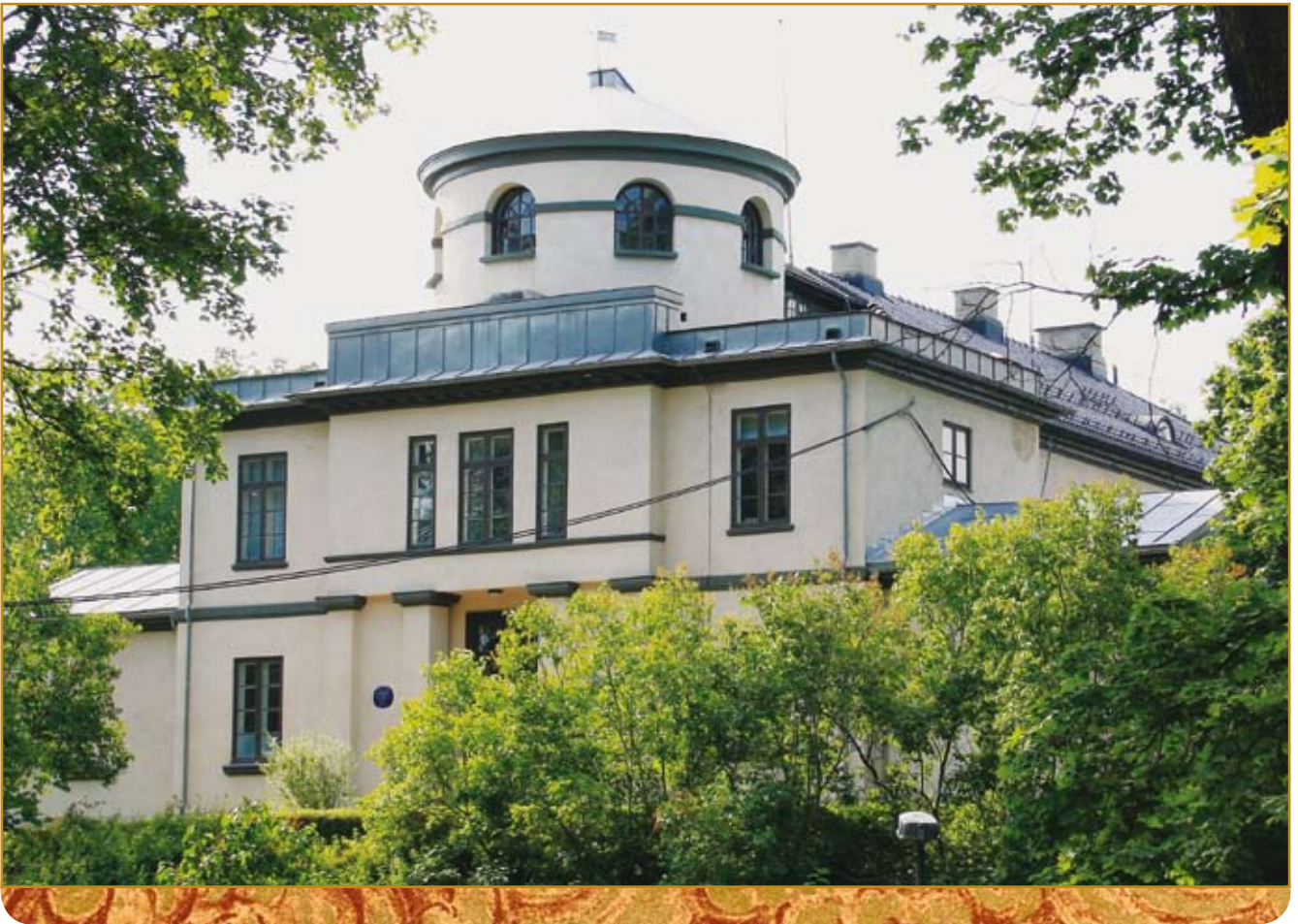

Foto: Utlånt av Universitetet i Oslo

Observatoriet har adresse Observatoriegaten 1, og ligger like ved Solli Plass i Oslo.

Fra Ask til hovedstaden for å observere solformørkelse for 160 år siden

Generalen på Ask gods, byggherre for det Oscarshall-lignende slottet som sto ferdig samme år som han døde, har vært omtalt i Heftet Ringerike. For 160 år siden, i 1851, var det fremdeles hans mor som eide Ask gård. Johan Georg Boll Gram var da 42 år og løytnant i hæren. Han hadde vært gift med Fredrikke Stabell i 12 år og residerte på Ask store deler av året for å bistå sin mor med driften av eiendommen. Senere gjorde han militær lederkarriere og ble brigadesjef og generalmajor.

Bjørn Ragnvald Pettersen

Johan Georg Boll Grams interesser spente vidt: språk, litteratur, malerkunst og naturvitenskap. Han var jeger og friluftsmann, og hadde en stor bekjentskapskrets som inkluderte flere av samtidens intellektuelle. I denne historien opptrer Johan Sebastian Welhaven og Christopher Hansteen, professorer i henholdsvis

filosofi og anvendt matematikk ved universitetet i hovedstaden. Begge kom på sommeropphold på Ask.

Total solformørkelse 28. juli 1851

En solformørkelse finner sted når jorda, månen og sola ligger på samme linje i verdensrommet. Sett fra et sted på jorda vil månen gradvis dekke over

solskiva. Fenomenet varer et par timer. Når opplinjeringen er helt perfekt, dekker månen hele solskiva. Da har vi en total solformørkelse. Den varer i kun noen få minutter. I gjennomsnitt oppstår det en solformørkelse hvert århundre som er total sett fra Sør-Norge. Da astronomene hadde beregnet at det skulle inntreffe en total solformørkelse

Ask Gods, ca. 1850.

i hovedstaden den 28. juli 1851, ble det gjort mange forberedelser til å observere den med vitenskapelig utstyr. Det kom mange utenlandske astronomer til landet for å gjøre egne observasjoner. Ved Universitetets astronomiske observatorium hadde professor Christopher Hansteen utvalgt noen få medhjelpere til å benytte de instrumentene Norge den gang rådde over.

I et brev til en kollega skrev Hansteen:

Jeg har hvervet Lector Langberg, Candidat Arndtsen, Lieutnt. Gram (fra Ringerige) nogle af Opmaalings Officierer, som jeg har sagt kunne tage Sabel med for at holde den tilstrømmende Mob i Orden.

En tidligere solformørkelse hadde avslørt at da månen dekket solen helt, kunne man ane en svakt lysende atmosfære og to eller tre steder se små, rødlige flammeter. Det store spørsmålet i 1851 var om månen hadde atmosfære, eller om de observerte gassene kom fra sola. Dessuten visste astronomene at deres matematiske kunnskap om månens bevegelse i banen rundt jorda var mangelfull. Det gjaldt derfor å bestemme så presist som mulig på hvilket tidspunkt formørkelsen startet og sluttet.

Da det hele var over, skrev Hansteen igjen til sin kollega:

Paa Solformørkelsesdagen havde jeg følgende Assistenten: Langberg og Arndtsen sadde paa det flade tag paa Vestsiden, og strævede med polarisa-

tions- og thermoelectriske Apparater; Lieutnt. Gram laae nede i baggaarden med den store 6 Fods Achromat og Boxchronometer Kessels No. 1390; Stud. Clouman optegnede psychometer hvert 5te Minut; jeg stod ved Æquatorialet i Taarnet med Kessels No. 1259; Mr. Dunkin var krøbet ned ad bakken indenfor Crowes plankeværk med sit Instrument og Box Dent 2103, for at være beskyttet mod Vinden. I Salens Vinduer stode den 3 Fods Utschneider og den lige saa store Dollond til Brug for en Mængde Damer og Herrer, der deels havde meldt sig, deels vare indbudne. Til 5 da alt var forbi, kom vi endelig sammen til Middagsbordet, hvortil vare 32 personer; alle som havde assisteret og alle de øvrige seelystne Herrer og Damer. Jeg maatte holde 3 Skaaltaler eller Toaster paa Engelsk; een for De Herrer Dunkin og Snow, een for Schweigaard, og een for Consul Crowe, som vare blandt Gjesterne. Midt under den totale Formørkelse hørte vi et par klingende Hurraer fra Slotsbakken og der opstege flere Raketter fra Grønlien. Jeg havde i 3 Nummere af Christiania-posten averteret publicum om hvad der vilde være at lægge mærke til under Formørkelsen.

Løytnantens observasjoner

Dagen begynte med tett skydekke over hele himmelen og det så ut til å bli regn. Mellom kl. 10 og 11 sprakk skyene opp, men det ble aldri helt skyfritt. Kl. 14, en halv times tid før solformørkelsen skulle begynne, lå det et cirruslag over store deler av himmelen. Solen var synlig, men sterkt redusert i lysstyrke. Rett etter at den totale fasen

var over og en smal sigd av solskiven igjen lyste opp terrenget, trakk det inn en tykk skybanke som hindret alle observasjoner. Da månen skilte seg fra solskiven, var det ikke mulig å se solen gjennom skyene. Det begynte å regne, og fortsatte med det i to døgn.

I et brev til professor Hansteen beskriver løytnant Gram hvordan det gikk:

Ask d. 22de Januar 1852.

Höivelbaarne Hr. Professor, Ridder og Kommandör Hansteen!

Jeg tillader mig imidlertid först at gaae til det Punkt, som jeg formoder er det vigtigste nemlig Solformørkelsen. - Her maae jeg hjertelig beklage at det nesten lod som om alle Uheld, tildeels ogsaa mig utilregnelige, havde sammensvort sig med min Mangel paa Övelse i Observation for at gjøre den Smuk Iagttagelse - jeg ellers kunde have leveret, complet unyttig.

Da jeg af Professorens Skrivelse maae formode, at i al den Tummel som var paa Observatoriet den Dag, min Ytring ved Afskeden er gaaet afminde - saa maae jeg ikke alene tillade mig at gjentage den her, men ogsaa bede Professoren have Tolmodighed nok til at gjennelæse min hele lille Lidelseshistorie fra den Dag, for at jeg ikke skal staae i altfor forkiert Lys hos Professoren.

Da De nemlig var saa god at opfordre mig til at lægge min Brouillon hen, maatte jeg svare da som nu med de lidet tröstende Ord: "Ak Professor! Den er ikke en Pris Tobak værd; Fanden gikk lös, saa jeg kun har faaet eet Moment, og det er ovenikjöbet split galt." De loe, og jeg reiste og ærgrede mig. - Hermed hang det imidlertid saalunde sammen:

Første kontakt (månen/solskiva)

Som Professoren erindrer, maatte det første mig tiltænkte Sted ombyttes med Gaardsrummet udenfor Vognremissen hvor jeg indrettede mig nok saa comfortabelt, og iagttog ovenikjöbet den Forsigtighed at tage Tronsens lille Søn, hvem jeg stillede Skildervagt med Instrux som til den glubskiske Cerberus, om at intet Menneske maatte komme ind i Gaardsrummet eller tale til mig.

Foto: Museum for vitenskaps- og universitetshistorie, Universitetet i Oslo.

Kikkert fra 1800-tallet, Kessels nr. 1259, benyttet av Johan Georg Boll Gram under solformørkelsen i 1851.

Fredrikke Boll Gram, født Stabell.

Brigadesjef og generalmajor Johan Georg Boll Gram.

Utlånt av: Fylkesfoto grafen i Buskerud.

- Da Fyren imidlertid formodentlig har troet, at al Lærdom, ligegod hvilken, ved saadan Leilighed maatte være Undtagelse fra det almindelige Forbud, vidste jeg ikke Ordet af før jeg, efter allerede at have begyndt Tællingen, hörer Welhaven lige bag min Ryg slaae op en homeriansk Latter; og da jeg fortvivlet vender mig om med et "For Guds Skyld, kjære Welhaven, gaae! Det er netop nu det gjelder" og derpaa skulde konsultere Chronometret for paanyt at komme i Tællingen, stod den ominöse sorte Plet der, allerede for stor til med ringeste Gavn at kunne bestemme momentet.

Saadan gikk det første Moment tabt, og jeg vil kun til en nogenlunde rimelig Forklaring af den uheldsvangre Afbrydelse bemærke: at jeg vanskelig kan fortænke Welhaven i om han har fundet Situationen nesten vel pittoresk ved at see mig i Skjortæærmerne paa knæ paa en to-tre af Professorens Vognhwyder; rød som en Kalkunsk Hane af lutter Iver og Nervespending.

Totalitetens begyndelse

Men nu kommer det Punkt, som endnu er mig aldeles uforklarligt. - Jeg er saa overbevist om at jeg baade har læst rigtigt da jeg tog Secundet og da jeg nedskrev efter Observationen, og dog differerer det urtog paa Halvsecundet eet helt Minut.

- Ja jeg seer allerede Professorens medlidende Smil, men det faaer ikke hjulpe; jeg vil dog ialfald ikke beskyldes for Uoprigtighed.

- Det plagede mig utrolig paa hele Hjemreisen saameget mer som Professoren snart vil see den utilgivelige dumhed hvorved dette, som allerede ved Afskeden bemærket, blev mit eneste Moment, saa jeg ikke engang kunde faae Vished om Chronometerets Stand muligvis var angivet eet Minut feilagtig eller Skylden virkelig var min vanvittige Observations. - Naar Sagen skal frem for Alvor, da er jeg ude af Stand til at svare Andet end at den er mig complet ubegribelig.

Den Totales begyndelse observert 15:50:04; jeg talte Halvsekunder (alt skulde nu blive saa grundigt akkurat naturligvis), men at denne Omstændighed aldeles ikke kan forklare det gale Minut, thi jeg var mig strax ved Nedskrivningen fuldelig bevidst at jeg forsaavidt talte rigtig og desuden at jeg først i det Alleryderste begyndte Tællingen, der aldrig vilde tage Ende; men Chronometret viste virkelig Haardnakket 50 minutter i det Öieblik jeg tog Öiet fra Kikkerten.

Da den nærmeste Forklaring, der strax maatte paatrænge sig var, at jeg havde reduceret feilagtig, tillader jeg mig at vedlægge: den af Professoren meddelte Stand og Gang for Chronometer Nr. 1390, i hvis Følge 03:13,73 skulde tillægges de af Professoren i Christianiaposten angivne Tidsmomenter; Paa Bagsiden av denne Blanquetten vil Professoren finde den samme Regning i hvis følge Momentet skulde indtræffe 15:49:04,8" for Chronometer

No. 1390. - Disse ere Facta; Resultatet er formodentlig at Professoren aldrig vil lade mig see i en Kikkert mer.

Grams unnskyldninger og bekymringer om en mulig feilobservasjon skulle vise seg å være helt ubegrunnet. De andre observasjonene som ble foretatt på Observatoriet, avslørte at formørkelsen inntraff omtrent ett minutt senere enn forutberegnet i alle faser. Hvis vi korrigerer hans kronometeravlesning for urets stand, finner vi:

Johan Georg Boll Gram:
totaliteten startet
kl. 15:46:50

Edwin Dunkin
fra Greenwich-observatoriet
kl. 15:46:48

Christopher Hansteen
kl. 15:47:01

Totalitetens slutt

Nu kommer vi til 3die Fatalitet;

- At nu en uøvet Observator sættes i en endnu mer potensiert, fibril Spending, og at han med den sorte Sol og de saa vindelig omhandlede "red prominences" foran sig samt Hr. Professorens i Deres Taarn i Tankerne bag sig, nok kunde føle sig alt andet end å son aise, - Det vil sikkerlig Hr. Professoren biligtvis indrømme; men hvad De ikke vil indrømme, det veed jeg meget vel er: at man ikke derfor skal glemme i ret tid at tilsee, at man har nok igjen af Skruen for at kunne følge Solen naar det gjelder. Og hvordan gikk det mig? Lige da jeg var ved at tage Øiet fra Kikkerten sidste Gang for at tage Secundet, stod pludselig det hele Værk.

- Professoren har sikkerlig i Deres lange Virksomhed seet Mangen "au bout de son latin", men ingen saa

ulykkelig placeret ved Enden af en Skrue. - Med den Iil, som saa sjælden gjør noget godt, skulde jeg naturligvis rette paa Sagen kun saameget, at jeg endog kunde faae det vigtige Moment, men halvgal famlende kom jeg dog for silde; den gloede mig atter, railerende ind i Øiet. - Saadan gikk da mit Tredie.

For at den to meter lange kikkerten skulle peke mot solen hele tiden, måtte observatøren flytte den mot høyre og ned etter hvert som solen sank langsomt mot horisonten. Det oppnådde han ved to justerskruer som ble justert med korte mellomrom. Uheldigvis har den ene skruens fulle lengde blitt tilbaketil på det kritiske tidspunkt slik at kikkerten ikke kunne flyttes lenger mot høyre. Da forsvant solskiva ut av synsfeltet, og skruen måtte settes tilbake en god del før den kunne fylle sin funksjon igjen. Innen observatøren hadde lyktes med det, var totaliteten over og en sigd av solen lyste igjen på himmelen.

Fjerde kontakt

- Hva det endelige Ophør angaaer, da kan ikke Professoren troe med hvilken freidig Mine jeg sidder her og bringer tilbage i Deres Erindring: at det fik Ingen; der er jeg dog engang uskyldig. Imidlertid beklager jeg igrunden dette nu, thi det vilde idetmindste have oplyst mig angaaende Chronometret, til hvilket jeg, maaskee med altfor stor Stivindthed efter saadanne bekjendelser som ovenanførte, dog altid kommer tilbage som noget mig complet uforklarlig.

- Da jeg naturligvis meget vel kan vide at Professoren vil sige som saa: Dette, min Bedste, er langt flere Uheld end en Mand er berettiget til at have, saa vil jeg selvfølgelig heri underkaste mig Sandhedens Tryk, men det er mig

ialfald en Slags kummerlig Trøst, at De skal dog ialfald ikke sige at jeg har fordulgt Noget eller pyntet paa noget Tal. - "Better luck next time", paastod Aviserne at Dronning Victoria skal have tilhvisket sin Gemal, da den Førstefødte var en Datter.

*Jeg anbefaler mig i Deres Erindring som Hr. Professorens med inderlig Høiagtelse, ærbødigst hengivne
J Boll Gram.*

Fortsettelsen

Grams observasjonsrapport, i tillegg til å gi det korrekte tidspunktet for starten på den totale solformørkelsen, avslører også at han har merket seg de røde flammungene ("red prominences") under totaliteten. Astronomene fastslo etter hvert at dette er glødende gasser som kastes ut i verdensrommet fra solas overflate.

Gram fortsatte å korrespondere med Hansteen. Han anskaffet seg termometre og barometer fra en instrumentmaker i hovedstaden og foretok i flere år målinger av temperatur og trykk tre ganger i døgnet på Ask. Disse observasjonene sendte han til Observatoriet, hvor tilsvarende observasjonsserier ble foretatt. Han lånte Observatoriets meteorologiske protokoller og skrev av resultatene slik at han kunne sammenligne med sine egne resultater på Ask. I et av brevene til Hansteen er Gram opptatt av opplæring av "sin mest betroede mand" til meteorologisk observatør, slik at observasjonene kunne fortsette uavbrutt i Grams fravær. Hvor lenge disse observasjonene fortsatte, er i dag ukjent, også om de fortsatte da Gram i 1861 ble kommandant på Odderøen festning og familien flyttet til Kristiansand. Kanskje finnes originalene på Ask?

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Astrofysisk institutt, Universitetet i Oslo:
  - Brev fra J. G. B. Gram til Christopher Hansteen den 22de Januar 1852.
  - Korrespondanse mellom Christopher Hansteen og Carl Fredrik Fearnley, 1851.
- Dokken, E. 1927: Johan Georg Boll Gram. Hefte Ringerike, s. 7–8.
- Lundstad, K. 1996: Familien Gram på Ask i det forrige århundre. Hefte Ringerike s 30–33.
- Ringnes, T. S. 1978: Klassisk og moderne astronomi. Aschehoug.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Ragnvald Pettersen, født 1950 i Sandefjord, er utdannet astrofysiker (Cand. real., Universitetet i Oslo 1978, dr. philos., Universitetet i Tromsø 1986) og har vært forsker ved flere universiteter i Norge og USA. Han var sjefingeniør i geodesi i Statens kartverk (1992–1998), og er siden 1998 professor i geodesi ved Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) på Ås.

Da Haugsbygda mista *a-en i enden*

Kjær bygd har mange navn: I riktig gamle dager var det ei bygd oppi Norderhov som het Vangsbygda og seinere Vangsfjerdingen. Nå sier vi rett og slett Haug. Eller Haugsbygd. Eller Haugsbygda.

Olav Norheim

De siste par åra har det stått strid om a-en i enden av Haugsbygda. Bygdekvinne og 22 grunneiere i Haug yppa til bokstavkrangel for å få fjerna a-en bakerst i bygda, og tok opp navnesaka med Ringerike kommune. De mente sterkt at Haugsbygd (i ubestemt form) må være det eneste og riktige navnet på kart og offentlige skriv, og ikke Haugsbygda (i bestemt form) med -a til slutt. Begge formene blir brukt, både i tale og skrift.

Haugsgbygd-tilhengerne vant fram med god mobilisering og gode argument.

Argumentet som vant fram hos kommunale myndigheter og hos Statens navnekonulent for Østlandet, var at Haugsbygd-forma er utbredt og at folk i bygda liker navnet. Ikke noe å si på det. Godt at også slike argument blir hørt i en navnedebatt.

"... sneket seg inn en a"

I et historisk perspektiv kan det være interessant å se på argumentasjonen fra bygdekvinne i Haug. For de brukte historiske argument. Vinteren 2008 skrev de i brev til Ringerike kommune at det "... i den senere tid har sneket

seg inn en a i slutten av ordet Haugsbygd i Kartverkets kartserie .... Ser vi i historiske verk og oppslagsbøker som har vært utgitt gjennom tidene, så er det **Haugsgbygd** som er benyttet og ikke **Haugsgbygda**", skriver bygdekvinnelaget.

Det reiser noen interessante språk- og lokalhistoriske spørsmål: Når er "senere tid"? Og hva for noen verk og oppslagsbøker? Og hvorfor blir a-en oppfattet som en snik? Hvordan kom de andre bokstavene seg inn i navnet? Uten å snike? Hvem eier et stednavn?

30-årig historie

Som belegg for at **Haugsbygd** – uten innsneket a – er ei innarbeidd form, har rektor ved Haugsbygd ungdomsskole attestert at ”Haugsbygd blir brukt i alle sammenhenger i forbindelse med skolen”. Naturlig det, skolens navn tatt i betraktning. Skolen ble ferdig og fikk navn i 1984, for 27 år siden, en forholdsvis kort periode i Haugsbygdas historie. Lignende bekrefteelser kom fra Haugsbygd Grunneierlag, Haug Bygdelag og Harehaugens Vel. Lions Club Haugsbygd ”har benyttet navnet i sin 30-årige historie” og ”Haugsbygd Idrettsforening ble etablert med dette navnet ... 1975”. Det er lenge siden idrettslaget brukte navnet Haugtussa.

I et forenings- og innflytterperspektiv kan 30-40 år fort bli lenge.

Til de lokale kildene!

Det vi da kan lure på, er hvor ny den snikende a-en i Haugsbygda er? Vi får gå historisk til verks – til kildene. Det gjorde vi i Ringerike Historielag, der jeg var leder da vi ble spurt som høringsinstans. Vi gikk til kildene med nysgjerrighet og åpent sinn. Hva fant vi ut? Jo: Haugsbygda ser ut til å være ei eldre navneform enn Haugsbygd. Men den forma som har vært lengst og mest i bruk, det er Haug.

Morsom gammel detalj:

I et rettsreferat fra 1695 skrives gardsnavnet for Hou. Folk har sagt og skrevet Haug etter beste evne i flere hundre år. Og gardsnavnet har blitt til bygdenavn.

På Kartverket på Kastet er det mye gromt. Nedi kjelleren finnes blant annet et skikkelig fint kommunekart fra Norderhov fra 1821. Der er navnet Houg brukt på tre måter: Houg med lita skrift som gardsnavn, Houg med litt større skrift som kirkenavn og HOUG med stor skrift som bygdenavn. Ikke noe Haugsbygd på det kartet.

Rettsprotokoll fra 1797

Andreas Ropeid har i si faglig grundige og gode byhistorie for Hønefoss i tre bind – ”Hønefossboka” – vist til en rettsprotokoll fra 1797. Der omtales ei kone fra Hønefossen som ble stevnet for ”*utuktig og forargelig forhold med 2 mandspersoner fra Hallingdal, i hvis selskap hun skal ha dette års sommer reist gjennom Haugsbygden*”. Haugsbygden tilsvarer språklig Haugsbygda, ikke Haugsbygd.

I 1797 ble altså den **bestemte** forma av navnet brukt, ikke den ubestemte forma, selv i et så formelt og byråkratisk dokument som et rettsreferat.

Lokale blad og bøker

Og hva står det så i Ringerikes Blad, for cirka 100 år siden?

Se her, fra 1909:

”*Som Lensmand i Haugsbygden er imidlertid av Amtet konstituert Kontorist hos Politimesteren i Ringerike L. Raastad...*”. Forma Haugsbygden er brukt, altså bygdenavnet med bestemt endelse. I dag ville tilsvarende skrivemåte ha vært Haugsbygda.

I boka Norderhov, som kom til den nasjonale 100-årsfeiringa i 1914, er det korte bygdenavnet Haug brukt, og i skolesammenheng navnet Vangsfjerdings. I Norderhovboka fra 1948 dukker Haugsbygd opp som begrep. For det meste brukes navnet Haug i boka fra 1948.

I brosjyre og kart, utgitt av Ringerikes Reiselivsforening i 1955, heter det faktisk både Haugsbygd og Soknedal. Soknedal slo aldri gjennom.

A. Lagesen har i ”Ringerikske slekter II. Slekter fra Haug, anneks til Norderhov” skrevet om Haug – både gårdsnavnet og soknenavnet. Han bruker konsekvent den korte navne-forma Haug, både fra eldre og nyere tid.

Hefte Ringerike 1945

”Haugsbygda brenner” heter det gripende diktet av Ringerikes store skald Elling M. Solheim her i Heftet Ringerike i 1945, til minne om krigens ofre fra kampene i Haug.

”*Frå Haugsbygda ljøsken kommer! Der brenner det gård ved gård*”, heter det i ei av linjene i diktet.

Veme-gutten Solheim hadde gått på fylkesskolen i Haug, og som seinere dikter og journalist la han nok merke til hva folk sa.

En pussig detalj om dette diktet: For å dokumentere utbredelsen av forma Haugsbygd, hadde Bygdekvinnelaget i Haug googla Haugsbygd-navnet på nettet. Der dukka det opp, fra Heftet Ringerike 1945, en tittel på et dikt, av nettopp Elling Solheim: ”Haugsbygd brenner”. Men det er altså en trykkfeil i registeret. Feil innskriving i registeret til Heftet Ringerike på 1990-tallet fører altså til argumentasjon i rett motsatt lei ti år seinere. Kildene taler, men her med talefeil.

Kart: Statens kartverks historiske arkiv.

Houg på kartet fra 1821 – som gard, bygd og kirke.

Tre år etter freden kom i 1945 skreiv Elling Solheim prologen ”Haugsbygda lever!” til avdukinga av minnesteinen i Haug 20. juni 1948.

Over til vår tid

Forfatterne Gudmund Bakke og Jan Helge Østlund bor i Haug og har gjort det lenge i bygdekvinnelagets tidsperspektiv. Bakke bruker formene Haugsbygd og Haugsbygda om hverandre når han skriver i Heftet Ringerike. I Hole bygdebok bruker han mest forma Haug og ellers Haugsbygd. Østlund bruker i hovedsak forma Haugsbygda i de to bøkene Krigen på Ringerike (1995 og 1997). I jubileumsbankboka Samspill utgitt av Ringerikes Sparebank i 2008, som Østlund har redigert og skrevet mesteparten i, brukes alle tre formene av haugsbygdenavnet: Haug, Haugsbygd og Haugsbygda – ikke så rart, siden boka har flere bidragsytere.

Alle tre formene av bygdenavnet blir altså brukt av skrivende folk i vår tid.

Hvem styrer språket?

Økende innflytting og husbygging i Haug de siste 50-60 åra har nok gjort sitt til at forma Haugsbygd har festet seg på bekostning av Haugsbygda, både blant grunneiere, organiserte bygdekvinne og andre. Endring i skrivemåten av lokale navn skjer blant annet ved at utbyggere, busselskap, foreninger og myndigheter tar i bruk nevninger i skrift som ikke tar høyde for tradisjonell uttale og navnebruk. Ifølge stedsnavnlova

er det nedarvet lokal bruk og uttale som bør ligge til grunn for offisiell skrivemåte av lokale navn. Eiendomsmeklerne bruker både Haugsbygd og Haug. Vi ser ikke noe til Haugsbygda i eiendomsannonser. Nettbuss bruker Haug i sine ruteoversikter.

Hva sier folk?

Hva sier folk? Det spørres hvem du spør, og når du spør dem. Det er ganske vanlig med ulik navnebruk i ulike situasjoner. For mange kan nok forma Haugsbygd framstå som ”finere” og mer formell enn formene Haugsbygda og Haug. A-ender blir ofte oppfatta som bondske, også ute på bondelandet.

Formalisert og byråkratisk bruk av navn gjør at enden gjerne faller bort. Et eksempel:

Ådalen ble i si tid til Ådal kommune. Mange mener derfor at navnet på dal-føret også må være Ådal og ikke Ådalen. Åsbygda ble aldri noen kommune eller noe sokn. Bygda heter fortsatt Åsbygda. Det er også et kjent fenomen at stedsnavn i skrift gjør at navnet fester seg sterkere enn i tale. Det kan være en grunn til at skole, idrettslag, Lions og andre i si tid landa på den ubestemte Haugsbygd-forma i stedet for den tradisjonelle Haugsbygda-forma.

Samme det. Vi sier jo Haug for det.

Hougs Kirke paa Ringeriget, samt Hønefossen.

Akvarell på 14,4 x 13,1 cm, måla av Catharine Kølbe, tullei i 1835 eller 1850.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Heftet Ringerike: Diverse årganger.
- Lagesen, A. 1930: Ringeriske slekter II. Slekter fra Haug, annekst til Norderhov. Oslo.
- Ringerike kommune. 2008–2011: Brev, høringsuttalelser og vedtak om skrivemåten av Haugsbygd(a). Ringerikes Blad, 1909.
- Ringerikes Reiselivsforening. 1955: Ringerike, brosjyre med kart.
- Ropeid, A. 1952, 1965, 1968: Hønefossboka.
- Solberg, T. 1995–1997: Tingbøker for Ringerike. Utgitt som kompendium v/Ringerike Slekthistorielag.
- Solheim, E. M. 1945: Haugsbygda brenner! Heftet Ringerike s. 9.
- Solheim, E. M. 1948: Haugsbygda lever! Ord gjennom årene. Ringerike Ungdomslag.
- Steinhamar, A. (red.). 1914: Norderhov. Herredets utvikling til 1914. Hønefoss.
- Østlund, J. H. 1995: Krigen på Ringerike I.
- Østlund, J. H. 1997: Krigen på Ringerike II.
- Østlund, J. H. 2008: Samspill: Ringerikes Sparebank.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, Norderhov (født 1951), er skribent, har m.a. skrive *Alle tiders Ringerike* (Ringerike kommune 1998) og redigert *Slik var det da* (Hole kommune 2005). Han var redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* 1992-1999 og leiar i Ringerike Historielag 2007-10.

Et av flomdampartiene i Sandseter-området i juni 2008. Denne naturtypelokaliteten representerte en av de rikeste og frodigste partiene av Nordre Tyrifjorden våtmarkssystem – med flere rødlistearter.

Flomdamområdet på Sandseter

- en ødelagt naturtypelokalitet

I løpet av noen få uker i 2011 ble det særegne flomdamområdet på Sandseter i Ringerike kommune ødelagt. Skogen ble hogget, og den etterfølgende sommeren ble det meste av området grøftet, gjenfylt og planert i nydyrkingsøyemed. I juli var kun det idylliske og biologisk viktige Sandsetertjernet med omgivelser det eneste intakte av denne naturarven. Hva gikk galt i myndighetenes forvaltning av denne våtmarken?

Viggo Ree

Kartlegging av spesielt viktige naturområder har i flere år funnet sted i alle landets kommuner. Denne naturtypekartleggingen er basert på en prosedyre opprettet av Direktoratet for naturforvaltning i 1999.

En av ideene bak denne type miljøforvaltning er at kommunene skal kunne være med på å ta vare på spesielt viktige naturområder uten at vern kommer inn i bildet. Fylkesmennene og kommunene er oppdrags-

givere og legger rammene og premisene for kartleggingene. Biologiske konsulentfirmaer blir som regel engasjert for gjennomgang av eksisterende dokumentasjon, feltkartlegging og rapportering. Når feltarbeid og

rapportskrivning er ferdig blir opplysningene etter hvert lagt inn i direktoratets Naturbase (www.naturbase.no). Ved siden av naturtyper som er viktige for å opprettholde artsmangfoldet er det i Naturbase bl.a. opplysninger om verneområder, arter som har spesiell betydning for høsting og friluftslivs-områder som er sikret for allmenn bruk. Dette fagsystemet fungerer følgelig som plattform og viktig arbeidsredskap for den lokale forvaltningen – inkludert arealforvaltningen.

Sandseter i Naturbase i 2003

I Ringerike kommune er flere titalls lokaliteter med i Naturbase. En av disse er flomdamområdet på Sandseter ved Busundbrua over Storelva. Denne lokaliteten ble undersøkt i tilknytning til forekomsten av ferskvannsorganismer på 1970-tallet og botaniske kvaliteter på 1980-tallet. Sandseter ble inkludert i forbindelse med en naturtypekartlegging i kommunen for om lag ti år siden. I januar 2003 ble opplysninger om og kart over lokaliteten gjort offentlig tilgjengelig i direktoratets Naturbase. Sandseter-området faller inn under naturtypen ”kroksjøer, flomdammer og meanderende elveparti”, som i dag er inkludert på den norske rødlisten for naturtyper. Det er ikke minst flomdammene og de øvrige

vannansamlingene som gjør Sandseter-området verdifullt, spesielt i geomorfologisk sammenheng. En slik naturtype er sjelden i Norge, og det finnes ingen andre kjente lokaliteter med lignende flomdammer i denne delen av Buskerud. De fleste av disse har permanent vannstand, men muligens er også noen av temporære karakter. Vannforekomstene er i ulike stadier av gjengroing. Dette flomdamområdet er også en del av Nordre Tyrifjorden våtmarkssystem som ble innlemmet i Ramsarkonvensjonen i 1996. Vurderingen for Sandseter-området i 2003 var lokalt viktig (C-lokalitet). I Naturbase ble det blant annet opplyst: ”Forslag til skjøtsel og hensyn: Undersøkelser av ferskvannsfauunaen bør gjennomføres. Hogst i området bør unngås.”

Ny kartlegging

Sommeren 2008 ble det foretatt en ny naturtypekartlegging i Hole og Ringerike kommuner. Dette var en del av verdi- og sårbarhetsanalysen i forbindelse med utarbeidelse av konsekvensutredning og kommunedelplan for ny E16 Skaret - Hønefoss i regi av Statens vegvesen. I planleggingsfasen var det blant annet idéseminarer der kommunene, grunneierlag og andre berørte organisasjoner var til stede. Det var Asplan Viak som sto

for undersøkelsene i 2008. Dette er et rådgivende konsulentfirma med bl.a. god biologisk kompetanse som ofte blir engasjert i tilknytning til denne type kartleggingsarbeid. Undersøkelsen i Sandseter-området dette året fant sted i juni, og dette var en kvalitets-sikring og oppdatering i forhold til kartleggingsarbeidet tidlig på 2000-tallet. Det ble påvist en rekke interessante planter i Sandseter-området. Blant rødlisteartene på denne flomdamlokaliteten i Ringerike kommune er småull, kranstusenblad, rosenkjuke og rynkeskinn. I alt ble 42 ulike vanntilknyttede dyrearter funnet i juni 2008. Senere er blant annet rødlistearten spissnutefrosk påvist i den største flomdammen - Sandsetertjernet. Det har aldri blitt gjennomført en systematisk undersøkelse av fuglefaunaen i området, men arter som strandsnipe og dvergspett er blitt registrert i tillegg til bl.a. ulike ande- og vadefuglarter.

Statens vegvesens rapport i tilknytning til verdi- og sårbarhetsanalysen kom i oktober 2008. Her ble Sandseterområdet oppjustert til en A-lokalitet (stor verdi - nasjonalt viktig). På rapportens forside er det for øvrig gjengitt et stort fotografi av Sandsetertjernet med omliggende vegetasjon.

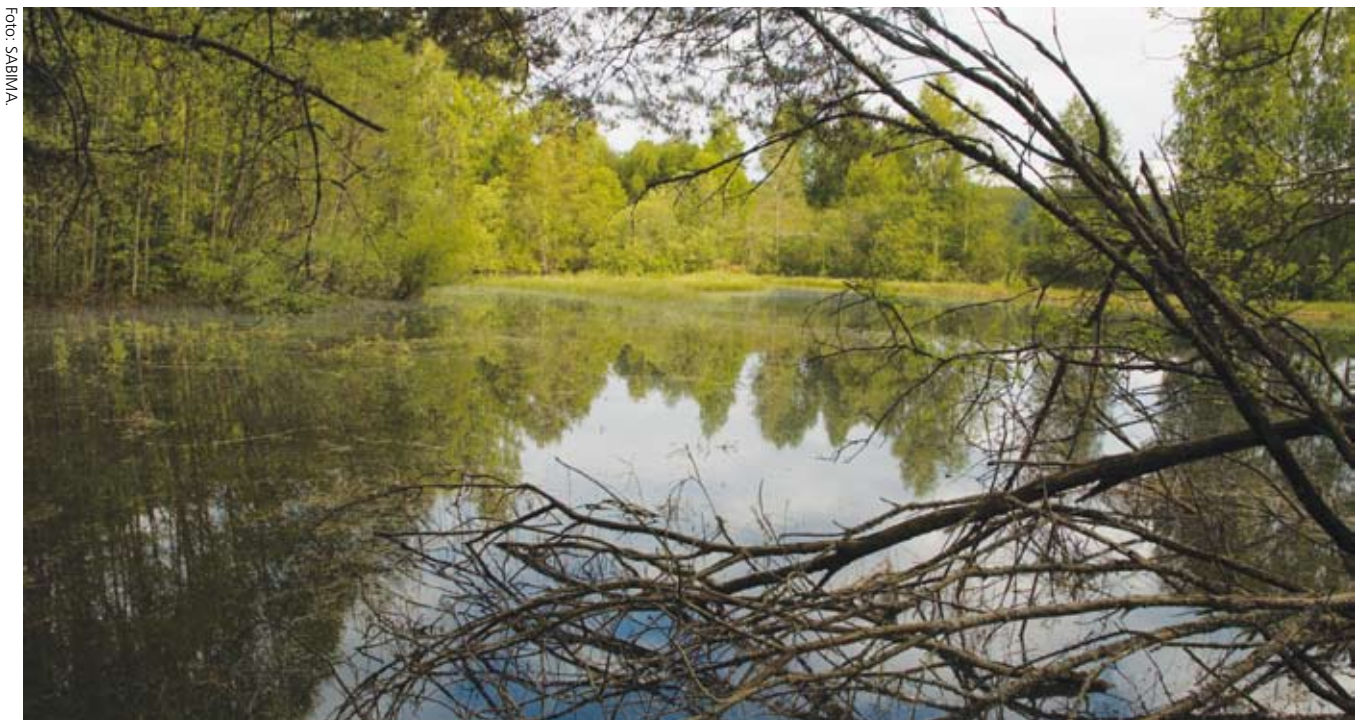

Foto: SABIMA

Parti fra Sandseter-området i en flomperiode i juni 2008. Selve Sandsetertjernet ses i bakgrunnen. Sandseter-området er vurdert som svært viktig (A-lokalitet) siden denne delen av våtmarkssystemet består av en rekke mer eller mindre flompåvirkete dammer, som er en sjelden naturtype/landskapstype.

Undersøkelsene av biologisk mangfold i denne delen av Buskerud fortsatte i 2009. Et oppstartmøte før naturtypekartleggingen for Lier, Hole og Ringerike kommuner fant sted den 26. mars. Møtet ble ledet av Fylkesmannen i Buskeruds miljøvern-avdeling, og til stede var representanter fra kommunene og konsulentfirmaet Asplan Viak. Et av de prioriterte temaene for Ringerike var historikk fra den forrige kartleggingen. Siden Sandseter-området ble undersøkt i 2008 var det ikke aktuelt å foreta ny kartlegging der, og rapporten for denne lokaliteten skulle være klar sammen med de øvrige når arbeidet var ferdig.

Ingen ønsker om endringer

Sandseterområdet var ikke en del av bruttoområdene i tilknytning til verneplanen for Tyrifjorden-våtmarkene, som tok til i 2007. Årsaken var mangelfulle ornitologiske data fra denne lokaliteten. Under et møte i det rådgivende utvalget i januar 2010 ville Norsk Ornitologisk Forening (NOF) undersøke om det gikk an å få denne lokaliteten med i det videre planarbeidet. Fylkesmannen opplyste at dette var mulig såfremt grunneier var positiv til det. I samråd med fylkesmannen sørget NOF for et møte med både grunneier og forpakter den 11. februar.

Det var imidlertid ikke noe ønske fra grunneierhold om at Sandseter-området skulle inkluderes i verneplanen for våtmarkene. Under møtet gikk det klart fram at grunneieren var engstelig for å bli lurt eller utnyttet i ulike sammenhenger, og at eiendommen derfor skulle forbli slik den var så lenge vedkommende var i live. Dette ble rapportert videre til fylkesmannen dagen etter.

Lokal helomvending

I februar 2011 ble det gjennomført en omfattende hogst i Sandseter-området. Mesteparten av skogen og sumpvegetasjonen ble fjernet i løpet av få dager. Dette kom som en stor overraskelse for mange. Først lang tid etterpå fikk fylkesmannens miljøvern-avdeling og naturvernorganisasjonene kjennskap til hva grunneieren og kommunen hadde sørget for når det gjaldt forvaltningen av denne flomdamlokaliteten. Nok en gang fikk man erfare at det var den dårlige eller manglende kontakten mellom landbruksavdelinger og miljøvern-avdelinger innen forvaltningsetatene som trolig var årsaken til det som fant sted. Det ble senere kjent at grunneieren allerede i juli 2010 hadde sendt søknad til Ringerike kommune om nydyrking av Sandseter-området. Tillatelsen ble gitt av kommunen den 28. januar 2011. I brevet

hevder kommunen at deler av området dreier seg om gjenoppdyrking og ikke nydyrking siden denne delen av eiendommen var jordbruksareal som har vært unyttet i mindre enn 30 år. Fra flere hold er det opplyst at denne delen av Sandseter-eiendommen ikke var oppdyrket på begynnelsen av 1980-tallet. Fylkesmannen fikk melding om nydyrkingsvedtaket først den 23. mars 2011.

Oversendelse av Asplan Viaks naturtypekartleggingsrapporter til fylkesmannen – basert på undersøkelsene i 2008-09 – ble forsinket fordi det i 2010 kom et tilleggoppdrag med å legge inn en del lokaliteter på Steinssletta i samme leveranse. Først den 12. april 2011 fikk etaten oversendt rapporten om Sandseter fra Asplan Viak. Her går det også fram at lokaliteten er gitt A-status.

SABIMA engasjerer seg

På naturvernhold fikk man ikke kjennskap til Ringerike kommunes vedtak før flere uker etter at gravingen, utfyllingen og planeringen tok til slutten av mai 2011. Da tok SABIMA - Samarbeidsrådet for biologisk mangfold - tak i saken, og den 5. juli ble det sendt en klage til kommunen grunnet det som ble oppfattet som flere saksbehandlingsfeil. På dette tidspunktet

Foto: SABIMA

Parti fra Sandseter-området den 5. juli 2011. Sandsetertjernet ses til venstre. Til høyre er det dumpet en stor haug med leire i flomdamområdet. I bakgrunnen ses kvisthauger fra hogsten i februar.

var kun Sandsetertjernet og de nærmeste omgivelser intakt. Resten av området hadde blitt planert ut. Dermed kunne man konstatere at flomdammer, viktig skog med gamle trær og sumpvegetasjon hadde gått tapt. Klagen fra SABIMA førte til at kommunen den 6. juli stanset og utsatte all virksomhet i Sandseter-området. Et av argumentene i klagen var at kommunen ikke hadde tatt hensyn til naturmangfoldloven, og at vurderinger eller vektlegging av naturverdiene var utelatt. SABIMA hevdet derfor at vedtaket er ugyldig, og at saken må behandles på nytt.

I vedtaket står det bl.a. at ”kommunen kan ikke se at tiltaket kommer vesentlig i konflikt med miljøkvaliteter som landskapsbildet eller mangfoldet i naturen”. Med tanke på det samarbeidet Ringerike kommune har hatt med både fylkesmannen og Asplan Viak om naturtypekartleggingen – og ikke minst kunnskapen om Sandseter-området gjennom direktoratets Naturbase og rapporten til Statens vegvesen – er det klart at SABIMA har gode argumenter i sin klage. Det er Fylkesmannen i Buskerud som har tatt initiativ til og leder naturtypekartleggingen og som

har engasjert Asplan Viak – i samarbeid med bl.a. kommunene. Mye av bakgrunnsinformasjonen om forvaltningen av og undersøkelsene i Sandseter-området er offentlig tilgjengelig – ikke minst gjennom internett. Det har derfor gjennom flere år vært mulig for bl.a. media, organisasjoner og enkeltpersoner å holde seg à jour med dette arbeidet. Framtiden vil gi svar på hva Ringerike kommune foretar seg når det gjelder SABIMAS klage, om Sandseter-området går tapt for all ettertid eller om en restaurering kan bøte på en del av ødeleggelsene.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Artsdatabanken. 2011: Norsk rødliste for naturtyper 2011. 112 s.
- Asplan Viak AS. 2011: Lokalitet 7356 Sandsetra. Lokalitetsbeskrivelse av Sandsetra i forbindelse med naturtypekartlegging i Ringerike kommune – oversendt Fylkesmannen i Buskerud 12.4.2011. 3 s.
- Bye, F. N. 2003: Kartlegging av biologisk mangfold i Ringerike kommune. Sluttrapport. Frode Bye Miljørådgivning. Rapport nr. 5–2003.
- Direktoratet for naturforvaltning. 1999: Kartlegging av naturtyper. Verdisetting av biologisk mangfold. DN-håndbok 13–1999.
- Direktoratet for naturforvaltning. 2003: Naturbase dokumentasjon. Biologisk mangfold. BN00007356, Sandsetra (Dato registrert: 1.1.2003.) <http://dnweb12.dirnat.no/nbinsyn/asp/faktaark.asp?iid=BN00007356>.
- Direktoratet for naturforvaltning. 2007: Kartlegging av naturtyper – verdisetting av biologisk mangfold. DN-håndbok 13 – 2. utgave 2006, oppdatert 2007.
- Direktoratet for naturforvaltning. 2011: Naturbase. Velkommen til Naturbase. (<http://dnweb12.dirnat.no/nbinsyn/>)
- Direktoratet for naturforvaltning. 2011. Naturbase. Naturtyper etter DNs håndbøker i Buskerud sortert på kommuner. (<http://dnweb12.dirnat.no/nbinsyn/status/NBdata.asp?FyNr=06&Datasett=BN>)
- Fylkesmannen i Buskerud. 2011: Verneplan for Tyrifjorden. Høringsforslag. Ringerike, Hole, Modum og Lier kommuner, Buskerud fylke. 124 s.
- Hallsteinsen, G. og Skagnæs, H. 2011: GNR. 42/8,14,31 – Sandsæter – nydyrking. Brev fra Landbrukskontoret for Ringerike og Hole til Ingrid Sandsæter av 28.1.2011. 2 s. + situasjonskart.
- Heitmann, K. 2010: Referat fra rådgivende utvalg 19.01.2010. Verneplan for Tyrifjorden. Fylkesmannen i Buskeruds hjemmesider. (<http://fylkesmannen.no/fagom.aspx?m=41380&amid=3196174>)
- Ramsar Convention on Wetlands. 1996: A Directory of Wetlands of International Importance. Ramsar Information Sheet. NORWAY Ramsar Site 802; (WI Site 3NO015). Site: Nordre Tyrifjord. Designation date: 19-03-1996. (http://www.wetlands.org/RSIS/_COP9Directory/Directory/3no015.html)
- Samarbeidsrådet for biologisk mangfold (SABIMA). 2011: Ringerike kommune gav tillatelse: Våtmark av nasjonal verdi ødelegges. (<http://www.sabima.no/sider/tekst.asp?side=928> (lagt ut 5.7.2011).)
- Sandsæter, I. 2010: Søknad om godkjenning av plan for nydyrking. Brev av 13.7.2010 fra Ingrid Sandsæter til Ringerike kommune. 1 s. (Landbruksdepartementets skjema) + suppl. oppl. i brev (1 s.).
- Skagnæs, H. 2011: Vedrørende klage – utsatt iverksetting av vedtak gnr. 42/8,14,31 – Sandsætra – nydyrking. Brev fra Ringerike kommune til Anders Strande av 6.7.2011. 2 s.
- Solbakken, K. Aa. og Ree, V. 2011: Høring på verneplan for Tyrifjorden – kommentarer fra Norsk Ornitologisk Forening. Brev av 7.6.2012 fra Norsk Ornitologisk Forening til Fylkesmannen i Buskerud. 24 s.
- Solvang, R. og Kristensen, T. 2009. Naturtypekartlegging av enkelte lokaliteter ifbm verneplan for Tyrifjorden. Rapport fra Asplan Viak AS til Fylkesmannen i Buskerud. 33 s.
- Statens vegvesen. 2008: E16 Skaret – Hønefoss. Naturmiljø. Verdi- og sårbarhetsanalyse. 69 s. (http://www.vegvesen.no/_attachment/169483/binary/313908).
- Tverran, F. 2011: Kommunen fyller igjen tjern av nasjonal verdi. RingeriksAvisa 5.7.2011. (<http://www.ringeriksporten.no/lokalavisa/index.php/bare-lokalnyheter/4378-kommunen-fyller-igjen-tjern-av-nasjonal-verdi>).
- Aanderaa, R. 2011: Klage på tillatelse til nydyrking ved Sandsæter, gnr. 42/8,14,31. Brev av 5.7.2011 fra Samarbeidsrådet for biologisk mangfold (SABIMA) til Ringerike kommune. 2 s.
- Aanderaa, R. og Steel, C. 2011: Supplerende opplysninger om nydyrking ved Sandsæter, gnr. 42/8,14,31. Brev av 11.7.2011 fra Samarbeidsrådet for biologisk mangfold (SABIMA) til Ringerike kommune. 2 s.

FORFATTEROMTALE

Viggo Ree (f. 1950) er utdannet på Statens håndverks- og kunstindustriskole i Oslo (1976-80). Han arbeider som wildlife-kunstner og har illustrert i en rekke bøker, tidsskrifter, aviser o.l. Hans arbeider er innkjøpt av bl.a. Nasjonalgalleriet og han har hatt deltakelser på Høstutstillingen. Viggo Ree arbeider også som forfatter, og har publisert over 550 skriftlige arbeider, først og fremst av populærvitenskapelig art - hovedsakelig om ornitologi, store pattedyr og naturvern. Han flyttet til Hole i 1990, og har bl.a. engasjert seg for ivaretagelse av våtmarker, biologisk mangfold og kulturlandskap på Ringerike.

Foto: Sigurd Huseby

Flaggstanga på Bjerkeset i to deler.

Jordskjelvskade på Ringerike?

Litt over kl. 07:00 den 12. januar 2011 var det et lite jordskjelv med senter ca. 6 km sydøst for Jevnaker sentrum. Hjemme hos oss i Norderhov hørte vi en sterk during – takras - montro? - noe vi avviste - alle kuldegradene tatt i betraktning.

Sigurd Huseby

Stor var vår undring da vi noen dager senere registrerte at vår ca. 12 m høye flaggstang var gått tvers av ca. 4,5 m over bakken og toppen var kastet ca. 3 m til siden. Bruddet er temmelig ”rett over”, og selv om treverket her nok har vært noe mørkent på den ene siden, er det vanskelig å forestille seg at forflyttingen av toppen av flaggstanga har skjedd som følge av vind, da ville den vel være lagt ned på en annen måte. Vår tolkning er at jordskjelvbølgene har forårsaket en såkalt ”stående” bølge i stanga, denne er gått tvers av i et ”knutepunkt” og toppen er kastet rett til siden.

Jordskjelv oppstår som en rystning eller vibrasjon på grunn av en plutselig utløsning av oppsamlede spenninger. Utløsningen skjer ved brudd langs en flate (forkastning), og det gir et sjokk som lager to slags jordskjelvbølger. P-bølger er raskest, utbrer seg gjennom både faste og flytende deler av Jordkloden og svinger i et plan langs bevegesretningen. S-bølger svinger i et

plan vinkelrett på utbredelsesretningen og kan bare gå gjennom faste stoffer. De fleste jordskjelv har sitt sentrum (hyposenter, fokus) i jordskorpen, men noen kan opptre i øvre mantel i dyp helt ned til ca. 670 km.

Jordskjelvet ved Jevnaker

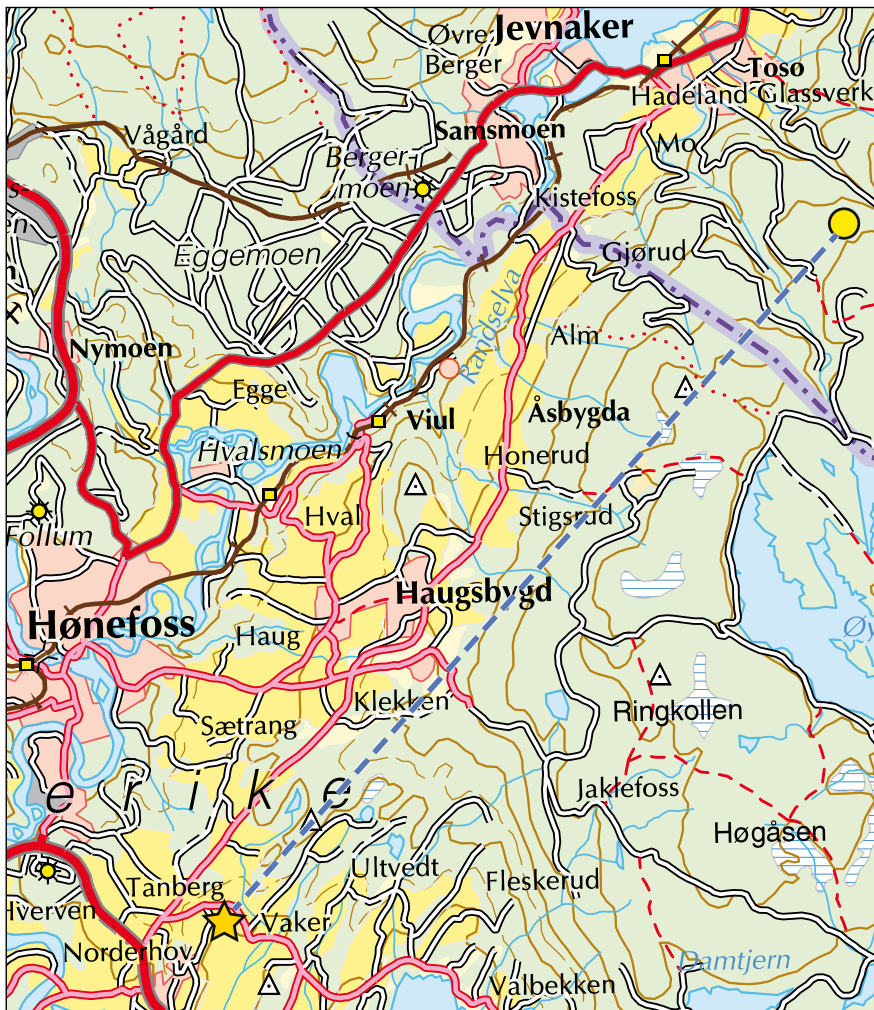
Episenteret for dette skjelvet er lokalisert til et område ØSØ for Jevnaker (60,233 oN–10,403 o E). Det målte 1,98 på Richters skala, og ca. kl. 19:09 ble det fulgt av et etterskjelv målt til 1,29, og folk både på Harestua, Grua, Jevnaker og Ringerike rapporterer at de følte svake rystelser og en sterk during i 2–3 sekunder. Det har vært mindre skjelv i dette området tidligere også, de siste den 25. mai 2008 og 24. april 2009 (NORSAR, 2011).

Som kjent, består jordskorpen av ”stive” plater i de øvre deler av jorda som ”flyter” oppå mantelen. Bevegelser skaper spenninger. Vi snakker om inter-plate skjelv, jordskjelv som oppstår ved utløsning av spenninger langs jordplategrenser, enten der jordplatene

kolliderer (f.eks. Himalaya), eller der jordplatene glir fra hverandre (f.eks. på Island som del av den midtatlantiske rygg), og intra-plate skjelv, jordskjelv som oppstår ved utløsning av spenninger langs gamle deformasjonssoner, ofte tilknyttet riftsoner inne på kontinentalplatene.

Det som kalles Oslo-feltet, eller Oslo-graben, er en slik riftsone i jordskorpen som kunne ha utviklet seg til et havområde a la Nordsjøen, men prosessen stoppet opp før det kom så langt, og vi snakker om en ”abortert” rift. Jordskorpen i en riftsone består ofte av store volumer av magmatiske bergarter, plutoner, slike er også dannet i Oslofeltet i tiden etter super-vulkanutbruddene i Oslofeltet (Larsen, 2010). Skorpen er dessuten sterkt deformert langs både små og store forkastninger. Den horisontale spenningen i denne delen av Oslofeltet kan nå betegnes som NV-SØ kompresjon, og det vil føre til at forkastninger som løper ca. N-S kan være optimalt utsatt for oppbygging av spenninger.

Avstanden mellom episenteret ved Jevnaker og flaggstanga på Bjerkeset er 12,7 km.

Et større jordskjelv skjedde den 23. oktober 1904 med styrke 5,4 på Richters skala, det største kjente jordskjelv i Oslofeltet i historisk tid. Oslo-skjelvet ble utløst i høymessetiden, og førte til betydelige bygningsskader. Rystelsene var sterke innenfor trekanten Moss–Fredrikstad–Tønsberg, men ble følt fra nord i Polen i sør til Namsos i nord, og vi tror at hyposenteret har ligget i

Kattegat ca. 25 km syd for Hvaler på ca. 28 kms dyp (Lindholm, 2004). Jordskjelvet ved Jevnaker opptrer som et intra-plate skjelv etter brudd langs gamle svakhetssoner i Oslo-feltet, og viser at området fortsatt er seismisk aktivt. Geologiske argumenter tilsier at det fortsatt er grunn til å vente store, fremtidige jordskjelv i Oslo-graben, men når de måtte komme, vet vi ikke.

Ordforklaringer (mest etter Bryhni, 1997)

episenter – (av gresk epi, over og latin centrum, midtpunkt): det sted på jordoverflaten som ligger direkte over et punkt der jord skjelv utløses (fokus).

graben – (tysk): langstrakt, senket forkastningsblokk (gravsenkning, søkkegrop, forkastningsgrøft). Innsynkningen har skjedd ved at en skive av jordskorpen har sunket inn langs én eller flere parallelle forkastninger utviklet som følge av regional strekning (tensjon).

magmatiske bergarter – bergarter som er dannet ved "størkning" (eller krystallisasjon) som følge av avkjøling av bergartsmelte (magma).

mantel – (kappe): den del av jordens indre som ligger mellom jordskorpen og jordkjernen. Grensen mot jordskorpen er definert ved "Mohorovicic-diskontinuiteten" (Moho) som varierer i dyp fra ca. 5 km under verdenshavene til 30-65 km under kontinentene. Undergrensen mot jordkjernen er definert ved "Gutenberg-diskontinuiteten" i et dyp på ca. 2885 km.

pluton – (av gresk Pluto – underverdens gud), steinmasse dannet ved krystallisasjon av smelte (magma) under jordoverflaten. Etter forekomst, form og størrelse beskrives og skilles det mellom en rekke typer, f.eks. stokker, batholitter, etc.

rift, riftdal – langstrakt forsenkning dannet ved at en smal skive av jordskorpen har sunket inn langs to eller flere parallelle forkastninger som heller bratt inn mot den sunkne skiven. For mange geologer vil en rift eller riftdal referere seg til terrengformen, mens "graben" brukes om den underliggende struktur.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bryhni, I. 1997: Geologisk leksikon, Mineralogisk–Geologisk museum, UiO. Utskrift av database, versjon 3, 525 pp.
- Hammerstad, G. E. 2011: Jordskjelv på Hadeland. www.hadeland.net, 2011-01-12.
- Kristiansen, K. J. 2011: Kart (1:2 000).
- Larsen, B. T. 2010: Supervulkaner. Hftet Ringerike 2010, pp. 3–7.
- Lindholm, C. D. 2004: Jordskjelvet som rystet Oslo i 1904. Aftenposten 2004-10-24.
- NORSAR.. 2011: Lite jordskjelv nord i Nordmarka 12.01.2011. www.jordskjelv.no, 2011-01-13.
- Persson, M. 2011: Jordskjelv i distriktet. www.ringblad.no, 2011.

FORFATTEROMTALE

Sigurd Huseby (f. 1937) er utdannet geolog, bosatt på Ringerike siden 1973. Han har arbeidet med hydrogeologiske problemstillinger nasjonalt og internasjonalt, vært direktør for Naturressursavdelingen i Statens kartverk, senere verneleder, før han ble leder for Norsk kartmuseum. Han har ledet Ringerike Historielag i 4 år og er nå med i redaksjonen for Hftet Ringerike som forretningsfører.

Foto: Kristoffer Kristansen

Mofjffel og hundepungar

- vegetasjon i Ringeriksregionen

Ringerike har en variert og interessant flora. I denne artikkelen omtaler forfatteren et utvalg av lyngarter, fjellplanter, orkideer og diverse lavlandsplanter som finnes i Ringeriksregionen.

Olav Skard

LYNG

Bløkkebær (*Vaccinium uliginosum*)

Navnet er av gln. blokk, mørk eller svart. *Vaccinium* er et latinsk navn fra et ordspråk i middelalderen. *Uliginosum* betyr på våte steder. Bærene er noe større enn blåbær, men blåfargen er

blassere. Bløkkebær vokser på fuktige steder og i myrene. Du kan fjerne blåbærsaft fra fingrene ved å gni dem med bløkkebær. Hos bløkkebær henger to bær fritt bak. De likner testikler, som etter signaturlæren skal bevare fruktbarheten og dermed være afrodisiakum. Bløkkebær har lokalnavnene

bikkjekøddar og hundepungar. Andre udelikate lokalnavn er kråkebær, hundbær, purkebær og revebær. Mikkelsbær og skinntryte er også lokalnavn på bløkkebær. Mikkelsbær skal ha navnet fra da Vårherre angret på at han hadde skapt reven, som gjorde stor skade ved å røve og plyndre. Til straff fikk reven

Foto: Kristoffer Kristiansen

Blokkebær

Foto: Kristoffer Kristiansen

Blåbær

Foto: Kristoffer Kristiansen

Krekling

Foto: Kristoffer Kristiansen

Tyttebær

ikke lov til å spise andre bær enn mikkelsbær, bæret som andre dyr ikke ville ha. Skinstryte har navnet fordi bæret har et ytre lag som er fast og seigt som skinn. Tryta betydde tidligere abbor og snute. Bæret har fått navnet av *trut*, oppsvulmende og saftig.

Blåbær (*Vaccinium myrtillus*)

Vaccinium, er et latinsk navn fra et ordspråk i middelalderen. *Myrtillus*; bærene likner *Myrtos*, myrt.

Ville blåbær er svært rike på antioksidanter og andre immunforsvarere. Blåbær vokser i skog over hele landet. Hva er pannekaker uten blåbærsyltetøy? Hva er Vasa-loppet uten blåbær-saft? Alle har godt av en blåbærtur. *I blåbærskogen skal vi, og skogen den er svær. Blåbær-lid*, Arne Garborg! *Blåbærturen*, Alf Prøysen! *Puttes eventyr i blåbærskogen*, Elsa Beskow! Det selges lite blåbær. Østeuropeere tjener ikke mye, knapt nok til retur-billetten, og nordmenn er lite interessert.

Krekling (*Empetrum nigrum*)

Empetrum betyr på klippe. *Nigrum* betyr svart. Krekling har fått navnet kråkebær fordi kråker gjerne spiser dem. Krekling vokser på lyngmark, rabber og spredt rundt myrene. Saften smaker friskt og er et godt tørstedrikke for vandrere. Bærene er råstoff i den norske aperitiffen *Frost*. Krekling har seige greiner som ble brukt til gryte-skrubb og feiekost.

Lokalnavnene er ikke alltid vakre, som kråkebær og kråksjit. Bæret har samme farge som kråke. Krekling kalles også migbær og pissbær, fordi saften er vanddrivende. Barn fikk ikke spise kreking om kvelden, for da ble sengetøyet vått.

Limerick:

*En sevjefull skjønnhet fra Krekling
ble gift med litt av en svekling.
Hun i brudeseng lå
foruten en tråd
og slo i hjel tiden med hekling.*

Tyttebær (*Vaccinium vitis-idaea*)

Vaccinium betyr på fuktige steder. Planten har navn etter Plinius. *Vitis-idaea* er en vinstokk fra fjellet Ida på Kreta. Navnet tyttebær kommer av norrønt *tyta*, en framstående liten knute, liten knort. Tyttebær vokser på næringsfattig lyngmark, helst i furuskog. Tyttebær inneholder konserveringsmidlet benzosyre. Derfor kan tyttebær oppbevares over lengre tid og overvintre under snøen. Tyttebær, skogens røde gull, er vårt viktigste skogsbær. Rørt tyttebær passer til kjøttretter. Trollkrem er en frisk dessert. *Lingon dryck* er en svensk aperitiff. I Finland lages likøren *Puolukka* og aperitiffen *Vargtass*.

*Tyteberet upp på tuva veks ut av ei
liti von. Skogen med si grøne huva
fostrar mang ein raudleit son.*
A. O. Vinje (1859)

På lingonröda tuvor...
Flickorna i Småland.

Tegning fra C. A. M. Lindman, Nordens Flora.

Tranebær

Tranebær (*Oxycoccus quadripetalus*)

Oxycoccus betyr sur bær. Navnet er hos Valerius Cordus 1544. *Quadripetalus* betyr at blomsten har fire kronblader.

Traner har myr som rasteplass på fugletrekket, derav navnet. Tranebær vokser langs kanten av myrer. Bærene blir seint modne og ligger enkeltvis nede i mosen. Frost eller opphold i fryseren spalter stivelse til sukker, som gir bærene sødme. De smaker friskere enn tyttebær. Tranebær er vanddrivende og virker mot urinveisinfeksjoner. Indianernes pemmikan, tørket kjøtt, inneholder tranebær. Vi bruker tranebær til vilt. Finnene lager tranebærlikøren *Karpi*. I USA dyrkes en annen art tranebær med større bær. Tranebær er et must til kalkunen på *Thanksgiving Day*.

knuse gallestein. Blomsterstanden er praktfull. Bergfrue er Norges nasjonalblomst. Den ble plukket til brudebukett. Enkelte bergfruer er å se øverst i Krokkleiva. Den vokser mest i fjellet, men også i lavlandet. På Vestlandet kan bergfrue plukkes i fjæra.

Fjellarve (*Cerástium alpinum*)

Cerástium; hos noen arter kan frukten ha form som et horn. *Alpinum* betyr at den vokser i fjellet. Den blir 15 cm. Fjellarve vokser på tørre steder, i grus og på knauser, mest i fjellet.

Fjell-lok (*Cystopteris montána*)

Cystopteris er en bregne hos Theophrast. *Montána* betyr at den vokser i fjellet. Den kan bli 25 cm høy. Fjell-lok vokser på fuktig, kalkrik grunn, mest i fjellskogene. I Oppdal vokser den opp til 1280 meter.

Skåresildre (*Saxifraga adscéndens*) Snøsildre (*Saxifraga nivális*)

Saxifraga; berg og knauser. *Adscéndens*; stiger opp. *Nivális* betyr snøhvit.

Skåresildre, 20 cm, vokser på tørre steder og i fjellkløfter, mest i fjellet. I Jotunheimen går snøsildre, 15 cm, opp til 2120 meter.

ORKIDEER

Flekkmarihand (*Orchis maculata*)

Orchis; de to rotknollene likner testikler. *Maculata*; med flekker.

Knollenes form har gjort at marihand ble brukt som et afrodisiakum. Marihand ble solgt som elskovsmiddel i apotekene. Den svarte knollen er fra fjoråret. Den lyse knollen blir dannet og er opplagsnæring for neste års knoll, som får en flyng start. Den svarte knollen ble kalt Adam, den lyse knollen Eva. Knollene var også symbol på henholdsvis de onde og de gode makter. Flekkmarihand vokser på fuktige steder.

Myrflangre (*Epipactis palustris*)

Epipactis er et navn av Theophrastos på en ukjent plante. *Palustris*; vokser på myrer. Myrflangre finnes spredt på Kroksgogen.

Tegning fra C. A. M. Lindman, Nordens Flora.

Bergfrue, fjelldronning

Foto: Kristoffer Kristiansen

Flekkmarihand

Tegning fra C. A. M. Lindman, Nordens Flora.

Myrflangre

Mogop

MOSE

Der det er skyggefullt og fuktig i Krokkeleiva, finnes det svært mange arter av mose.

PLANTER I LAVLANDET

Gulveis (*Ranunculus ranunculides*)

Ranunculus er navn på en soleie hos Plinius. *Ranunculides* betyr som likner på *Ranunculus* (ranunkel, soleie).

Gulveis er sjelden og finnes bare på ekstra god skogsjord. Den finnes blant annet på Røyse. Gulveis har to eller flere gule blomster. Den blomstrer tidlig om våren, og ellers likner den på hvitveis.

Krustjønnaks (*Potamogeton crispus*)

Potamogeton; elv og nabo. *Crispus* betyr kruset.

Krustjønnaks vokser i stillestående og næringsrikt vann. Den er sjelden. Krustjønnaks fantes i Paddevika ved Vik. Nå er Paddevika forsvunnet, både på grunn av gjenvækst, eutrofiering, og fordi masse er blitt lempet der. Dermed er denne biotopen forsvunnet.

Mogop, mofivel, mofiffel (*Pulsatilla vernalis*)

Pulsatilla; i bevegelse. *Vernalis*; om våren. Blomsten er vakker og minner om kubjelle. Frøene gror ut fra blomsterbunnen. De får lange, hvite hår, og frøstanden ser ut som en ulldott.

Mogop er ikke vanlig, men den finnes på Helgelandsmoen og i Haugsbygd. På Ringerike brukes navnet mofiffel om mogop.

Myrull og duskmyrull (*Eriophorum* sp.)

Eriophorum; ull og bær, etter Plinius. Myrull vokser på myrer og andre fuktige steder. Duskull (*Eriophorum angustifolium*). *Angustifolium*; med smale blader.

Frøstanden likner en ulldott. Den er myk og behagelig, nesten uslitelig, og ble brukt til putefyll.

Da prinsessen i eventyret om de tolv villendene klarte å spinne og veve skjorter av myrull, ble de tolv brødrene frigjort fra trolldommen.

Stemorsblom (*Viola tricolor*)

Viola er det latinske navnet på flere velluktende planter. *Tricolor* betyr at blomsten har tre farger. Stemorsblom vokser på tørre bakker. Den blomstrer ikke årvisst, men i blomstringsåret blir hele skråningen dekket av stemorsblom i blått, gult og hvitt.

Blomsten symboliserer en mor med to døtre og to stedøtre. Moren selv, det nedre kronbladet, sitter og breier seg på stoler, de to kronbladene som sitter nedentil. Hennes egne døtre, de sidestilte kronbladene, har en stol hver, men til stedøtrene er det bare én stol for begge.

Duskull, torvull (myrull)

Stemorsblom

Sommereik

TRÆR

Sommereik (*Quercus rubus*)

Quercus er et gresk navn på treet. *Rubus* betyr at treet har røde frukter. Eik vokser spredt på Østlandet, men mest på Sørlandet. Der raserte dansk-kongen eikene for å bygge krigsskip. I krisetider ble nøttene brukt til grise-fôr. Monumentale eiketrær i Hole er *Dronningeika* på Storøya og eikene på Fjeld, Libakke og Tyribakken. Eldre og storvokste eiketrær blir stundom kalt *Tusenårseika*. Eik kan bli mer enn 1000 år.

Eikeblad er mye brukt i heraldikken og er symbol for heltemot. Det er vedheng på ordener og uniformer, blant annet ved det norske politi.

Alm (*Ulmus glabra*)

Ulmus er et navn hos Plinius. *Glabra* betyr glatt. Alm sto i allé fra Moeskummen til Likvognsvingen ned mot kirken. Alleen ble plantet i 1870-årene

av Hans Andreas Bugge, sokneprest til Hole. Trærne skulle gi barkebrød og være matressurs for seinere slekter. Etter almesyken er det nå knapt alme-trær igjen. Alm kan bli mer enn 150 år.

Dunbjørk (*Betula pubescens*)

Betula er et tre hos Plinius. *Pubescens* betyr at treet er dunhåret. Dunbjørk kan forbindes med *pubescens*, og *pubescens* med pubertet. *Dunbjørk* ble plantet i allé fra Frøshaug til Familie-kroken. Nå synger alleen på siste verset. Dunbjørk blir sjelden mer enn 100 år.

Hestekastanje (*Aesculus hippocastanum*)

Aesculus er Plinius' navn på et kastanje-tre. *Hippocastanum*; hippo er hest og *castanon* er en uspiselig kastanje.

Hestekastanje er innført og ble plantet som tuntre på Onsaker. Etter at tre-stammen ble delt i to, kom det råde i kløften, og treet falt. Ellers kunne

det ha blitt 200 år gammelt. De hvite blomstene står i en vakker, opprett og kjegleformet klase. Nøttene smeller kraftig når de brenner i ovnen.

Når kastanjene blomstrer i Bygdøy allé.

Gran (*Picea abies*)

Picea er avledet av *pix*, hvit harpiks. Plinius brukte navnet *abies* på flere vekster. Gran kan bli mer enn 200 år. Den største grana i Hole står på Midtskogen. Den er 30,5 meter høy og mer 175 år gammel. Plassen under greinene er svært romslig, og mange kan ha rastet og overnattet der.

På begynnelsen av 1900-tallet lot skogseier Andresen en svensk offiser plante teiger med ulike bartrær som et arboret på åskammen vest for Midtskogen. Der finnes nobelgran, edelgran, sibirsk edelgran, lerk, tuja, kjempetuja og sypress.

Kastegrana

Sagnet sier at en gutt møtte ulver på Byermoen. Han var på vei til konfir-mantforberedelse i Hole prestegård og klatret opp i ei gran. Men de som holdt ut lengst, var ulvene, og gutten ble revet i hjel. Ulykken skal ha skjedd rundt år 1800. Seinere har veifarende kastet friske grankvister på stedet. Men en gang sist i 1940-årene var både kvisthaugen og den gamle grana borte. Harald Throne-Holst påkostet en minnestein med påskriften: *Påkast her minner om ungt liv og brå død i fjerne tider*. I samarbeid med Hole Ungdomsforening ble minnesteinen reist i 1963. Minnesteinen står i veikanten.

Foto: Torbjørn Paulse

Granskog

Tysbast

Tysbast (*Daphne mezereum*)

Daphne er en gresk nymfe. *Mézereum* kommer av det persiske *mazerlyn*, som betyr å drepe.

Tysbast er en opptil en meter høy busk. Går du etter hvitveis i skogen,

kan du samtidig finne tysbast i blomst. Tysbast blomstrer på bar kvist, og de rødlig lilla blomstene likner blomstene hos syrin. Tysbast er svært giftig. Den smaker brennende skarpt, den svir i halsen, og man vil neppe svelge den. Kvisten er seig å bite over. To gutter ble sendt på sykehus etter å ha tatt for

seg av tysbast. Men barken ble brukt i folkemedisinen.

I gresk mytologi løp skjortejegeren Apollon etter nymfen Daphne. Da skapte hun seg om til et laurbærtre. Da Apollon braste inn i treet, rev han seg til blods. Blomstene hos tysbast forestiller dette.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bruun, Eirik. 1995: Jenssens Ordbog for Gartnere og Botanikere. Gades forlag. København.
- Evensberget, S. og Gundersen, D. 1967: Bevingede ord. Den norske Bokklubben. Gyldendal norsk forlag A/S.
- Falk, H. og Torp, A. 1903: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog.
- Fægri, K. 1959: Norges planter. J. W. Cappelens Forlag A/S. Oslo.
- Guttu, T. et al. 1982: Riksmålsordboken. Kunnskapsforlaget. Aschehoug-Gyldendal. Oslo.
- Lid, J. 1974: Norsk og svensk flora, andre utgåva. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Lindman, C. A. M. 1977: Nordens Flora. Gyldendal norsk forlag. Oslo.
- Skard, O. 2002: Trær, røtter i kulturhistorien. Landbruksforlaget. Oslo.
- Skard, O. 2003: Ville vekster, røtter i kulturhistorien. Landbruksforlaget. Oslo.
- Slåtto, Erland: Personlige meddelelser.

FORFATTEROMTALE

Olav Skard er født i 1938 i Hole og bosatt i Bærum. Han er utdannet som sivilingeniør og har arbeidet med plantevernmidler ved Bayer. Skard har skrevet om vegetasjon på torvtak og spesialartikler om ca. 30 norske treslag. I tillegg har han skrevet en rekke fagartikler om skadegjørere i ulike plantekulturer.

*En bank med
tradisjoner....*

*En bank i
utvikling...*

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

ISBN 978-82-93113-01-0

9 788293 113010

Pris kr. 75,-